

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE'YE EKONOMİK VE SİYASİ
ETKİLERİ: SEÇİLMİŞ ÜLKELER ÜZERİNE
DEĞERLENDİRME

Fatih Musab YILMAZ

YÜKSEK LİSANS

KIRŞEHİR-2021

©2021- Fatih Musab YILMAZ

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE'YE EKONOMİK VE SİYASİ
ETKİLERİ: SEÇİLMİŞ ÜLKELER ÜZERİNE
DEĞERLENDİRME

THE ECONOMIC AND POLITICAL EFFECTS OF THE
ARAB SPRING ON TURKEY: EVALUATION ON
SELECTED COUNTRIES

Hazırlayan

Fatih Musab YILMAZ

YÜKSEK LİSANS

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAŞ

KIRŞEHİR-2021

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, Fatih Musab YILMAZ tarafından hazırlanan “*Arap Baharı'nın Türkiye'ye Ekonomik ve Siyasi Etkileri: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Değerlendirme*” adlı tez çalışması 27/07/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği ile **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman(İmza)

Dr.Öğr.Üyesi Ayşe ATAŞ

Üye.....(İmza)

Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN (Jüri Başkanı)

Üye.....(İmza)

Doç. Dr. Gülbahar ÜÇLER

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(İmza)

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../20..

Fatih Musab YILMAZ

İmza

ÖZET

ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE'YE EKONOMİK VE SİYASİ ETKİLERİ: SEÇİLMİŞ ÜLKELER ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

YÜKSEK LİSANS

Hazırlayan: Fatih Musab YILMAZ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAŞ

2021 – (XI+102)

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Jüri

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAŞ

Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

Doç. Dr. Gülbahar ÜÇLER

Ortadoğu bölgesi, dünya ticaretinin büyük bir bölümünün geçiş güzergahının bölgedeki boğazlardan sağlanması ve üç büyük dinin kutsal mekanlarına ev sahipliği yapmasının yanı sıra zengin enerji kaynaklarına sahip olması nedeniyle her geçen gün önem kazanan bir coğrafya olmuştur. 2010 yılında bireysel bir eylem olarak başlayan ve domino etkisiyle bu bölgede toplumsal bir hareket ve protestoya dönüşen olaylar Arap Baharı olarak adlandırılmıştır. Arap Baharı'nın hem Baharı yaşayan hem de çevre ülkelerde ekonomik, siyasi ve sosyal etkileri olmuştur. Arap Baharı'nın yaşandığı ülkeler ile yakın ilişkisi olan Türkiye de yakın coğrafyasında olan bu süreçten ekonomik ve siyasi anlamda etkilenmiştir. Arap Baharı'nın Türkiye'ye etkisi, sadece Suriye'den Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacılara ayrılan bütçesi olmamıştır. Türkiye, Arap Baharı'ndan çok farklı şekillerde etkilenmiştir ve hala da etkilenmektedir. Çalışmada, Arap Baharı sürecinde Arap Baharı'nı yaşayan ülkelere Mısır, Libya, Tunus ve Suriye'nin Türkiye ile olan ekonomik ve siyasi ilişkilerinin, Türk ekonomisine ve siyasetine etkileri analiz edilmiştir. Bu çalışma ile Arap Baharı'nın Türkiye'nin bu ülkeler ile olan ekonomik ve politik ilişkilerini nasıl etkilediği resmî kurumlardan elde edilen veriler ile incelenmiştir. Resmî kurumların ve kişilerin açıklamalarına göre Arap Baharı'nın Türkiye'ye ekonomik maliyeti yüksek olmuştur. Arap Baharı'ndan önce bölge devletleri ile siyasi ilişkileri olumlu olan Türkiye'nin Bahar'dan sonra siyasi ilişkilerinde de gerileme yaşamıştır. Bu çalışmada Arap Baharı'nın Türkiye'ye politik ve ekonomik etkileri incelendiğinde, Türkiye'nin bölge devletleri ile olan siyasi ve ekonomik ilişkilerinde sorunların meydana geldiği gözlemlenmiştir. Son olarak çalışmayla ülkeler arasındaki ilişkileri belirleyen dış politika ve ekonomi bilimleri arasında çok yakın bir bağlantı olduğu yadsınamaz bir gerçek olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Ekonomik Etki, Ortadoğu, Siyasi Etki, Türkiye.

ABSTRACT

THE ECONOMIC AND POLITICAL EFFECTS OF THE ARAB SPRING ON TURKEY: EVALUATION ON SELECTED COUNTRIES

M.Sc.Thesis

Preparer: Fatih Musab YILMAZ

Advisor: Asst. Prof. Dr. Ayşe ATAŞ

2021 – (XI+102)

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

International Relations Department

Jury

Asst. Prof. Dr. Ayşe ATAŞ

Prof. Dr. Türel YILMAZ ŞAHİN

Assoc. Prof. Dr. Gülbahar ÜÇLER

The Middle East region has become a geography that gains importance day by day due to the fact that the transit route of a large part of world trade is provided through the straits in the region and it is home to the holy places of the three major religions, as well as having rich energy resources. The events that started as an individual action in 2010 and turned into a social movement and protest in this region with the domino effect were called the Arab Spring. The Arab Spring had economic, political and social effects both in the countries that experienced the Spring and in the surrounding countries. Turkey, which has close relations with the countries where the Arab Spring took place, was also affected economically and politically by this process in its close geography. The effect of the Arab Spring on Turkey was not only the budget allocated to the Syrian refugees who came to Turkey from Syria. Turkey has been and still is affected by the Arab Spring in many different ways. In the study, the effects of the economic and political relations of Egypt, Libya, Tunisia and Syria with Turkey on the Turkish economy and politics were analyzed during the Arab Spring process. In this study, how the Arab Spring affected Turkey's economic and political relations with these countries was examined with the data obtained from official institutions. According to the statements of official institutions and individuals, the economic cost of the Arab Spring to Turkey was high. Turkey, which had positive political relations with the regional states before the Arab Spring, also experienced a decline in its political relations after the Spring. In this study, when the political and economic effects of the Arab Spring on Turkey were examined, it was observed that there were problems in Turkey's political and economic relations with the regional states. Finally, it has been tried to show that there is an undeniable fact that there is a very close connection between foreign policy and economics that determine the relations between countries.

Keywords: The Arab Spring, Economic Impact, Middle East, Political Influence, Turkey.

ÖN SÖZ

2010 yılında domino etkisiyle Arap dünyasında meydana gelen protesto ve toplumsal hareket, Arap Baharı olarak adlandırılmıştır. Arap Baharı'nın hem Bahar'ı yaşayan hem de çevre ülkelerde ekonomik, siyasi ve sosyal etkileri olmuştur. Arap Baharı'nın yaşandığı ülkeler ile yakın ilişkisi olan Türkiye de yakın coğrafyasında olan bu süreçten özellikle de ekonomik ve siyasi anlamda etkilenmiştir. Resmi kurumların ve kişilerin açıklamalarına göre Arap Baharı'nın Türkiye'ye ekonomik maliyeti yüksek olmuştur. Arap Baharı'ndan önce bölge devletleri ile siyasi ilişkileri olumlu olan Türkiye'nin Bahar'dan sonra siyasi ilişkilerinde de gerileme yaşamıştır. Bu durum da yakın coğrafyasında yer alan Türkiye'yi en derinden etkilemiştir. Bu çalışmamızda Arap Baharı sürecini yaşayan Mısır, Libya, Tunus ve Suriye'nin Türkiye'ye ekonomik ve siyasi etkileri analiz edilmiştir.

Çalışmamın hazırlanma sürecinde yoğun mesaisine rağmen benimle sabırla ilgilenen, önerileri ve destekleriyle bana yol gösteren, etkili yönlendirmesiyle yardımlarını benden esirgemeyen ve aynı zamanda göstermiş olduğu ilgilerinden dolayı danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ATAŞ'a saygı ve sevgilerimi sunuyorum. Ayrıca tez yazım süresince bilgi ve tecrübesiyle bana her zaman destek olan, çalışmamın her evresinde düşünsel anlamda önerileri, eleştirel katkıları ve desteklerinden ötürü değerli hocam Doç. Dr. Gülbahar ÜÇLER hocama da saygılarımı ve candan teşekkürlerimi belirtmek isterim.

Kırşehir-2021

Fatih Musab YILMAZ

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
RESİMLER LİSTESİ.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
BÖLÜM I	1
1.GİRİŞ.....	1
1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	4
1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI	4
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	5
1.4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI	6
BÖLÜM II.....	7
2. ARAP BAHARI SÜRECİ.....	7
2.1.ORTADOĞU'YA GENEL BAKIŞ	7
2.2.ARAP BAHARI	10
2.2.1.Arap Baharı Neden Ortaya Çıktı?	11

2.2.2. Türkiye'nin Arap Baharı'na Tepkisi.....	15
2.2.3. Arap Baharı'nın Etkilediği Bazı Ülkeler.....	15
2.2.4. Arap Baharı Sürecinin Değerlendirilmesi.....	21
2.2.5. Arap Baharı'nın Türkiye'ye Etkileri.....	25
BÖLÜM III	31
3. ARAP BAHARI SÜRECİNİN TÜRKİYE'YE EKONOMİK ETKİLERİ.....	31
3.1. TÜRKİYE'NİN ARAP BAHARI'NIN YAŞANDIĞI ÜLKELERLE DIŞ TİCARETİ	32
3.2. ARAP BAHARI'NIN YAŞANDIĞI ÜLKELERDEN TÜRKİYE'YE YÖNELİK TURİZM HAREKETLERİ	38
3.3. ARAP BAHARI SONRASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÜRETİMİ VE FİYATLARA ETKİSİ.....	40
3.4. TÜRKİYE'YE SIĞINAN GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE MALİYETİ	42
BÖLÜM IV.....	43
4. ARAP BAHARI SÜRECİNİN TÜRKİYE'YE SİYASİ ETKİSİ.....	43
4.1. ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE-MISIR SİYASİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ ..	44
4.2. ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE-LİBYA SİYASİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ..	57
4.3. ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE-TUNUS SİYASİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ.	67
4.4. ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE-SURİYE SİYASİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	72
BÖLÜM V	85
5. SONUÇ	85

KAYNAKÇA.....	90
Kitap ve Makaleler	90
İnternet Kaynakları.....	96
ÖZGEÇMİŞ	102

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 3.1.** Türkiye'nin Arap Baharı'nın Yaşandığı Önemli Ülkelerle Yapmış Olduğu İhracat Değerleri.....34
- Tablo 3.2.** Türkiye'nin Arap Baharı'nın Yaşandığı Önemli Ülkelerden Yapmış Olduğu İthalat Değerleri37
- Tablo 3.3.** Arap Baharı Yaşayan Önemli Ülkelerden Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı39

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 4.1.** Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şubat-2013 tarihinde Mısır ziyareti.....47
- Resim 4.2.** Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serraj'ın görüşmesi63
- Resim 4.3.** 2019 Yılı'nın son ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki heyetle birlikte Tunus'a ziyareti71
- Resim 4.4.** Suriye'deki durumu görüşmek üzere 22.11.2017'de Türkiye, Rusya ve İran'ın katıldığı üçlü zirve.....77

SİMGELER VE KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DAGF	Doğu Akdeniz Gaz Forumu
DEAŞ	Irak ve Şam İslam Devleti
GKRY	Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
İŞİD	Irak Şam İslam Devleti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UMH	Ulusal Mutabakat Hükümeti

BÖLÜM I

1.GİRİŞ

Dünya’da doğalgaz, petrol, uranyum, bor gibi enerji kaynakları rezervlerinin büyük bir bölümü, coğrafi konum bakımından stratejik bir öneme sahip bir bölge olan Ortadoğu’da yer almıştır. Bu zengin doğal kaynaklar nedeniyle de bölge, birçok savaşa ev sahipliği yapmıştır. Yıllardır büyük devletlerin bu bölgedeki zengin doğal kaynakları ele geçirme girişimleri nedeniyle bölge halklarının yapılan savaşlara tanıklık etmeleri, bölgedeki zengin doğal kaynaklara ne kadar önem verildiğinin önemli bir göstergesi olmuştur. Bölge zengin doğal kaynaklara sahip olmakla birlikte üç büyük dinin üç kutsal mekanına sahip olması ve dünya ticaretinin geçiş güzergahında olan önemli boğazların yine bu bölgede yer alması bölgenin önemini artıran diğer nedenler olmuştur.

Yolsuzluk, yoksulluk, gelir adaletsizliği, rüşvetin yaygınlaşması, göstermelik seçimler ve seçimlerde adaletin olmaması, liderlerin zengin bir hayat yaşayıp halkın fakirleşmesi ve otoriter yönetim anlayışı vb. nedenlerden dolayı Arap dünyasının halkları, yönetimlerine karşı 2011 yılında Tunus’ta isyanları başlatmıştır. Tunus’ta başlayan isyan dalgaları, Ortadoğu bölgesindeki birçok devleti etkisi altına almıştır. Uzun yıllar ülkelerini yöneten ülke liderleri ve ailelerine karşı tepkili olan halklar, liderlerini Arap Baharı’nın etkisiyle devirmeyi başarmıştır. Ancak ülkelerde demokrasi kurum ve kuralların oluşturulamaması, yapısal reformların yapılamaması, illegal örgütlerin ortaya çıkması ve uluslararası güçlerin etkinliği gibi nedenlerin etkisiyle Arap halklarının talepleri gerçekleştirilememiştir.

Arap Baharı sürecinde, süreçten en çok Mısır, Libya, Tunus ve Suriye gibi Türkiye’ye yakın ülkeler etkilenmiştir. Bu devletlerde Arap Baharı sürecinde önemli değişimler yaşanmıştır. Arap Baharı’nın yaşandığı ülkelerde, iç karışıklığın bu ülkelere önemli ekonomik ve siyasi etkileri olmuştur. Kurumsal yapıları gelişmiş Mısır ve Tunus gibi güçlü devletler, bu süreçten en az zararla kurtulmuşlardır. Devlet kurumlarının zayıf olduğu Libya gibi ülkelerin ekonomik göstergeleri bozulmuş ve halkların gelirleri büyük oranda düşmüştür. Suriye’de ise yaşanan kaostan dolayı binlerce insan yaralanmış, ölmüş ya da başta Türkiye olmak üzere çevre ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır.

Ortadoğu bölgesinde yer alan Türkiye de geçmişten gelen tarihsel bağlantılar, yakın bir coğrafyada yer alması ve bölgede yer alan devletlerle siyasi ve ekonomik ilişkileri olmasından dolayı bölgede olan gelişmelere kayıtsız kalamamış ve gelişmelerden önemli bir biçimde etkilenmiştir. Bölgede yaşanan olumlu gelişmeler, Türkiye'ye pozitif etki oluştururken yine bölgede olan olumsuz eylemler ise Türkiye'de negatif etki meydana getirmiştir. Arap Baharı sürecinden önce Türkiye'nin bölge devletleri ile ekonomik ve siyasi ilişkileri pozitif bir seyir izlerken bölgede yaşanan Arap Baharı nedeniyle Türkiye, bölgede olan gelişmelerden negatif olarak etkilenmiştir.

Türkiye'nin, Arap Baharı'ndan sonra Mısır, Libya ve Suriye ile yapmış olduğu dış ticareti azalmış ve adı geçen devletlerden Türkiye'ye gelen turist sayısında azalma olmuştur. Bununla birlikte Arap Baharı'nın etkisiyle petrol üretiminin düşmesi, petrol fiyatlarını artırmış, bu durum da petrol ithal eden Türkiye'nin petrol ithalatının maliyetini daha da yükseltmiştir. Bunun yanı sıra Suriye'de yaşanan iç savaştan dolayı Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan Suriyeli sığınmacıların barınma, konaklama, eğitim, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını Türkiye karşılamıştır.

Arap Baharı Türkiye'yi sadece ekonomik olarak değil siyasi olarak da etkilemiştir. Türkiye Arap Baharı'nın başlamasıyla olumlu siyasi ilişkilere sahip olduğu Suriye ile siyasi ilişkilerde gerileme yaşamıştır. Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi ilişkilerin 2013 yılından itibaren karşılıklı olarak maslahatgüzar seviyesinde sürmesi, iki devlet arasındaki diplomatik görüşmelerin alt seviyeden yürütüldüğünün kanıtı olmuştur. Bunun yanı sıra Doğu Akdeniz konusunda da Türkiye, diğer devletler tarafından yalnız bırakılmıştır.

Arap Baharı sürecinde, süreçten en çok etkilenen ve Türkiye'nin yakın ilişkisi olduğu ülkeler olan Mısır, Libya, Tunus ve Suriye'nin Türkiye'ye ekonomik ve siyasi ilişkilerinin incelendiği bu çalışma, beş bölümden oluşmuştur. Birinci bölüm, giriş kısmıyla başlamış olup araştırmanın problemi, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi ve araştırmanın sınırlılıkları ile ilgili çalışma hakkında bilgiler verilmiştir.

İkinci bölüm, Ortadoğu ile ilgili bilgiler verilerek başlanmıştır. Arap Baharı'nın başlaması, nedenleri, Türkiye'nin Arap Baharı'na tepkisi ve Bahar'ın en çok etkilediği ülkelerle ilgili açıklamalar yer almıştır. İkinci bölüm, Arap Baharı sürecinin değerlendirilmesi ve Arap Baharı'nın Türkiye'ye etkileri ile sonlanmıştır.

Üçüncü bölümde, Arap Baharı sürecinin Türkiye'ye ekonomik etkilerine yer verilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerle dış ticareti ve Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelere Türkiye'ye yönelik turizm hareketleri tablolar eşliğinde ele alınmıştır. Ayrıca çalışmanın üçüncü bölümünde Arap Baharı sonrası enerji kaynaklarının üretimi ve fiyatlara etkisine yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde son olarak Türkiye'ye sığınan geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye ekonomisine maliyetine ilişkin Türk yetkililerin açıklamalarına değinilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Arap Baharı'ndan etkilenen Mısır, Libya, Tunus ve Suriye devletlerinin Türkiye ile olan siyasi ilişkilerinin etkileri araştırılmıştır. Devletlerin birbirleriyle olan siyasi ilişkilerinde dış politikasını yansıtan en önemli bileşenlerden olan Cumhurbaşkanlığı ve Dışişleri Bakanlığı kaynaklarından da yararlanılarak Türkiye'nin Arap Baharı sürecinde Mısır, Libya, Tunus ve Suriye ile olan siyasi ilişkileri ayrı ayrı incelenmiştir. Ayrıca Suriye ile siyasi ilişkiler incelenirken İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğünün belli periyodik zamanlarda açıklamış olduğu geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir.

Beşinci bölümde ise sonuç kısmına yer verilerek devletler arasında siyasi ve iktisadi ilişkiler arasında çok yakın bağlantı olduğu, bu iki ilişkinin devletler arasındaki ilişkileri de çok derinden etkilediği vurgulanmıştır.

Çalışmamızın hazırlanmasında;

- Konu ile ilgili yayımlanmış üniversitelerin yüksek lisans tezlerinden yararlanılmıştır.
- Yerli literatürden olmak üzere, birçok kitap ve makale gibi çalışma ve eserden faydalanılmıştır. Ayrıca çok sayıda internet kaynaklarından da destek alınmıştır.
- Yukarıda yer alan kaynaklar her ne kadar Arap Baharı'na değinmekte ise de tezin şekillenmesine nispi katkı sağlamışlardır. Özellikle de Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu verileri Arap Baharı'nın Ortadoğu ve Türkiye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilere etkisini göstermesi açısından kapsamlı ve önemlidir.

1.1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Türkiye, yakın coğrafyasında yer alan Ortadoğu'da yaşanan Arap Baharı sürecinden etkilenmiş, özellikle de ekonomik maliyetini çekmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bu süreçte bölge ülkeleriyle yapmış olduğu dış ticaret hacmi ile bölgeden gelen turist sayısı azalmış ve yaşanan süreçten dolayı Türkiye'ye binlerce insan göç etmiştir. Türkiye devleti, bölgeden gelen bu insanların barınma, sağlık, sosyal ve diğer ihtiyaçlarını karşılayarak, aynı ve nakdi yardım yapmıştır. Böylece Arap Baharı sürecinden Türkiye, ekonomik anlamda olumsuz olarak etkilenmiştir. Arap Baharı, Türkiye'de yaşanmamasına rağmen Türkiye'ye ekonomik maliyeti yüksek olmuştur.

Arap Baharı'nın Türkiye'ye sadece ekonomik etkisi olmayıp adı geçen devletlerle olan siyasi ilişkilerini de etkilemiştir. Arap Baharı'ndan önce Türkiye'nin Suriye ile olan siyasi ilişkileri gayet olumluyken Bahar'dan sonra iki ülkenin siyasi ilişkileri adeta durma noktasına gelmiştir. Arap Baharı'ndan sonra Libya'da iç karışıklıklar çıkmış ve ülke adeta dış devletlerin paylaşım planları arasında kalmış, Türkiye de kendisini uluslararası bir sorunun ortasında bulmuştur. Bahar'dan sonra Mısır'la olan siyasi ilişkiler ise sadece bir yıl istenilen düzeyde olmuş geri kalan zaman diliminde ilişkiler alt seviyeden yürütülmüştür. Arap Baharı'ndan önce ve sonra Türkiye ile istikrarlı bir şekilde olumlu bir siyasi ilişkisi olan tek devlet Tunus olmuştur. Arap Baharı'ndan sonra bölgeye huzur ve barış gelmesi gerekirken dış devletlerin gruplaşarak bölgeyi ele geçirme planları öne çıkmıştır. Bu durum da yakın coğrafyasında yer alan Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Bu çalışmamızda Arap Baharı sürecinde Mısır, Libya, Tunus ve Suriye'nin Türkiye'ye ekonomik ve siyasi etkileri analiz edilmiştir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMACI

2011 yılında Arap Baharı adı altında başlayan halk ayaklanmaları Ortadoğu ülkelerinde birçok değişimleri beraberinde getirmiş, Türkiye'nin ise bu durumdan ekonomik ve siyasi olarak etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Arap Baharı sürecinin Türkiye'yi ekonomik ve siyasi olarak nasıl etkilediği araştırmamızın temel amacını oluşturmuştur.

Mısır, Libya, Tunus ve Suriye devletleri Arap Baharı sürecinden önemli bir biçimde siyasi ve ekonomik olarak etkilenmişlerdir. Bu çalışmada da Türkiye'nin yakın coğrafyasında yer alan ve Arap Baharı'nın en çok etkilediği ülkeler olan Mısır, Libya, Tunus ve Suriye ele alınmıştır. Çalışmanın konusu, Arap Baharı'nın Türkiye'ye ekonomik ve siyasi etkileri: seçilmiş ülkeler üzerine değerlendirme olmuştur.

Bu bağlamda bu çalışma, aşağıda yer alan temel sorulara cevap aramıştır:

- Ortadoğu'ya genel bakış açısından Ortadoğu bölgesinin Türkiye ve dünya için önemli olmasının nedenleri nelerdir?
- Ortadoğu ülkelerinde Arap Baharı'nın başlamasının nedenleri nelerdir?
- Türkiye'nin Arap Baharı'na tepkisi ne olmuştur?
- Arap Baharı'nın etkilediği Mısır, Tunus, Libya ve Suriye'de hangi gelişmeler yaşanmıştır?
- Arap Baharı'nın genel sonuçları neler olmuştur?
- Arap Baharı'nın Türkiye'ye etkileri neler olmuştur?
- Arap Baharı, Türkiye'yi ekonomik olarak etkilemiş midir?
- Arap Baharı sürecinde Bahar'ın ekonomik anlamda Türk ekonomisine maliyeti nedir?
- Arap Baharı'nın Türkiye ve Mısır, Libya, Tunus ile Suriye devletleri arasındaki siyasi ilişkilerine yansımaları nasıl olmuştur?
- Arap Baharı'ndan sonra Türkiye'nin Bahar'ı yaşayan Mısır, Libya, Tunus ve Suriye devletleri arasındaki siyasi ilişkilerindeki mevcut durum ne yöndedir?

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Türkiye'nin yakın coğrafyasında meydana gelen Arap Baharı, Türkiye'yi de çeşitli şekillerde etkilemiştir. Türkiye, Arap Baharı'nın yaşandığı Libya ile karşılıklı yapmakta olduğu ticari ilişkiler alanında etkilenmiş, Arap Baharı'nın yaşandığı diğer bir ülke olan Mısır ile siyasi ilişkilerinde gerileme yaşamıştır. Yine bu süreçte Türkiye, Arap Baharı'nın yaşandığı Suriye'ye ise sınır güveninde yaşanan problemleri çözmek için askeri hareketler yapmak durumunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye, Suriye'den de milyonlarca sığınmacıyı misafir etmiştir. Dolayısıyla da Arap Baharı sürecinin Türkiye'nin, özellikle de Mısır, Libya, Tunus ve Suriye ile ekonomik ve siyasi ilişkilerinin derinden etkilenmesi nedeniyle bu konuyu ele alan çalışmamız, konunun önemini ortaya koymuştur.

1.4. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Ortadoğu bölgesinde meydana gelen Arap Baharı, hem Bahar'ın yaşandığı ülkelerde hem de yakın coğrafyasında yer alan Türkiye'de birçok açıdan etkisini göstermiştir. Ancak Türkiye'nin Arap Baharı'ndan en çok etkilendiği alanlar, ekonomik ve siyasi alanlar olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin, Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerden Mısır, Libya, Tunus ve Suriye ile Arap Baharı öncesi ve sonrası yakın ilişkileri olmasından dolayı da bu çalışmamızda Türkiye'nin bu ülkelerle Arap Baharı sürecindeki ekonomik ve siyasi ilişkileri incelenmiştir. Çalışmamızın konusu da olarak Arap Baharı'nın Türkiye'nin ekonomik ve siyasi ilişkilerinin en çok etkilendiği dört ülke olan Mısır, Tunus, Libya ve Suriye ile olan ilişkiler seçilmiştir.

BÖLÜM II

2. ARAP BAHARI SÜRECİ

2.1.ORTADOĞU'YA GENEL BAKIŞ

Ortadoğu bölgesine ilişkin çalışmalar yapan bilim adamları, eserlerinde farklı farklı Ortadoğu tanımlamaları yapmışlardır. Ortadoğu bölgesini coğrafi olarak dar ve geniş bölgeler halinde tanımlamışlardır. Dar bir tanımlamada Ortadoğu, Türkiye'nin kuzeyde Mısır'ın batıda İran'ın doğuda ve Yemen'in güneyde yer aldığı dikdörtgene benzeyen, 18 ayrı devleti içine alan yüzölçümleri yaklaşık 7 milyon km² aşan bölge olarak tanımlanmıştır (Özey, 2012:4-5).

Başka bir dar tanımda Ortadoğu bölgesinde; Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Filistin, Irak, Katar, Kuveyt, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan, Suriye, Umman, Ürdün, Yemen olmak üzere 12 Arap ülkesi ile İsrail yer almaktadır. Geniş tanımda ise Ortadoğu başta Afganistan, Lübnan, Türkiye ve Suriye'nin yer aldığı aynı zamanda Kuzey Afrika devletlerini de kapsayan Uzakdoğu sınırına dayanan Arap Yarımadası'nı içine alan bölgedir (Dedeoğlu, 2002:1).

Yine başka bir tanımlamaya göre Ortadoğu, batıda Fas'tan başlayarak doğuda Afganistan ve Pakistan'a, kuzeyde Türkiye'den başlayarak güneyde Habeşistan'a kadar uzanan coğrafyada yer alan ülkeleri kapsamaktadır. Dolayısıyla Ortadoğu denilen bölgede yer alan ülkeleri şöyle sıralayabiliriz: Mısır, Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan, Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye, Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Kuveyt, Umman, Yemen ve Körfez ülkeleri (Fırat ve Kürkçüoğlu,2009:194-196).

Son olarak Tayyar Arı tarafından yapılan tanımda ise batıda Fas, Tunus, Cezayir, Libya, Somali, Etiyopya, Sudan ve Mısır'dan başlayarak doğuda Umman Körfezine kadar uzanan ve Irak, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman'ı içine alan, kuzeyde Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini kapsayan, ayrıca İran, Afganistan ve Pakistan'ın da dahil edildiği güneyde ise Suudi Arabistan'dan Yemen'e uzanan Arap yarımadasını çevreleyen ve ortada Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in yer aldığı bir geniş bir coğrafya Ortadoğu olarak tanımlanmıştır (Arı, 2004: 25).

Dünya politikalarında ve bölgesel politikalarda da büyük önem taşıyan Ortadoğu'nun Türkiye için önemli bir merkez olmasının nedenlerinden bazıları şunlardır (Uysal, 2019:9-10):

Birincisi, Mekke, Medine ve Kudüs gibi üç büyük dinin üç kutsal mekanı bu bölgede yer almaktadır.

İkincisi, dünya ticaretinin büyük bir bölümü bu bölgedeki boğazlardan geçmek zorunda olmasındır. Dünya ticaretinin yüzde altısı bu boğazlardan biri olan Süveyş kanalından, dünya petrol sevkiyatının dörtte biri de Hürmüz boğazından geçmektedir.

Üçüncüsü, Körfez ülkelerinde olduğu gibi Kuzey Afrika ülkelerinde de petrol ve doğalgaz rezervleri bulunmaktadır. Türkiye, enerji kaynaklarına bağımlı bir ülke olarak Ortadoğu bölgesinin petrol ve doğalgaz ekonomisine bağımlı bir ülkedir. Bu çerçevede bölgenin, Türkiye ekonomisi için önemi büyüktür.

Dördüncüsü ise bölgede sermaye zenginliğinin yoğun olmasıdır. Ülkelerin ekonomilerinin gelişmesi için üretim ve yatırımlarını artırması için de belli bir sermayenin olması gerekir. Enerji kaynakları açısından zengin olmasından dolayı bölge, sermaye bakımından da zengindir. Bölgenin Türkiye için önemli olmasının nedenlerin birisi de bölgedeki bu sermaye bolluğudur. Ortadoğu'daki bu sermayenin büyük kısmını Batı ülkeleri olsa da Türkiye'de bu küresel yarışta önemli bir pay almaktadır.

Ortadoğu bölgesi, din ve mezhep savaşlarının yıllarca sürdüğü bir bölge konumunda olmuştur. Bu savaşların sürmesi bölgenin dinsel bakımından önemli olmasından kaynaklanmıştır. Ayrıca bölge, jeopolitik ve stratejik öneme sahip bir konumda yer almıştır. Süveyş Kanalı, Hürmüz Boğazı, İstanbul ve Çanakkale Boğazı, Kızıl Deniz ve Basra Körfezi gibi dünyanın en önemli su yolları bu bölgede yer almakta olup bölgenin önemini daha da artırmıştır (Sander,1991: 349).

Bu bölgeyi diğer bölgelerden daha farklı veya üstün kılan özelliklerinden bir diğeri de bölgenin zengin petrol yataklarına sahip olmasıdır. Bölge, ham petrol üretiminde büyük rezervlere sahip olmasının yanı sıra diğer bölgelere oranla ham petrol üretim maliyeti daha düşüktür. Bölgenin sahip olduğu yeraltı zenginlikleri, bölgenin cazibesini daha da artırmaktadır (Gürel, 1979: 30).

Ortadoğu'nun, petrolün yanı sıra diğer enerji kaynakları bakımından da zengin bir bölge olduğu bilinen bir gerçektir. Dünya doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %35'i Ortadoğu'da yer almakta olup bölge ülkelerinden Afganistan ise uranyum kaynakları bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. Dünya bor rezervlerinin yaklaşık %70'i bölgenin bir diğer ülkesi Türkiye'de yer almaktadır. Doğalgaz, uranyum ve bor ile birlikte bölgede, zengin petrol kaynakları da bulunmaktadır. Bölge petrolünün kalitesi yüksek olduğu gibi maliyeti de ucuzdur. Dünyadaki petrol kaynaklarının yaklaşık %65'i bu bölgedeki ülkelerde yer almakta olup; Cezayir, Mısır, Libya ve Tunus kaynakları da bölgenin petrol rezervlerine eklendiğinde, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %70'i bu bölgede bulunmaktadır (Erdönmez, 2010:20).

2025 yılında birçok devlet, tükettiği petrolün yüzdelik kısmının büyük bir bölümünü kendi ülkeleri dışından sağlayacaktır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde tüketilen petrolün %71'i, Batı Avrupa'da tüketilen petrolün yaklaşık %70'i ve yine Çin'de tüketilen petrolün %73'ü kendi ülkeleri dışından sağlanacaktır. Dolayısıyla Ortadoğu, geleceğin küresel petrol ihtiyacını karşılayabilecek ve bu maksatla üretimi artırabilecek bölge konumundadır. Bundan dolayı da bölgede çıkan savaşlar, büyük ve güçlü devletlerin zamanla artan bu enerji ihtiyaçları yüzünden meydana gelmektedir (Erdönmez, 2010:21).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin zengin enerji kaynaklarına sahip olması Avrupa ülkelerinin de bölgeye ilgi göstermesine neden olmuştur. Kuzey Afrika bölgesinin doğal kaynak yönünden zengin olan Libya ve Cezayir gibi ülkelerinden tankerler ve boru hatlarıyla Avrupa ülkelerine doğalgaz transferi sağlanmıştır. Avrupa ülkelerine yapılan doğalgaz sevkiyatı ile Avrupa ülkelerinin Rusya'ya olan enerji bağımlılıkları azalmıştır. Buna ek olarak bölge ülkelerinin en büyük ticaret ortakları, Avrupa ülkeleri olmuştur. Dolayısıyla bu ülkelerde çıkan kriz, Avrupa ülkelerini de yakından ilgilendirmiştir. Bundan dolayı Avrupa ülkeleri için de bölgenin ekonomik anlamda önemi, bir hayli yüksek olmuştur (Göçer ve Çınar, 2015:55).

Ayrıca üç büyük semavi din bu bölgede ortaya çıkmış ve bu bölgeden yayılmıştır. Üç büyük dinin takipçileri için bu bölge adeta kutsal hale gelmiştir. Bu bölgenin kutsal kabul edilmesinden dolayı semavi dinlere inananlar tarafından geçmişte bu bölgenin ele geçirilmesi amacıyla bölgeye seferler düzenlenerek taraflar arasında savaşlar yapılmıştır. Özellikle de Yahudiler için Ortadoğu, hiçbir zaman önemini kaybetmemiş ve bu bölgeye yönelik politikalar üretmeye ve geliştirmeye devam etmişlerdir. Dolayısıyla bölgede sadece enerji kaynaklarının kontrolü ve paylaşımı için değil aynı zamanda dinsel

çekişmeler/anlaşmazlıklar nedeniyle çatışmalar da yaşanmıştır (Çelik, 2014:20).

Ortadoğu'nun enerji kaynaklarının merkezi olması nedeniyle bölge, güçlü ülkelerin odağında olmuştur. Bölgenin stratejik öneme sahip olması, güçlü ülkelerin bölgede birbirlerine karşı mücadele etmelerine sebep teşkil etmiştir. Petrole bağımlı olmasa da bazı güçlü devletlerin bu zengin bölgeyi kontrol altında tutmak istemeleri, petrol yarışından geri kalmamak ve diğer güçlü devletlere pay kaptırmamak için bölgede olmayı kendilerine adeta görev edinmelerine neden olmuştur. Bu nedenle güçlü devletler her zaman gücünü artırmak için dünyadaki enerji kaynaklarına ulaşmak istemişlerdir. Özellikle de ABD bu konuda Ortadoğu'daki gelişmeleri çok yakından takip etmiştir. ABD, rakiplerinin bu bölgede enerji kaynaklarına kolayca ve ucuza ulaşamaması için farklı politikalar geliştirmiştir. Ayrıca petrol ve doğalgaz ticareti büyük oranda dolarla yapılmaktadır. Bu durumda doların düşmesi veya yükselmesi ABD ekonomisini de etkilemektedir. Dolayısıyla enerji kaynaklarındaki doların ağırlığının sürdürülmesi için de ABD'nin bölgeye yönelik plan ve politikaları eksik olmamıştır. Buna karşın diğer büyük güçlü devletler de kontrolü kaybetmemek adına stratejiler geliştirmiş, büyük güçler arasında yaşanan bu rekabetten bölge halkı zarar görmeye devam etmiştir. Bölgedeki bu enerji kaynaklarına ulaşmak için yapılan savaşlar ve çatışmalar kaçınılmaz olarak bölgeyi etkilemiştir. Bu savaşlar veya çatışmalar da yeni silah satışları anlamına gelmiştir. Dolayısıyla devletler ve silah üreticileri bölge üzerinde yaptıkları faaliyetler sebebiyle büyük kazançlar elde etmişler, yöneticileri tarafından uzun yıllar baskıcı ve otoriter anlayışla yönetilen bölge halkı ise büyük kayıplar yaşamışlardır (Yılmaz, 2016:123-124).

2.2.ARAP BAHARI

2010 yılının son ayında Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin vatandaşları tarafından mevcut yönetimlere karşı yapılan protesto, ayaklanma, kalkışma ve daha birçok adlandırmayla tanımlanan Arap halk hareketleri, Arap Baharı olarak tarif edilmektedir (Buzkıran ve Kutbay, 2013:149).

Arap Baharı, Tunus'ta başlayan ve kısa sürede bölge ülkelerinde de etkisini gösteren, Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle emperyalist güçler tarafından düzenlenen sisteme ve Arap ülkelerinin otoriter yönetim anlayışına karşı isyan hareketine verilen addır. (Dersan Orhan, 2013:18).

Tunus semt pazarlarında mal satarak geçimini sağlayan ve Arap Baharı'nın ilk kıvılcımını yakan Muhammed Buazizi sokakta polisle arbede yaşamış daha sonra da polis şiddetine maruz kalmıştır. O gün polis tarafından kendisine yapılanı hazmedemeyen Buazizi, aynı gün kendisini sokakta yakmıştır. Bu olaydan çok kısa süre sonra Tunus'da başka bir genç de ülkenin sorunlarından dolayı intihar ederek hayatına son vermiştir. Tunuslu bu gençlerin isyan dalgası, kısa sürede tüm ülkeye daha sonrada diğer Arap ülkelerine hızla yayılmıştır. Ülkelerde yaşanan özellikle de ekonomik problemlerden dolayı hızla yayılan bu isyan hareketleri, mevcut otoriter yönetimlere karşı olmuştur (Demirtaş, 2014:13).

Ortadoğu bölgesinin en önemli isyanı olarak adlandırılan Arap Baharı, üstlük-astlık ilişkilerine aşırı önem veren, kişilere az saygı duyma anlamlarına gelen Arap otoriteryanizmine karşı gerçekleştirilmiş halk hareketidir (Aras, Falk:2015:323).

2.2.1.Arap Baharı Neden Ortaya Çıktı?

Arap Baharı'nın meydana gelmesindeki faktörler şu şekilde sıralanabilir: (Paksoy, Paksoy ve Alancıoğlu:178-179).

Ekonomik Faktörler: İşsizlik, enflasyon, kötü yaşam koşulları, gıdaya ulaşım problemi.

Siyasal Faktörler: Demokratik olmayan baskıcı yönetimlerinin ülkeleri yönetmesi, kişisel özgürlüklerin sınırlı olması, Arap halkının diktatör yönetimlere karşı adım adım oluşan tepkisi.

Kültürel Faktörler: Dünyada hızla artan globalleşmenin etkisiyle Arap gençlerinin özellikle sosyal medyanın aracılığıyla dünyayı tanıyıp daha demokratik ülkeleri takip etmelerinin etkisiyle mevcut yönetimlere karşı isyan duygusu.

Uluslararası Faktörler: Arap Baharı'nın olmasını destekleyen uluslararası devletlerin siyasi destekleri de Arap Baharı'nı tetiklemiştir.

Toplumsal hareketler ile halk ayaklanmaları olarak da adlandırılan Mısır, Libya, Yemen, Suriye ve Bahreyn, Suudi Arabistan ve Ürdün de dahil olmak üzere geniş bir bölgede etkili olan Arap Baharı sürecinin sebepleri birçok farklı, pek çok yönlü ve uzun süreli bir süreç olarak etkenlerin bir araya gelmesi ile meydana gelmiştir. Bu etkenlerin en önemli örneklerinden birisi Ortadoğu bölgesinin insanların yıllarca özgürce konuşamamış ve insan hakları ihlalleriyle yaşamak zorunda kalmış olmaları olmuştur. Ayrıca bölge ülkelerinde ekonomi yönetimlerinin başarısız yönetim anlayışları sonucu yolsuzluk ve yoksulluğun hızla artması ile birlikte siyasi muhalefetin devlet otoriteleri tarafından sert

müdahalelerle bastırılması da Arap Baharı'nın meydana gelmesini sağlayan etkenler olmuşlardır (Abutarbush,2018:58-59).

Arap Baharı'nın meydana gelmesi, Arap halklarının yıllardır içinde çözemediği, sisteme karşı biriken kinin yansımasıdır.

Bu kapsamda;

- Arap liderlerinin söylemleri ile eylemleri arasında farklılık olması,
- Ülke yöneticilerinin bazı bölgelerde yaşanan sorunları görmezden gelmeleri veya ihmal etmeleri,
- Arap gençlerinin bilerek siyasetten uzak tutulmaları,
- Arap liderlerinin ömür boyu iktidarlarını sürdürme mücadeleleri,
- Babadan oğula intikal eden iktidarlar,
- Arap ülkelerinde yapılması gereken reformların geciktirilmesi veya hiç yapılmaması,
- Ülkelerde yapılan seçimlerin göstermelik seçimler olması ve seçimlerde adaletin olmaması,
- Ülkeyi yöneten liderlerin kendilerine muhalif gruplarla mücadele etmeleri,
- Muhalif gruplarla mücadele edilirken işkence ile zulmün artması ve yönetime karşı yapılan gösterilere karşılık yönetimin gösterilere sertçe müdahalede bulunması Arap Baharı'nın oluşmasını sağlayan nedenlerdir.

Ayrıca iş insanlarının siyasette ve yönetimde etkin olmaları, insanların iş bulamamaları sonucunda işsizlik oranlarının yüksek çıkması, toplumun bazı kesimlerine pozitif ayrımcılık yapılırken bazı kesimlerine görmezden gelinmesi sonucu haksızlığın oluşması, toplumda rüşvetin hızla yaygınlaşması, rüşvetin yaygınlaşmasına bağlı olarak idari ve ekonomik yolsuzlukların ortaya çıkması, toplumda orta tabakanın zayıflaması, yine toplumda sosyal adaletin olmaması, yönetimlerin küreselleşmenin etkisiyle medya ve iletişim alanında yaşanan devrimi görmezden gelmeleri, Uluslararası sivil toplum örgütlerinin yönetim tarafından ezilen halka destek vermeleri ve Irak ve Filistin'de yaşanan işgalin sertleşmesi sonucunda Arap liderlerinin konuya sessiz kalmaları gibi nedenlerden dolayı Arap Baharı meydana gelmiştir (Kışlakçı, 2013: 94-114).

Arap ülkelerinin yönetiminde aile-klan bağlarının güçlü olması otoriter yönetimlere zemin hazırlamıştır. Doğal olarak bu durumun sonucunda Arap ülkelerinde demokratikleşme sürecinde ve özgürlükler alanında geride kalınmıştır. Ayrıca Arap ülkelerinin yüksek petrol gelirlerine karşılık ekonomilerinin tarımsal altyapıya dayalı olması ve bunun sonucunda sanayileşmeyi başaramamaları da Arap ülkelerinde isyanın nedenleri arasında olmuştur (Yılmaz, 2011:47).

Arap halklarının değişim talepleri, demokratik sistemde temsil edilme istekleri, siyasal bütünlüğünün sağlanması ve ekonomik yolsuzluklarla mücadele edilmesi amacıyla da Arap isyanları meydana gelmiştir (Aras, Falk,2015:322).

Arap halklarında ekonomik sıkıntılara çözüm bulunamaması, gelir dengesinin giderek bozulmasından dolayı oluşan mutsuzluk, sorunların ifade edilerek çözüme kavuşturulmasının otoriter yönetimlerce tıkanması ve yüksek petrol gelirlerine karşılık halkın yeterli düzeyde refah seviyesine ulaşamaması, toplumsal muhalefetin hızla organize olmasına neden olan etkenlerden bazıları olmuştur (Altunışık,2011:94).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerinde yer alan ülkeler, dünya petrol kaynaklarının 2/3'sine sahip olmakla birlikte yine bu bölgelerin ülkeleri, doğalgaz rezervlerinin de yarısına sahiptir. Dolayısıyla dünyada enerji kaynaklarının büyük çoğunluğuna sahip olan bu bölgelerin ülkeleri de dünya ekonomisinde söz sahibi olması gerekmektedir (Öztürkler, 2009: 66).

Ortadoğu, zengin doğal kaynaklara sahip olmasına rağmen bölge ülkelerindeki halkların ekonomik durumlarının iyi olmaması ülkelerde gerilimi artırmıştır. Özellikle de ülkelerde genç işsizlik oranlarının yüksek olması, işsiz gençlerin mevcut yönetimlere karşı tavır almalarına neden olmuştur. Buna ilaveten insanların daha kaliteli standartlarda bir yaşam arzusu da isyanları tetiklemiştir. Küreselleşmenin etkisiyle sosyal medyayı ve bilgi iletişim teknolojilerini iyi kullanan gençler, hızlı bir biçimde organize olarak, olayların büyümesini ve hızlı bir biçimde bölgeye yayılmasını sağlamıştır (Göçer ve Çınar, 2015:53).

Ortadoğu'daki ülkeler, uzun yıllar despotik bir anlayışla yönetilmiştir. Zeynel Abidin Bin Ali, Hüsnü Mübarek ve Esad ailesinin ülkelerini uzun yıllar yönetmeleri, halkta bıkkınlık oluşturmuştur. Babadan oğula geçen iktidarlar, başka grupların veya kişilerin iktidar olma şansını da ortadan kaldırmıştır. Bu durum, farklı kişilerin veya farklı grupların yönetim sistemini göremeyen Arap halklarında da isyanların kıvılcımını başlatmıştır (Demirtaş, 2014:15).

Arap dünyasında yapılan haksızlıkların ve zulümlerin artması, Arap halkları içinde gerilimi daha da artırmıştır. Arap Baharı'nın yaşanmasıyla birlikte Arap halkları sadece otoriter bir anlayışla yöneten liderleri devirmekle kalmamış aynı zamanda yaşanan haksızlıklara, zulümlere direnmeyi öğrenmiş yine Arap Baharı ile birlikte Arap halkları için korku duvarı yıkılmıştır (Şulul,2015:126). Yıllarca Arap ülkelerini yöneten liderler, kendilerine muhalif kişi veya gruplara acımasızca baskı ve zulümlerle iktidarlarını devam ettirmeyi başarmışlardır. Ancak Arap liderlerinin iktidarlarına yıllarca susan halk, Arap Baharı ile birlikte konuşmuş, itiraz etmiş ve yönetimlere karşı mücadele etmeyi öğrenmiştir.

Ülkelerini baskıcı ve otoriter bir anlayışla yöneten liderlerin halkları, günlük ihtiyaçlarını karşılamaya ve fakirlikten kurtulmaya çalışırken ülke yönetimindeki hükümetler ise yalan dolu bir medya sistemi geliştirerek halkın gerçekleri görmemesini ve halkı bilinçsizleştirip şaşırtmak yolunu seçmişlerdir (Elarzo,2014:22). Ancak burada Arap liderlerinin unuttuğu küreselleşme gerçeği olmuştur. Küreselleşmenin getirdiği medya ve iletişim sektöründeki gelişmeler, halklara dünyanın başka yerlerindeki insanların yaşam standartları ile kendi yaşam standartlarını karşılaştırma olanağı sağlamıştır. Kendi yaşamlarının daha kötü olduğunu gören Arap halkları mevcut duruma, sisteme veya yönetime karşı isyan etmişlerdir.

Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerin liderleri, ülkelerini uzun yıllar yönetmişlerdir. Ayrıca babadan oğula ülke yönetimleri geçmiştir. Buna göre babadan ya büyük oğula ya da başka bir oğula ülke yönetimleri devredilmiştir. Bu durumda ailedenseniz yönetimde yer alabiliyorken aileden değilseniz otomatik olarak yönetimde yer alma şansınız olmamıştır (Akbaş, 2012: 55).

Osmanlı Devleti, Ortadoğu bölgesine atadığı valiler vasıtasıyla uzun yıllar bu bölgeyi sorunsuzca yönetmiştir. Osmanlı Devletinden sonra bölgenin kontrolünü Batılılar sağlamıştır. Batılılar da bölgeyi daha iyi kendi kontrollerinde tutabilmek amacıyla bölgeyi parçalamışlardır. Bu parçaladıkları yerlere de istediklerini yaptırabilecekleri kişileri atamışlardır. Kendi atadıkları kişiler yani yöneticiler lüks içinde yaşarken halk yoksul bir hayat sürmüştür. Libya, Mısır ve Tunus'un liderleri Batı tarafından desteklenmiş ve zengin bir hayat yaşamışlardır. Arap halkları liderlerinin zengin bir hayat, kendilerinin ise fakir bir hayat yaşamalarını sorgulamıştır. Ortadoğu'da Arap isyanlarının çıkış sebeplerinden birisi de bu olmuştur (Çerkeşli,2016:77).

Arap ülkelerinin yöneticileri, ülkelerini hegemonyacı bir anlayışla yönetmişlerdir. Ancak Arap halkı, bu yönetim tarzından kurtulup demokrasi kültürünün egemen olduğu bir sistem arzulamıştır. Ayrıca toplumun geniş kesimi tarafından halkın ekonomik problemlerini anlayıp, problemin ciddiyetinin farkına varması da Arap Baharı'nın oluşmasını tetiklemiştir (Elarzo,2014:23).

2.2.2.Türkiye'nin Arap Baharı'na Tepkisi

Türkiye, Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerde değişimin mevcut rejimlerin desteğiyle barışçıl bir şekilde olmasını istemiştir. Ancak bu durumun gerçekleşmeyeceğini görünce de halkların gerçekleştirdikleri ayaklanmaları desteklemiştir (Pirinççi, 2014a:6).

Türkiye Arap isyanlarının çıktığı ülkelerde siyasal anlamda yeniliklerin olmasını ancak reformların dış güçlerce müdahalelerle değil, her ülkenin kendi dinamikleri ile bu reformları gerçekleştirmesini savunmuştur. Bu kapsamda Arap halklarının istediği reformların, ekonomi alanındaki gelişmeler vasıtasıyla gerçekleşebileceği düşünülmüştür. Ortadoğu bölgesinde ticaretin gelişmesinin, bölge ülkelerinin ekonomisine olumlu bir ivme kazandıracağını bunun sonucunda da bölge halkının istediği siyasi reformların da yapılmasına zemin hazırlayacağına inanılmıştır (Sinkaya, 2011:95).

Türkiye, coğrafi bakımdan Ortadoğu'nun yakın bölgesinde yer almaktadır. Bu coğrafi anlamda yakınlığın yanı sıra başka sebeplerden ötürü de Türkiye ile Ortadoğu arasında bir yakınlık oluşmuştur. Bununla ilgili olarak Türk dış politikasında son yıllarda önemli bir değişiklik ön plana çıkmıştır. Türkiye dış politikasında İslam ve Müslüman kimliğine sahip olduğuna her platformda vurgu yapmıştır. Ortadoğu ülkeleri de dış politikada Türkiye'nin bu İslam ve Müslüman kimliğini vurgulamasını benimsemişlerdir. Ayrıca güvenlik temelli bir anlayıştan ziyade ekonomiyi ön planda tutan dış siyaset politikasına geçilmesi de Türkiye ve Ortadoğu bölgesi ülkelerini birbirlerine daha da yakınlaştırmıştır (Sinkaya, 2011:96-97).

2.2.3.Arap Baharı'nın Etkilediği Bazı Ülkeler

2.2.3.1.Tunus'ta Arap Baharı Süreci

Tunus'ta Arap Baharı'ndan önce hükümet aleyhine birçok protesto gösterileri düzenlenmiştir. Mevcut yönetime karşı siyasi protestolar yapıldığı gibi ülkenin ekonomik problemlerinin getirmiş olduğu sıkıntılardan dolayı da halk meydanlarda siyasi iktidara karşı protestosunu gerçekleştirmiştir. 2010 yılının son ayında gerçekleşen protesto dalgası 2010 yılı bitmeden tüm ülkeye büyük bir hızla yayılmıştır. Protestoların ülke genelinde hızla

yayılannda sosyal medyanın etkisi büyük olmuştur. Tunus halkı, ekonomik sıkıntılarını gerekçe göstererek Tunus sokaklarında yönetime karşı protestolarını gerçekleştirmiştir. Hükümet, protestoların ilk başladığı zamanlarda protestolara güvenlik yaklaşımıyla cevap vermiş ve bu protestolarda 30 kişi ölmüştür. Uzun yıllar Tunus'u yöneten Zeynel Abidin Bin Ali, ülkede demokratikleşmeyi gerçekleştireceğini söylese de Tunus Silahlı Kuvvetlerinin baskısıyla 2011 yılının ilk ayında Tunus'dan ayrılmak zorunda kalmıştır (Kışlakçı, 2013:134-135).

Zeynel Abidin Bin Ali ülkeyi terk etmeden önce artan protesto gösterileri sırasında ülkede meydana gelen protestoları bastırmak amacıyla orduyu göreve çağırmıştır. Ancak ordu sivil halka ateş açmayı reddedince, ordu-polis çatışması ortaya çıkmıştır. Ayrıca Wikileaks belgelerinde yolsuzlukları ve usulsüzlükleri belgelenen Zeynel Abidin Bin Ali rejimi diğer ülkelerin aksine kolayca devrilmiştir. Aslında Tunus halkı, yönetimden çok önceden şikayetçi olduğunu veya memnun olmadığını "Kara Perşembe" ve "Ekmek İsyanı" gibi olaylarla göstermiştir. Ayrıca Tunus'ta Arap Baharı başlayana kadar Tunus halkı, Tunus'u sadece iki liderin yönettiğini şahit olmuştur. Bu durum, ülkedeki otoriterleşmeyi ve anti-demokratik siyaset anlayışının egemen olduğunu göstermiştir. Sonuçta Tunus'ta gerçekleşen halk ayaklanması, diğer devletlere nazaran kansız ve kısa sürede sonuçlanmıştır (Lale, 2018:79).

Tunus'ta ordunun halkın yanında yer alması ve ülkenin homojen bir yapıda olması gibi nedenlerden ötürü Arap Baharı süreci, Tunus'ta bir ay bile olmadan kısa bir sürede sonlanmıştır (Karakoç,2017:39).

2.2.3.2. Mısır'da Arap Baharı Süreci

Mısır ekonomik durumu nedeniyle Arap Baharı sürecine sıkıntılı girmiştir. Geçmişte ülkeyi yöneten liderlerin ve mevcut yönetimin başarısız ekonomi yönetimi politikası, Mısır halkının ekonomik durumunun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Mısır'da enflasyon, işsizlik ve yoksulluk üst düzeylere ulaşmıştır. Ayrıca yönetimin halkı baskıcı ve otoriter bir anlayışla yönetmesi sonucunda Mısır halkı, Tahrir Meydanı'nda ekmek, adalet ve özgürlük sloganları ile taleplerini dile getirmişlerdir. Mısır'da halkın çoğunluğu fakirlik içinde yaşarken Mısır'ı yöneten Hüsnü Mübarek'in çevresi, silahlı kuvvetler personeli, üst düzey devlet görevlileri ve iş insanları zengin bir hayat yaşamışlardır. Ülkedeki muhalefete, özgür basına hoşgörü gösterilmemiştir. Bunun üzerine kısa sürede sosyal medyanın etkisiyle de Mısır halkı, sokaklarda mevcut yönetimi protesto etmeye başlamıştır. Ülke genelinde hükümet aleyhine protestolar artınca Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek, güvenlik temelli bir

anlayışla ülkede güvenlik tedbirlerini artırarak problemleri çözmeye çalışmıştır. Mısır'da protestoların sonucunda Mısır ordusu ve ABD'nin vermiş olduğu kararlar etkili olmuştur. ABD, Mısır ordusunun halka şiddet kullanmasını istememiş, ordu da Mısır halkına karşı güç kullanmaktan sakınmıştır (Efegil, 2013:15-16).

Mısır halkının protestoları sonucunda, ülkede gösterilerin artması üzerine yaklaşık otuz yıl ülkeyi yöneten Hüsnü Mübarek Devlet Başkanlığından ayrılmıştır. Mısır'da yönetime karşı protestolar sürecinde Hüsnü Mübarek'e Mısır ordusu ve ABD destek vermemiştir. Hüsnü Mübarek'in görevinden ayrılmasından sonra, Mısır siyasetinde uzun süre yer almayan Müslüman Kardeşler, önce Şubat 2011'de gerçekleştirilen milletvekili seçimlerini sonra da 2012 yılında başkanlık seçimlerini kazanmışlar ve ülke yönetiminde yer almışlardır. 2012 yılında yapılan başkanlık seçimlerini kazanan Muhammed Mursi, Hüsnü Mübarek'ten sonra Mısır'ın Devlet Başkanı olmuştur. Mursi yönetimi, Arap Baharı sırasında demokratikleşme isteğiyle sokaklara çıkan her kesimin isteklerini belli bir ölçüde karşılayamadığından kendisine muhalif eski düzen taraftarları, rejim karşıtı liberal ve sol grupların bir araya gelerek ortak hareket etmeye başlamasına neden olmuştur. Mısır Devlet Başkanı Muhammed Mursi'nin Mısır halkının genel taleplerini karşılayamaması sonucunda Mısır Savunma Bakanı Abdulfettah El Sisi'nin liderliğinde Mısır Silahlı Kuvvetleri, 2013 yılında mevcut yönetime karşı yapmış olduğu askeri darbe ile iktidarı ele geçirmiştir (Yılmaz Şahin ve Ataş, 2019:458-460).

Aynen Tunus'da olduğu gibi Mısır'da da Mısır ordusu, Mısır halkının tarafında yer alarak halkı polis güçlerinin karşısında korumuştur (Karakoç,2017:40).

2.2.3.3. Suriye'de Arap Baharı Süreci

Suriye'de Devlet Başkanlığı görevini yaklaşık otuz yıl boyunca yürüten Hafız Esad, Suriye'de yönetimde olduğu dönemde despotik bir yönetim anlayışla iktidarda kalmıştır. Ülkedeki muhalefete karşı sert tedbirleri hayata geçirerek Suriye Silahlı Kuvvetleri üzerinden güvenlik temelli yönetim sistemini uygulamıştır. Hafız Esad bu yönetim anlayışından taviz vermemiş hatta zaman zaman muhalefete karşı katliam yapmaktan bile çekinmemiştir. Suriye'de Hafız Esad'dan sonra Devlet Başkanlığı görevine getirilen oğlu Beşar Esad da babasının yönetim anlayışını sürdürmüş ülkedeki muhalefete baskı uygulayarak onları zayıflatmaya çalışmıştır. Yıllarca Esad ailesi tarafından yönetilen Suriye halkının yönetime karşı oluşan öfkeleri, Arap Baharı süreciyle birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Suriye'de halkın öfkesinin protestolara dönüşmesinin üzerine uluslararası güçlerin de Suriye'de etkisini artırmasıyla Suriye'de Arap Baharı süreci uluslararası bir

sorun haline gelmiştir. Suriye Silahlı Kuvvetlerine karşı mücadele eden Özgür Suriye Ordusu'nun varlığı ve faaliyetleri de Suriye'de oluşan kaosu daha da artmasına neden olmuştur (Yılmaz Şahin, 2017: 109-116).

Arap Baharı'nın başlangıcında Suriye'de sadece Dera ilinde ülke yönetiminin, ülkeyi yönetim anlayışına karşılık protestolar yapılmıştır. Yönetimin bu protestoya şiddetle karşılık vermesi üzerine protestolar tüm ülke geneline yayılmıştır. Protestoların ülke geneline yayılması üzerine Esad yönetimi, bir dizi reform kararını Suriye'de uygulamaya geçireceğini açıklamıştır. Bu reform kararlarının konu başlıklarından bazıları şunlardır:

- Askerlik süresinin 21 aydan 18 aya indirilmesi,
- Olayların başladığı Dera valisinin görevden alınması,
- Uzun zamandır vatandaşlık verilmeyen Kürtlere vatandaşlık verilmesi,
- Uzun yıllardır yürürlükte olan sıkıyönetimin kaldırılması
- Yeni anayasa yapılmasına ilişkin söz verilmesi olmuştur. Ancak Esad yönetiminin almış olduğu bu kararlar halkın tepkisini durdurmamıştır (Karakoç,2017:42).

Yukarıda da değinildiği gibi aslında Esad yönetiminin halka açıkladığı reformları uygulama niyeti olmamıştır sadece bu reform kararlarını kamuoyuna açıklayarak halkını bir süre oyalamak istemiştir. Ayrıca bu süreçte İran ve Rusya, Esad yönetimini desteklemiş Esad da bu iki ülkeye güvenmiştir. İran ve Rusya, Suriye yönetimine bu süreçte siyasi, askeri, istihbarat ve ekonomi alanlarında destek vermiştir. Esad yönetimi de ülkede muhalefeti durdurmak için bu iki ülkeden aldığı destekle ülkede kanlı operasyonlarına devam etmiştir (Özyürek, 2016:73).

Suriye'de şiddet ve istikrarsızlığın uzun sürmesinin temel nedeni, siyasi kurumların toplumun sosyal ve ekonomik gelişiminin gerisinde kalması ve toplumun değişim taleplerine şiddetle direnme arzusuna sahip olan devlet kurumlarının mevcut olması olmuştur (Şen,2013: 57).

Arap Baharı'nı başlatan bölge halkları, despotik liderlerini devirerek amaçlarını kısmen yerine getirmişlerdir. Ancak Suriye'de liderlerine karşı ayaklanan halk, bu amaçlarını bu ülkede gerçekleştirememişlerdir. Suriye'de halkın liderlerini devirememesinin bazı nedenleri şunlar olmuştur (Sandıklı ve Semin, 2012:11-12):

- Birincisi, Suriye'de Beşşar Esad'ın mensubu olduğu Nusayriler, bütün devlet kurumlarında etkili olmuştur. Halkın ayaklanmasına karşı, devlet kurumlarına hakim olan Nusayriler ayaklanmalara destek vermeyip mevcut iktidarın devam etmesi için bu ayaklanmalara direnç göstermiştir.

- İkinci olarak, ordunun büyük çoğunluğunu Nusayriler oluşturmaktadır. Ordu, ayaklanmalara destek vermeyip bilakis gösterileri çok şiddetli bir biçimde bastırmıştır.
- Üçüncüsü, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Daimi Üyesi Rusya ve bölgesel güç İran Esad rejiminin devrilmesine karşı çıkararak rejimin devrilmemesi için tüm imkanlarını seferber etmişlerdir.
- Dördüncüsü ise son yıllarda Ortadoğu bölgesinde Türkiye'ye karşı artan olumlu bir hava oluşmuş olmasıdır. Bunun farkına varan Batılı devletler, Esad yönetiminin devrilerek Türkiye'nin Ortadoğu'daki etkinliğinin daha da artmasının önüne geçmek istemişlerdir.

Suriye'de 1970'li yıllardan itibaren Esad ailesinin ülkeyi baskıcı bir yönetim anlayışla yönetmeleri Suriye halkının siyasi iktidara karşı öfkesini daha da artırmıştır. Arap Baharı ile birlikte bu durum gün yüzüne çıkmıştır. Arapların, Kürtlerin, Türkmenlerin, Nusayrilerin, Sünnilerin ve diğer etnik grupların yaşadığı Suriye, geçmişten bu yana karmaşık bir özelliğe sahip olmuştur. Arap Baharı ile birlikte ülkedeki bu gruplarda birbirleri ile mücadele içine girmişlerdir. Suriye'de uzun yıllar birlikte yaşayan bu etnik grupların birbirleri ile mücadele etmesini isteyen başta ABD, Rusya, Çin, İngiltere, İran olmak üzere ve diğer devletlerde Suriye'de birbirleri ile çatışan gruplara desteklerini esirgememişlerdir. Sonuçta Suriye'de yaşanan Arap Baharı süreci Suriye halkının hürriyet mücadelesinden uzaklaşmış, uluslararası güçlerin yayılmacı mücadelesine evrilmiştir (Sambur,2016:229-230).

2.2.3.4. Libya'da Arap Baharı Süreci

Libya'da Arap Baharı süreci, 2011 yılının ilk ayında mevcut yönetime karşı yapılan gösterilerle başlamış olup Devlet Başkanı Kaddafi'nin 2011 yılının onuncu ayında öldürülmesine kadar devam etmiştir. Kaddafi, 1969 yılından itibaren Libya'yı yönetmeye başlamış ve 42 yıl boyunca iktidarda kalmayı başarmıştır. 42 yıl gibi uzun bir süre ülkesini yöneten Kaddafi, 10 ay gibi kısa bir süre süren protestolar sonucu iktidardan ayrılmak zorunda kalmıştır.

- 1969 yılından itibaren Libya'yı yöneten Kaddafi'nin, Libya'yı tek başına yönetmesi,
- Kendisine rakip olacak kurumları ve ülkedeki sivil toplum örgütlerini kapatması,
- Yine kendisine rakip olacak muhalefeti baskı altına alması,
- Çevresindeki kişileri kurumların üst düzey görevlerine ataması gibi etkenler, iktidardan düşmesine zemin hazırlamıştır (Erdurmaz, 2012:21-22).

Ayrıca 42 yıl Libya'yı yöneten Kaddafi'nin ülke yönetiminde kendi tanıdıklarına görev verip halkın diğer gruplarına yönetimde yer vermemesi ve kendisinin ve çevresinin zenginleşip halkın zamanla fakirleşmesi gibi faktörler de iktidardan düşmesini kolaylaştırmıştır (Kışlakçı, 2013:200).

Kaddafi göreve geldiği 1970'li yıllarda Libya halkının mutluluğu ve zenginliği için çalışan Devlet Başkanırken, zamanla yönetim anlayışında değişikliğe giderek halkına karşı daha otoriter anlayışa sahip bir yönetim sistemine geçmiştir (Erdurmaz, 2012:133). Baskıcı ve otoriter yönetim anlayışının halk tarafından kabul görmemesi, Libya'da Arap Baharı'nın başlamasının nedenlerinden birisi olmuştur.

Libya'da yaşanan Arap Baharı sürecinde Libya vatandaşlarının yönetime karşı isyanına ABD, Fransa ve NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) destek vermişlerdir. Eğer yabancı güçler halk hareketine destek vermemiş olsalardı, Kaddafi'nin Libya'da kontrolü sağlayacağı düşünülmüştür. Libya'da bulunan değerli enerji kaynaklarından petrol nedeniyle uluslararası güçler, halk hareketine destek vermişlerdir (Erdurmaz, 2012:176).

Libya ekonomisinde kabilelerin ağırlığının olması, özellikle de Kaddafi'nin kabilesinin etkin rol oynaması ve ülke ekonomisinin Kaddafi'nin yakın çevresinin denetiminde yürütülmesi gibi ekonomik nedenler, Libya halkının mevcut iktidara karşı isyanın artmasının nedenlerinden birisi olmuştur. Libya halkı arasında elde edilen gelirler arasında belirgin farklar ortaya çıkmış bu durumda Libya halkının tepkisini çekmiştir (Yılmaz, 2012:9).

Kaddafi ülkesindeki petrolü millileştirerek petrol gelirlerinin Libya'da kalmasını sağlamıştır. Kaddafi'nin ülkesindeki petrolle ilgili aldığı bu yönetim anlayışı uluslararası güçlerin tepkisini çekmiştir. Çünkü Kaddafi'nin almış bu kararlar birlikte uluslararası güçlerin Libya'daki petrolü denetleme mekanizması ortadan kalkmıştır. Bu yüzden de Kaddafi iktidardan devrilirken uluslararası güçlerin Kaddafi'ye desteği olmamıştır (Erdurmaz, 2012:133).

Askeri bir darbeye 1969 yılında Libya Kralı'nı devirerek ülke yönetimini ele geçiren Kaddafi, yönetimde kaldığı sürece ülkenin milli ordusuna kendisine bir gün darbe yapar endişesiyle gerekli yatırımları yapmayıp, orduyu daha modernize hale getirmemiştir. Bundan dolayı da Libya Silahlı Kuvvetleri, tehlikeli bir durumla karşı karşıya kaldığı bu dönemde ülkeyi müdafaa edecek güce sahip olamamıştır (Erdurmaz, 2012:16). Libya'da güçlü kurum ve kuruluşların olmamasından dolayı da bu görevi aşiretler üstlenmiştir. Kaddafi devlet kurumlarından alması gereken gücü, oluşturduğu aşiretlerden almıştır. Arap

Baharı sürecinde aşiretlerin Kaddafi'ye vermiş oldukları destekleri geri çekmeleri de Kaddafi'nin iktidardan düşmesinde önemli bir etken olmuştur (Diriöz, 2012:69).

Kaddafi'nin Libya'da güçlü devlet kurumları yerine aşiret ve kabilelerin ülkedeki bu boşluğu doldurması politikası nedeniyle aşiret ve kabilelerin güçlü olmasını sağlayan ellerindeki silahlar alınmadığı için Libya'da kaos sürmüştür (Tanrıverdi, 2011:42). Arap Baharı yaşayan diğer ülkelerde yöneticiler iktidardan ayrıldığı halde bu ülkelerde iç savaş uzun bir süre sürmemiştir. Mısır ve Tunus'ta kaosu olmamasının nedeni, iktidardan ayrılan devlet başkanlarından önce de bu ülkelerde sağlam kurum ve kuruluşların yer almasıdır. Libya'da ise sağlam devlet kurumlarının yerini ülkede Kaddafi liderliğindeki yönetim ve güçlü aşiretler almıştır. Kaddafi yönetimden ayrılınca belli bir güce sahip olan silahlı aşiretler, ülkede hakimiyet kurma çabasına girmişlerdir. Bu yüzden de silahlı aşiretler arasındaki güç mücadelesi taraflar arasında bugünlerde de sürmektedir.

2.2.4. Arap Baharı Sürecinin Değerlendirilmesi

Arap Baharı'nın genel sonuçlarından birincisi, bölgede rejim ve hükümet değişimleri olmuştur. İkinci olarak bölgede devlet mekanizmasının ortadan kalkmasıyla devlet dışı aktörler ortaya çıkmıştır. Üçüncü olarak ise bölgenin üç semavi dinin ortaya çıktığı kutsal bir bölge olması nedeniyle, dinsel ayrılıklarının arttığı bir bölgeye dönüşmesine yol açmıştır. Dördüncüsü, iç savaşın yaşanmasıyla bölgede insani güvenlik azalmıştır. Son olarak yine iç savaşın sürmesiyle birlikte belirsizlik artmakta olup istikrarsızlık sürmeye devam etmiştir (Nurwijoyo, 2017:109).

Ortadoğu halklarının ekonomik, siyasi ve sosyal etkiler nedeniyle taleplerinin gerçekleşmesi amacıyla başlatmış olduğu Arap Baharı sürecinde ülkelerin her biri, süreçten farklı bir şekilde etkilenmişlerdir.

- Olayların başladığı ülke olan Tunus'ta muhalefetin tek çatı altında toplanması sürecin istikrarlı şekilde amacına ulaşmasını sağlamıştır. Mısır'da Müslüman Kardeşler oluşumu yaşanan olaylar sonrasında daha önemli hale gelmiştir.
- Libya'da ise halkın bölünmüşlüğü ve ülkede kabile anlayışı olması, tek hedefte - Kaddafi'nin yok edilmesinde- birleşilmesine ancak sonrasında Kaddafi'nin öldürülmesi sonucunda ülkede belirsizliğin artmasına neden olmuştur. Kabilelerin birleşmemesi sonucunda çıkan kaos ortamı, ülkedeki durumun daha da kötüleşmesine neden olmuştur.

- Son olarak Suriye’de ise Esad’ın kendine yakın kişilerden oluşturduğu güvenlik teşkilatının çözülmemesi ve iç ve dış etmenler nedeniyle olaylar devam etmiştir. Bölge insanları yönetimlerine karşı yıllarca biriktirdikleri kin ve nefretlerini, yöneticilerini öldürmeye çalışarak göstermişlerdir. Ancak sonrası için bilinmezlik veya belirsizlik sürmüştür (Özdemir,2012:108-110).

Bölge halklarının değişime yönelik talepleri, Arap Baharı ile birlikte gün yüzüne çıkmıştır. Arap Baharı ile birlikte Suriye’de mevcut rejim, ayaklanmaları çok kanlı bir şekilde bastırmıştır. Mısır’da ise halkın isyanına karşı darbe yapılarak birçok insan ya tutuklanmış ya da öldürülmüştür. Böylece halkların değişime yönelik talepleri, ciddi bir şekilde yara almıştır. Ancak bu halkların değişime yönelik taleplerinin ortadan kalktığı anlamına gelmemelidir. Halkın değişime yönelik talep ve istekleri, sadece belli bir süre ertelenmiştir (Pirinççi, 2014a:8).

Arap ülkelerinde Arap halklarının yönetimlerine tepkisi sonucu olan Arap Baharı’nda süreç ya Batı kontrolünde iktidar değişimlerine neden olmuş ya da eski düzendeki gibi statükonun devamı şeklinde sonuçlanmış veya bu yola doğru gidilmiştir (Karakoç, 2017:38).

Uluslararası güçlerin Arap Baharına müdahalesi, Arap Baharı’nı tetiklememiştir. Libya’ya NATO müdahalesi ve Suriye’ye ABD ve Rusya’nın müdahaleleri Arap Baharı’ndan sonra gerçekleşmiştir. ABD, Rusya ve Avrupa Birliği (AB) Ortadoğu ülkeleriyle olan ticari ilişkilerini muhafaza etmek ve kaybetmemek için Arap Baharı’ndan sonra birbirleriyle kıyasıya mücadeleye girmişlerdir. Bu üç aktör bölgede diplomasi, insani ve askeri yardımlar yoluyla güçlerini göstermişlerdir (Nurwijoyo, 2017:93-100).

Arap Baharı ile birlikte bazı ülkelerde yönetim değişikliği olurken bazı ülkelerde de kanuni değişikliklerle “bahar” sonuçlanmıştır. Ancak Arap Baharı, Suriye’de “kara kış” a dönüşmüş olup ülkede iç savaşın başlamasına neden olmuştur. Arap Baharı sürecinde on binlerce Suriyeli yaralanmış hatta ölmüş, on binlerce Suriyeli de vatanlarından ayrılıp başka ülkelere gidip yerleşmek durumunda kalmışlardır. Suriye’de insanlık dramı halen yaşanmaya devam etmektedir (Demir, 2018:3).

Arap ülkelerinde ekonomik problemlerin yaşanması, Arap Baharı’nın meydana gelmesinin başlıca sebebi olmuştur. Ancak Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan bu isyan dalgası beklenen sonucu verememiştir. Devlet mekanizmaları yavaşlayınca veya devletin o sert gücü kalmayınca güç boşluğundan yararlanmak isteyen birçok illegal örgüt kurulmuştur. Bu örgütlerin olduğu yerlere de yabancı yatırımcı gelmemiştir. Aslında halk kısa vadede olsa da istediğini almıştır. Yöneticilerini değiştirmeyi başarmışlardır. Ancak

sonrası için düzgün bir planlama yapılmadığından devamı gelmemiştir. Uluslararası güçler, yabancı devletler ve illegal örgütler halkın esas istediği yapısal reformların yapılması engellemiştir. Halkın ekonomik ve toplumsal değişim istekleri gerçekleşmemiştir. Yoksulluk, yolsuzluk, yozlaşma ve nepotizm Arap Baharı sonrasında da devam etmiştir. Dolayısıyla da Arap Baharı, başarılı olarak sonlanmıştır diyemeyiz (Demir, 2018:25-28).

Ortadoğu bölgesinde yer alan ülkelerin liderleri onlarca yıllardır ülkelerini yönetmişlerdir. Arap Baharı ile birlikte bölgede yer alan liderler, bir şekilde görevlerinden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Onlarca yıllardır ülkelerini yöneten güçlü liderler, görevlerinden ayrıldıktan sonra ülkelerde güç boşluğu oluşmuştur. Bölgede bu güç boşluğundan yararlanmak isteyen örgütler, ortaya çıkmıştır.

2011 yılında Suriye’de başlayan iç savaş, Nisan 2012’de kanlı bir uluslararası savaşa dönüşmüştür. DEAŞ olarak bilinen Irak ve Şam İslam Devleti, Nisan 2013’te varlığını ilan etmiştir. DEAŞ’ın temel ilkeleri şunlardır: Suriye, Irak ve diğer Doğu Akdeniz ülkelerinin sınırlarını tanımamak ve bu sınırları aşan İslam devletini yeniden kurma amacını gerçekleştirmeye yönelik bir savaşı yürütmek olmuştur (Martin, 2017:190). Bölgede oluşan bu güç boşluğundan yararlanan DEAŞ, vahşi taktikler sergileyerek faaliyetlerini sürdürmüştür. Uluslararası güçler ve büyük devletler başta olmak üzere Türkiye de bu örgütle mücadele etmiştir. Bu silahlı mücadele sürecinde Türkiye, yurtdışı savunma harcamasına büyük bir kaynak ayırmak zorunda kalmıştır. Arap Baharı, sadece liderleri yıkmamış bölgede iç savaşın süreceği olayların da başlangıcı olmuştur. Arap halkı, baskıcı ve otoriter bir anlayışla yöneten liderlerinin artık ülkelerini yönetmemelerini istemiştir. Ne yazık ki bölge insanı, liderinin baskısı ve zulmünden kaçmak isterken çok sayıda zalimce hareket eden örgütlerin ve bölgede söz sahibi olmak isteyen birçok devletin rekabeti arasında kalmışlardır.

Arap Baharı’nın üzerinden yıllar geçmesine rağmen rejimlerini zalimce yöneten, diktatör liderlerini deviren halkların, henüz istediği talepler gerçekleşmemiştir. Gelişmeler göstermiştir ki, Bahar’ı başlatan halklar olmuştur ve mücadeleyi halklar yapmıştır. Ancak liderleri deviren halkların yerine iktidarlara başkaları gelmiştir (Elarzo,2014:22-23).

Arap Baharı’nın etkisinin görüldüğü ülkelerde meydana gelen kaos ortamı beraberinde bu ülkelerde güvenlik probleminin de ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu ülkeler de uzun yıllar görev yapan liderlerin görevlerinden ayrılmasıyla devlet kurumlarında zafiyet oluşmuştur. Arap Baharı’nın yaşandığı ülkelerde oluşan bu zafiyetten yararlanmak isteyen illegal örgütlerin faaliyet göstermesine olanak sağlanmıştır. Bu ülkelerde güvenlik zafiyetinin üst düzeyde olmasıyla ülkelerin ekonomik sistemleri de zarar görmüş bu yüzden

de bu ülkelerin vatandaşları buldukları yerden başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır (Ünal,2017:152).

Arap Baharı'nın sonuçlarından birisi de Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerde batı ülkelerine 'karşı olma' ya da 'karşı olmama'nın etkisini yitirdiği gibi ABD'nin de bölge ülkelerinde ehemmiyeti eski yıllara göre büyük oranda düşmüştür (Bingöl,2013:46). Bölge devletlerinin halkları, Arap Baharı ile birlikte öncelikle ekonomik kalkınma beklemişlerdir.

Arap Baharı, ülkelerde isyanlara neden olmuştur. Mevcut liderlerine karşı ayaklanan halka karşı ülke yönetimleri, şiddetle karşılık vermişlerdir. Bunun sonucunda da birçok insan ölmüştür. Arap Baharı yaşayan ülkelerin savunma sanayileri yeterince gelişmemiştir. Dolayısıyla bu ülkeler silah alımında dışa bağımlı olmuşlardır. Ülkelerinde bu karışıklıktan kurtulmak için Arap ülkeleri, başta ABD olmak üzere, Fransa, Rusya, Çin ve İngiltere'den büyük miktarlarda silah almışlardır. Arap ülkelerine büyük miktarlarda silah satıp ekonomik kazanç sağlayan bu ülkeler, ayrıca Arap ülkelerinde de siyasi ve stratejik güç elde etmişlerdir (Pirinççi,2014b:18-19).

Arap Baharı'nı yaşayan devletler, büyük ekonomik kayıplar yaşamışlardır. Bu devletlerin ekonomik verileri incelendiğinde halkların refah düzeyleri düşmüştür. Ekonomik kayıplar belki birkaç yılda telafi edilebilir fakat insani kayıpların maalesef telafisinin olmaması Arap Baharı olaylarının belki de en olumsuz sonucu olmuştur (Kartal ve Öztürk,2018:36).

Arap Baharı, halkların yıllardır istediği taleplerin gerçekleşmesi için yönetime karşı başlattıkları eylemlerdir. Baharı yaşayan ülkelerde demokrasi kültürünün eksik olması Arap Baharı'nın başlamasının sebeplerinden birisidir. Dolayısıyla Bahar'ın amacına ulaşması için de demokrasinin kurum ve kurallarının oluşturulması elzemdir. Bunun yanında sosyal ve demografik reformların gerçekleşmesi de Arap Baharı'nın amacına ulaşılmasını sağlamış olacaktır (Öztürkler,2016:81).

Yine bununla ilgili olarak Arap Baharı'nın gerçekleştiği ülkelerde şu eylemler yapılmalıdır (Elarzo, 2014:23):

- Toplum dışlamadan köklü siyasi değişikliğe gidilerek çok partili siyasal hayata geçiş yapılmalıdır,
- Yeni yönetimler, halkların ekonomik sıkıntılarına çözüm bulacak ve siyasi baskıyı hafifletecek ekonomik bir kalkınma için gerekli yapısal reformları gerçekleştirmelidirler,
- Reformlar, ekonomik gruplara yönelik yüzeysel değişikliklerle sınırlı kalmamalıdır,

- İktidarda bulunan yöneticiler, milli ekonomik kalkınmaya yardım eden özel sektöre gerekli desteği vermelidirler.

Ancak Arap Baharı'nın üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen Bahar'ı yaşayan ülkelerde demokrasi kültürünün, yapısal reformların ve özel sektöre verilmesi gereken desteğin tam olarak gerçekleştiği söylenemez.

2.2.5. Arap Baharı'nın Türkiye'ye Etkileri

Arap Baharı sadece Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da olan ülkeleri değil yakın coğrafyasında yer alan Türkiye'yi de etkilemiştir. Arap Baharı'nın başlamasına kadar Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan siyasi ilişkileri gayet olumlu olmuştur. Bu olumlu durum ülkeler arasında ekonomik ilişkileri de geliştirmiştir. Türkiye'nin özellikle de Irak, İran ve Suriye ile olan "komşularla sıfır sorun" stratejisi Arap Baharı ile birlikte uygulanamaz hale gelmiştir (Oğuzlu,2011: 15). Özellikle de Suriye ve Libya'nın Türkiye'nin reform yapma uyarılarını dikkate almamaları ve halklarına şiddetle karşılık vermeleri siyasi ilişkileri bitirdiği gibi ekonomik ilişkileri de olumsuz etkilemiştir.

Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerin ortak özelliklerinden birisi bu ülkelerin zengin enerji kaynaklarına sahip olmaları olmuştur. Bu nedenle bu ülkelerde ortaya çıkan kriz, enerji kaynaklarını da derinden etkilemiştir. Bölgede çıkan krizle birlikte petrol fiyatları hızla artmıştır. Türkiye bu ülkelerden petrol ithalat eden ülke olması nedeniyle artan petrol fiyatlarından dolayı ekonomik anlamda olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca yine bu ülkelerde ortaya çıkan iç savaşla birlikte bu ülkelerden Türkiye'ye gelen turist sayısında da önemli oranda azalma olmuştur. Ayrıca bu ülkelerde meydana gelen kaos ortamından kaçan binlerce insanın Türkiye'ye yerleşmesi ve ihtiyaçlarının Türkiye'nin tarafında karşılanmış olması Türkiye'nin merkezi yönetim bütçesine önemli bir maliyet getirmiştir (Şahin ve Uysal Şahin,2014:185-186).

Türkiye, Arap Baharı'nın başlamasından önce sınır komşusu Suriye ile karşılıklı vizelerin kaldırılması politikasıyla dostane ilişkiler geliştirmiştir. Türkiye-Suriye arasındaki vizelerin kaldırılması sonucu iki ülkeden karşılıklı olarak ziyaret eden vatandaş sayısının da arttığı görülmüştür (Tür, 2011:36). Ne yazık ki Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte bu iki ülke arasındaki istenilen turizm geliri alınamamıştır.

Arap Baharı'ndan önce Türkiye, Suriye'nin kara yolları üzerinden diğer Arap ülkeleriyle de ticari ilişkiler geliştirmiştir. Ancak Arap Baharı'nın Suriye'de başlaması sonucunda iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler bitme noktasına gelmiştir. Türkiye-Suriye arasındaki siyasi ilişkilerin zayıflaması, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilere büyük zarar verdiği gibi Türkiye'nin diğer bölge devletleriyle de ticari ilişkilerini de negatif etkilemiştir. Çünkü Suriye, Türkiye'nin Arap dünyasına açılan kapısı olmuştur. Suriye ile ticari ilişkiler bozulunca diğer Arap ülkeleriyle de ticari ilişkilerde büyük kayıplar yaşanmıştır (Sandıklı ve Semin, 2012: 47).

Arap Baharı'yla birlikte Türkiye'nin bölge devletleriyle olan ekonomik ilişkileri zarar görmüş, ekonomik yatırımları durma noktasına gelmiştir. Türkiye, sadece Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerle değil aynı zamanda sınır komşusu olduğu ülkelerle de ticari ilişkiler geliştirmiştir. Geliştirilen bu ticari ilişkilerde önemli bir paya sahip olan Türkiye ile Suriye sınırlarındaki sınır kapıları, stratejik öneme sahip sınır kapıları olmuşlardır. Çünkü bu sınır kapıları, Suriye'nin Avrupa'ya açılmasına imkan verdiği gibi Türkiye'nin de Arap dünyasına bağlanmasını sağlamıştır. Bu kapıları kullanan çok sayıda lojistik firması krizin etkisiyle sınırların kapatılmasından dolayı olumsuz etkilenmiştir. Buna ek olarak Avrupa'dan Suriye'ye mal taşıyan yabancı lojistik firmaları Türkiye'den geçerken Türkiye ekonomisine önemli bir gelir bırakmışlardır. Krizin etkisiyle Türk ekonomisinin bu gelirlerinde de önemli bir düşüş gözlemlenmiştir (Altundeğer ve Yılmaz,2016:296).

Türkiye ile Suriye arasında 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatı ve Güvenlik İşbirliği Anlaşması'yla Suriye, Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'ne desteğini kesmiştir. Ancak 2011 yılında Suriye'de Arap Baharı başlaması ile birlikte Türkiye, diğer Arap Baharı'nın olduğu ülkelerde olduğu gibi Suriye'de de halkın yanında olduğunu, Suriye muhalefetine vermiş olduğu destekle göstermiştir. Bunun üzerine Türkiye'nin bu tutumuna karşı Suriye lideri Esad da PKK'ya 1990'larda olduğu gibi destek vermeye başlamıştır (Sandıklı ve Semin, 2012: 46). Bundan dolayı da Türkiye savunma harcamalarına daha fazla kaynak ayırarak toprak bütünlüğünü korumaya çalışmıştır. Çok kısa süre önce Türkiye, Suriye ile yatırım, üretim ve insanların istihdamı için kaynak ayırırken Arap Baharı'nın getirmiş olduğu güvenlik kaygısından dolayı bu sefer savunma harcamalarına kaynak ayırmak zorunda kalmıştır.

Arap Baharı'nı yaşayan Suriyeliler, ülkelerindeki iç savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınmıştır. Yaklaşık üç milyon yedi yüz bin Suriyelinin Türkiye'de yaşamaya başlamış olması, Türkiye'ye ek bir maliyet getirmiştir (Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler, http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713).

Arap Baharı diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'ye sığramamıştır. Birçok ülkede Bahar'ın etkisi azalmıştır. Arap Baharı, Türkiye'de yaşanmamıştır fakat etkisi hala Türkiye'de sürmeye devam etmektedir. Türkiye'ye gelen binlerce sığınmacının ekonomik maliyetini Türkiye üstlenmek durumunda kalmıştır. Bununla ilgili olarak da Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 23.02.2019 tarihinde Kahramanmaraş'ta yaptığı konuşmada Türkiye'nin sığınmacılarla ilgili yaptığı harcamayla ilgili şu bilgiyi vermiştir: "Sığınmacılar için bugüne kadar kullandığımız kaynak Birleşmiş Milletler standartlarına göre 37,5 milyar dolardır. Avrupa'daki 28 ülkedeki toplam mülteci sayısı 2 milyon. Türkiye'de ise Suriye ve Iraklı sığınmacıların sayısı 4 milyon. Şayet bugün Avrupa halkları kendi topraklarında huzur ve güven içinde yaşıyorsa Türkiye'nin fedakarlığı sayesinde" (Anadolu Ajansı: "Avrupa Halkları Huzur İçinde Yaşıyorsa Türkiye Sayesindedir.", 24.05.2019).

Türkiye'nin komşu devletlerinden bazıları Yunanistan, Irak ve Suriye'dir. Türkiye'nin kuzeyinde yer alan Yunanistan ile Türkiye'nin yaklaşık 200 km, Irak ile Türkiye'nin yaklaşık 400 km ve Suriye ile de Türkiye'nin 900 km sınır boyu bulunmaktadır. Yine belirtmekte fayda var, Türkiye'nin en uzun kara sınırına sahip komşu ülkesi Türkiye'nin güneyinde yer alan Suriye'dir. Bundan dolayı da bu kadar uzun sınır uzunluğuna sahip Türkiye ile Suriye arasındaki gelişmeler, şüphesiz iki ülke arasındaki ilişkilerini de yakından etkileyecektir (Khalaf ve Ilgar, 2017:43).

Suriye'de yaşanan Arap Baharı nedeniyle yaklaşık dört milyon Suriyeli sığınmacının Türkiye'de yerleşmeleri nedeniyle Türkiye'ye ekonomik, güvenlik ve temel hizmetler bakımında etkileri olmaktadır. Bu etkilerin bazıları şunlardır (Orhan ve Gündoğar, 2015:7-9):

- Özellikle doğu bölgelerinde birden fazla evlilik artmakta bununla ilgili olarak da boşanma vakaları da çoğalmaktadır.
- Çalışma sektöründe çocuk işçilerin sayısı artmaktadır.
- Kentleşme alanında çarpık yapılaşmanın arttığı gözlemlenmektedir.
- Özellikle doğu bölgelerinde doğurganlık oranı ve nüfus artış oranı gibi demografik yapının değiştiği ortaya çıkmaktadır.

- Suriyelilerin hayat koşullarının zor olması, yeterince çalışmıyor olmaları uzun zamanda suç oranlarının artmasına bağlı olarak bazı sosyal olayların oluşmasına zemin hazırlamaktadır.
- Konut sektöründe ev kiralamalarında kiralarda artış olduğu gözlemlenmekte ve kiralık ev sayısı da azalmaktadır.
- Özellikle doğu bölgesi kentlerde enflasyon artışı ortaya çıkmaktadır.
- Kayıt dışı işçi çalıştırma yaygınlaşmakta bu durum da iktisadi alanda haksız rekabete sebep olmaktadır.
- Suriyeli sığınmacılarla birlikte yaşayan yerel halkın uzun vadede güvenlik anlamında endişesi var olmaktadır.
- Özellikle doğu bölgesindeki kentlerdeki hastaneler, Suriyeli sığınmacılara da hizmet verdiğinden kapasite sorunu yaşanmaktadır.

Arap Baharı nedeniyle Türkiye'ye gelip yerleşmek zorunda kalan Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak bazı nedenlerden olarak sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sıkıntıların oluşmasının bazı nedenleri şunlardır:

- Arap Baharı'nın etkisiyle Türkiye'ye sığınan Suriyelilerle ilgili gelişmelerin medyada büyütülerek Türk halkına duyurulması,
- Suriyelilerin sokaklarda yardım amacıyla para toplamaları,
- Suriyeli sığınmacıların Türkiye merkezi yönetim bütçesine maliyet yüklemesi,
- Türkiye'nin sağlık kuruluşlarından bedava faydalanmaları,
- Sınava girmeden Türkiye'nin yükseköğretim kurumlarından yararlanmaları
- Suriyeli mültecilere pozitif ayrımcılık yapılması gibi gelişmeler Türkiye'de yaşayan Suriyeliler hakkında Türk toplumunda olumsuz bir imaj oluşturmuştur (Özdemir, 2017:128).

Orhan ve Gündoğar'a göre Suriyeli sığınmacılarla ilgili Türkiye'nin yapması gerekenler şöyle sıralanabilir (Orhan ve Gündoğar,2015:9):

- Suriye'de yaşanan iç savaştan dolayı Suriyeli sığınmacıların Türkiye'de bir süre daha kalmaları beklenmektedir. Bu durum da hem Türkiye'ye sığınan sığınmacıları hem de sığınmacıları kabul edenlerin psikolojilerini etkilemektedir. Türkiye'de uzun süre kalmaları düşünülen sığınmacılarla ilgili olarak Türkiye'ye negatif etkilerini minimuma indirecek, pozitif etkilerini artıracak önlemler üzerinde durulmalı buna göre eylemler planlanmalıdır.

- Türkiye'nin her ilinde binlerce sığınmacıyı kabul eden Türk insanın tepkisini de dikkate alan mülteci politikası eyleme geçirilmelidir. Bu politikada çalışma hayatı, eğitim, barınma, sağlık, belediye hizmetleri, toplumsal uyum konusunda bütüncül bir strateji geliştirilmelidir.
- Türkiye'de yaşayan Suriyeli sığınmacılarla ilgili entegrasyon süreci başarılı bir şekilde yönetilirse uzun vadede toplumsal zenginlik ve çok kültürlülüğün gelişmesine zemin hazırlayacaktır. Ayrıca bu durum ilerleyen zamanlarda siyasi ve ekonomik ilişkilerinin de gelişmesine katkı sağlayacaktır.
- Türkiye'ye yerleşen Suriyelilerin tamamı devlet tarafından istinasız kayıt altına alınmalıdır.
- Sığınmacıların aldıkları sağlık ve eğitim hizmetlerinden dolayı sağlık ve eğitimde ek kapasite sorunu çözümlenmelidir.
- Sığınmacıların çalışma izni konusunda düzenleme yapılmalıdır.
- Türkiye'nin her iline yerleşen sığınmacıların sorunların çözümü konusunda yerel yönetimlere yetki verilmelidir.
- Suriyeli sığınmacıların sorunlarını çözme konusunda yerel ile merkezi yönetim arasında koordinasyon sağlanmasına yönelik çalışma yapılmalıdır.
- Yerel hizmetlerin sığınmacılar için ek kapasite sorunları çözümlenmeli ve yerel yönetimlere daha fazla kaynak ayrılmalıdır.
- Türkiye'ye yerleşen sığınmacılara uluslararası yardımların yapılması veya artırılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.
- Türkiye'nin sınır güvenliğinin kontrolünü sağlaması konusunda sınır güvenliklerine daha etkin koruma sağlanmalıdır.
- Türkiye'nin her iline yerleşen sığınmacılarla ilgili oluşan olumsuz imajın düzeltilmesi konusunda çalışmalar yapılmalıdır.
- Nitelikli Suriyeli insan gücünün Türkiye'de kalmalarına yönelik politikalar geliştirilmelidir.
- Türkiye'nin her ilinde yaşayan sığınmacılarla ilgili oluşan olumsuz imajlardan birisi olan dilencilik konusunda önleyici eylemler oluşturulmalıdır.
- Türkiye'de bulunan Suriyeliler hakkında veri tabanı oluşturulup bu verilere dayanarak stratejiler geliştirilmelidir.
- Ayrıca kadın ve çocuk istismarını engelleyici uygulamalar düzenlenmelidir.
- Olabilecek güvenlik sorunlarına etkili çözümler geliştirilmelidir.

Zengin doğal kaynaklara sahip, üç büyük dinin kutsal kabul ettiği ve dünya ticaretinin önemli kavşak merkezlerinin olduğu Ortadoğu bölgesindeki ülkelerde meydana gelen Arap Baharı, başta Mısır, Libya, Tunus ve Suriye olmak üzere birçok ülkeyi etkilemiştir. Bölgedeki yönetimlerin otoriter yönetim anlayışı, ekonomik sorunlar ve temel hak ve özgürlüklerde yaşanan problemler bölge halklarının liderlerine karşı olan tepkisini artıran en önemli nedenler olmuştur. Türkiye'nin yakın coğrafyasında meydana gelen bu toplumsal hareket, şüphesiz Türkiye'yi de birçok faktör bakımından etkilemiştir. Bu süreçte Türkiye, güç boşluğundan yararlanmak isteyen illegal örgütlere karşı mücadele ettiği gibi yaklaşık dört milyon Suriyeli sığınmacıya da ev sahipliği yapmıştır.

BÖLÜM III

3. ARAP BAHARI SÜRECİNİN TÜRKİYE'YE EKONOMİK ETKİLERİ

Tunus'tan başlayıp diğer ülkelere yayılan Arap Baharı sonucunda oluşan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar domino etkisiyle bölge ülkelerinde hızla yayılmıştır. Arap Baharı sonucunda ortaya çıkan siyasi ve ekonomik istikrarsızlıktan dolayı Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerin ekonomileri de negatif anlamda etkilenmiştir. Arap Baharı sonrası bölgede yer alan devletlerin ekonomik büyüme hızlarında azalma yaşanmıştır. Örneğin Mısır ve Tunus'ta sanayi üretiminde yaklaşık %40'lara varan bir gerileme meydana gelmiştir. Arap Baharı sonrası yaşanan gelişmeler, bölgede siyasi belirsizliği ve güvenlik sorunlarını artırmış bu durumda bölgeye doğrudan yabancı sermayenin gelişini azaltmıştır. Libya'da süren kaos, sermaye girişlerinin azalmasının yanı sıra petrol üretiminin de düşmesine neden olmuştur. Arap Baharı'nın en çok etkilediği ülkelerden birisi olan Suriye'de de yatırımlar durmuş, işsizlik %50'nin üzerine çıkmıştır. Bölgedeki ülkeler ekonomik krizden çıkabilmek için kamu harcamalarını artırmışlar ancak bu harcamaları yatırım veya üretim alanında değil de çalışanların maaşlarına harcamaları, yozlaşmanın oluşmasına neden olmuştur. Bölgede yaşanan gelişmelerin neticesinde bölge ülkelerinin ihracat oranlarında da azalma yaşanmıştır. Bölge ülkelerine gelen turist sayısında azalmaya bağlı olarak turizm gelirlerinin de düşmesinden dolayı ülkelerin cari işlemler açığı artmıştır (Yanar, 2014: 48-49).

Ortadoğu ülkelerinde Arap Baharı süreci başlamadan önce Türkiye, başta Suriye olmak üzere diğer devletlerle siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini sürdürmüş ve bu alanlarda bölge ülkeleriyle işbirliğini artırmıştır. İkili ticari anlaşmaları yoluyla ekonomik ilişkilerin artarak sürmesi hem Türkiye'nin hem de bölge ülkelerinin büyük ekonomik kazançlar sağlanmasına neden olmuştur. Türkiye, Arap Baharı öncesinde bölge ülkelerine ticari mal ile elektronik, gıda ve tekstil ürünleri satarak ihracatını artırmıştır. Diğer taraftan Ortadoğu ülkelerinin petrol ve doğalgaz gibi zengin enerji kaynaklarına sahip olması ve Türkiye'nin yüksek miktarda petrol ithal eden bir ülke olması Türkiye'nin bölge ülkeleri ile ticari ilişkilerinin devamlılığını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'ye ziyaret amaçlı Arap turist sayısındaki artış, ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı: "Yurtdışı Teşkilatı", 16.09.2020).

Arap Baharı sonucunda bölge ülkelerinde meydana gelen iç savaş, bölge devletleriyle ticari ilişkileri olan Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini de olumsuz anlamda etkilemiştir. Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve kültürel bağlarının güçlü olduğu ülkelerde Arap Baharı'nın meydana gelmesi ile birlikte Türkiye'nin de bu süreçten etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Bu kapsamda Arap Baharı sonrasında Türkiye'nin bölge ülkelerine ihracatı azalmış, dış ticaret değerleri düşmüş ve bölge ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayısında önemli ölçüde azalma olmuştur. Diğer taraftan Arap Baharı ülkelerinde yaşanan kaos, petrol fiyatlarını artırmış bu durumda Türkiye'nin bölge ülkelerinden yapmış olduğu petrol ithalatının maliyetini yükseltmiştir.

Arap Baharı'nın başladığı 2012 yılından itibaren Suriyeliler Türkiye'ye gelip yerleşmeye başlamışlardır. İçişleri Bakanlığı verilerine¹ göre, Türkiye'de 2013 yılında geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı yaklaşık 230.000 iken bu sayı 2014 yılında 1 milyon 500 bini aşmış 2018 yılında ise bu sayı yaklaşık 4 milyonu bulmuştur. Arap Baharı sonrası Türkiye'ye gelen Suriyelilerin bir kısmı geçici barınma merkezlerinde kalırken diğerleri bu merkezler dışında Türkiye'nin tüm illerinde yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır. Dolayısıyla Arap Baharı sonrasında Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin işsizlik, enflasyon, dış ticaret ve ekonomik büyüme gibi bazı makro ekonomik göstergelere etkisi olduğu düşünülmektedir.

3.1.TÜRKİYE'NİN ARAP BAHARI'NIN YAŞANDIĞI ÜLKELERLE DIŞ TİCARETİ

Bir ülkenin dış ticaret yapması o ülkenin ekonomik büyümesine katkı sağlamaktadır. Dış piyasaya satılan her ürünün o ülkenin ekonomisine pozitif anlamda katkısı vardır. Dolayısıyla devletler hem ekonomilerinin büyümesi hem de halkın ekonomik refahlarının gelişmesi için uluslararası rekabette yarış halindedirler. Diğer taraftan yeni ürünleri geliştirip dış ülkelere satabilmesi ve ihtiyacı olan ürünleri alabilmesi açısından ithalat yapması da ihracat yapması kadar önemlidir.

¹ Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler-<https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

Türkiye yakın coğrafyasında yer alan Ortadoğu ülkelerine hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar gibi gıda ürünleri, örme giyim eşyası ve aksesuarı gibi tekstil ürünleri ve elektrikli makine ve cihazlar gibi elektronik ürünler satarak ihracatını artırmış², doğalgaz ve petrol gibi enerji kaynaklarını da ithalat ederek bölge ülkeleriyle olan ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Bu kapsamda Tablo-3.1 ve Tablo-3.2’de Türkiye’nin Arap Baharı’nın yaşandığı önemli ülkeler olan Mısır, Libya, Tunus ve Suriye ile yapmış olduğu ihracat ve ithalatın dolar cinsinden değerleri yer almaktadır.

² <https://www.trademap.org>

Tablo 3.1: Türkiye'nin Arap Baharı'nın Yaşandığı Önemli Ülkelerle Yapmış Olduğu İhracat Değerleri (1.000 Dolar)

Yıllar	Toplam İhracat	Mısır	Libya	Tunus	Suriye
2007	107.271.750	902.703	643.150	530.277	797.766
2008	132.027.196	1.426.450	1.074.288	778.098	1.115.013
2009	102.142.613	2.599.030	1.795.117	645.767	1.421.607
2010	113.883.219	2.250.577	1.932.370	713.632	1.844.605
2011	134.906.869	2.759.311	747.629	802.302	1.609.861
2012	152.461.737	3.679.195	2.139.440	796.738	497.960
2013	151.802.637	3.200.362	2.753.096	892.157	1.024.473
2014	157.610.158	3.297.538	2.059.898	915.041	1.800.962
2015	143.838.871	3.124.876	1.419.760	819.061	1.522.032
2016	142.529.584	2.732.926	906.107	910.613	1.321.981

Kaynak: TÜİK (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046)

Tablo 3.1’de görüldüğü gibi, toplam ihracattaki artışlara paralel olarak, Arap baharı sürecinin başlaması ile birlikte bu ülkelere yapılan ihracatta genel anlamda azalma meydana gelmiştir. 2011 yılı ihracat rakamlarına baktığımızda 2010 yılına göre Mısır ve Tunus hariç, Libya ve Suriye’ye yapılan ihracatta azalma olmuştur. Tablo 3.1’deki veriler incelendiğinde 2011 yılında dört ülkeye yapılan ihracat toplamının genel ihracat içindeki payı, bir önceki yıla göre %1,54 civarında azaldığı görülmektedir. Bu oran 2010 yılında %5,92 iken, 2011 yılında %4.38 olmuştur.

Tablo 3.1’de görüldüğü üzere, 2013 yılına kadar Türkiye’nin Mısır’a ihracatı genellikle artmıştır. Arap Baharı’nın etkilediği diğer ülkelerin aksine Mısır’a yapılan ihracatta bir azalma yaşanmamıştır. Arap Baharı’nın başladığı yıl olan 2011 yılında ihracat oranlarında azalma olmayıp aksine artmıştır. Arap Baharı’nın etkisinin tüm bölgelere yayıldığı 2012 yılı, söz konusu yıllar arasında Mısır’a ihracatın en fazla yapıldığı ve iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin de en yüksek olduğu yıl olmuştur. Mısır’a yapılan ihracatın 2012 yılında artmasının önemli nedenlerinden birisi, Mısır’da Mübarek yönetiminin yerine gelen Mursi yönetimi ile Türkiye’nin siyasi ilişkilerinin gelişmiş düzeyde olmasıdır. Dolayısıyla 2012 yılında iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin pozitif olması, iki ülkenin ticari ilişkilerinin de pozitif olmasını sağlamıştır.

Mısır’da 3 Temmuz 2013’te Genelkurmay Başkanı Abdül Fettah El Sisi liderliğinde Mısır ordusunun gerçekleştirdiği darbe ile yönetime el koyulması, Mısır’da ekonomik kaosun artmasına ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Sarıaslan, 2019:541). Türkiye, Mursi’yi görevden alan darbeye çok sert tepki göstermiş en üst seviyeden Mısır’da olanın darbe olduğunu, halkın iradesine saygısızlık yapıldığını ve bu yaşananın asla kabul edilemeyeceğini dile getirmiştir (Akgün ve Gündoğar, 2014:5). 2013 yılında iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin olumsuz bir duruma dönüşmesi sonucunda genel anlamda 2013 yılından itibaren Türkiye’nin Mısır’a ihracatı düşmeye başlamıştır.

Tablo 3.1’de görüldüğü gibi, Arap Baharı’ndan önce Türkiye’nin Libya’ya ihracatı istikrarlı bir şekilde artmıştır. Arap Baharı sürecinin başlaması ile birlikte 2011 yılında bu ülkeye yapılan ihracatta genel anlamda azalma meydana gelmiştir. Arap Baharı’nın etkisinin Libya’da hissedilmeye başladığı 2013 yılından itibaren Türkiye’nin Libya’ya ihracatı düşmeye başlamıştır.

Türkiye ile Libya arasındaki ticari ilişkilerin zayıflamasının en önemli nedenlerinden birisi, Arap Baharı'ndan sonra Libya'da süren kaos ortamı olmuştur. Kaddafi'nin Libya'da güçlü devlet kurumları yerine aşiret ve kabilelerin ülkedeki bu boşluğu doldurması politikası nedeniyle aşiret ve kabilelerin güçlü olmasını sağlayan ellerindeki silahlar alınmadığı için Libya'da kaos sürmüştür (Tanrıverdi, 2011:42). Libya'da iktidarda yer almaya çalışan grupların aralarındaki mücadele sonucu oluşan siyasi istikrarsızlık, iki ülkenin siyasi ilişkilerini etkilediği gibi ticari ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir.

Tablo 3.1'de görüldüğü üzere, Arap Baharı sürecinin başlaması ile birlikte 2012 yılında Tunus'a yapılan ihracatta kısmi bir azalma meydana gelmiştir. Arap Baharı sonrası yıllarda Tunus'a yapılan ihracat, Arap Baharı öncesi yıllarda yapılan ihracattan daha fazla gerçekleşmiştir. Arap Baharı sonrası iki ülke yöneticilerinin siyasi ilişkilerinin üst düzeyde olması ticari ilişkilerde de etkisini göstermiştir.

Türkiye ve Suriye arasında 2009 yılında vizeler kaldırılmış ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur (Tür, 2011:36). İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin pozitif etkisi ticari ilişkilere de yansımış olup tablo 3.1'de görüldüğü üzere söz konusu yıllar arasında Türkiye'nin Suriye'ye en yüksek ihracat yaptığı yıl 2010 yılında gerçekleşmiştir. İki ülke arasında Arap Baharı'nın başlangıcına kadar artan ihracat ve dış ticaret hacmi, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin etkisinin ekonomik ilişkilere de yansıdığına göstergesi olmuştur. Arap Baharı'ndan sonra 2011 ve 2012 yıllarında ihracat oranlarında sert düşüşler yaşanmıştır. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerdeki gerilemenin, Türkiye ve Suriye devletleri arasındaki siyasi ilişkilerden dolayı kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Tablo 3.2: Türkiye'nin Arap Baharı'nın Yaşandığı Önemli Ülkelerden Yapmış Olduğu İthalat Değerleri (1.000 Dolar)

Yıllar	Toplam İthalat	Mısır	Libya	Tunus	Suriye
2007	170.062.715	652.988	260.386	229.788	259.282
2008	201.963.574	886.237	336.325	365.381	323.697
2009	140.928.421	641.552	357.417	234.980	221.454
2010	185.544.332	926.476	425.652	280.720	452.493
2011	240.841.676	1.382.216	139.763	249.790	336.646
2012	236.545.042	1.342.051	416.152	195.624	67.448
2013	251.661.250	1.628.868	303.957	289.268	84.909
2014	242.177.117	1.434.472	243.756	196.697	115.499
2015	207.234.359	1.215.905	195.796	144.077	51.506
2016	198.618.235	1.443.397	161.021	214.383	65.389

Kaynak: TÜİK (http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046)

Tablo 3.2’de görüldüğü gibi, Arap Baharı sürecinde Türkiye’nin toplam ithalatı 2013 yılına kadar istikrarsız bir şekilde artarken Arap Baharı yaşayan ülkelere ithalatında ise genel anlamda azalışlar olmuştur. 2011 yılı ithalat rakamlarına baktığımızda 2010 yılında Mısır hariç, Libya, Tunus ve Suriye’ye yapılan ithalatta azalma yaşanmıştır. Tablo 3.2’deki veriler dikkate alındığında 2011 yılında dört ülkeye yapılan ithalat toplamının, genel ithalat içindeki payı, bir önceki yıla göre % 0,25 civarında azalmıştır. Bu oran 2010 yılında % 1,12 iken, 2011 yılında %0.87’ olmuştur.

Tablo 3.2’de görüldüğü üzere, Arap Baharı’nın etkisinin Libya’da hissedilmeye başladığı 2013 yılından itibaren Türkiye’nin Libya’ya ithalatı düşmeye başlamıştır. Libya’da Arap Baharı sonucunda oluşan siyasi istikrarsızlık, iki ülkenin siyasi ilişkilerini etkilediği gibi ticari ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir.

Suriye’nin Türkiye’ye ithalatının ise Arap Baharı öncesi yıllara göre Arap Baharı sonrası yıllarda çok ciddi değerde azaldığı görülmektedir. Ayrıca Arap Baharı sürecinin başladığı 2011 yılında Türkiye Suriye’den 336.646 Dolar değerinde ithalat yaparken Arap Baharı’nın Suriye’de etkisinin hissedildiği 2012 yılında ithalat 67.448 Dolar olmuştur. 2012 yılında bir önceki yıla göre Suriye’ye ithalat yaklaşık 270.000 Dolar azalmıştır.

3.2. ARAP BAHARI’NIN YAŞANDIĞI ÜLKELERDEN TÜRKİYE’YE YÖNELİK TURİZM HAREKETLERİ

Arap Baharı’nı yaşayan Suriye, Libya, Mısır ve Tunus ekonomileri, Arap Baharı sürecinden önemli bir biçimde etkilenmiştir. Turizm sektöründe büyük olanaklara sahip olan Türkiye’nin de yakın coğrafyasında meydana gelen bu süreçten etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur.

Arap Baharı öncesi ve sonrasında Arap Baharı yaşayan önemli ülkelere Türkiye’ye gelen turist sayısı, Tablo 3.3’de görülmektedir. Arap Baharı nedeniyle Türkiye’ye sığınan mülteciler ile aşağıda yer alan turist sayısı karıştırılmamalıdır. Türkiye’ye sığınan mülteciler İçişleri Bakanlığı tarafından belli zamanlarda kamuoyuna açıklanmaktadır. Tablo 3.3’de gösterilen “Arap Baharı yaşayan önemli ülkelere Türkiye’ye gelen turist sayısı” ise Türkiye İstatistik Kurumunca açıklanan rakamlardır.

Tablo 3.3: Arap Baharı Yaşayan Önemli Ülkelerden Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı

Ülke	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Suriye	509.679	899.494	974.054	730.039	1.252.826	1.176.490	847.275	291.754	404.203
Libya	64.721	60.917	53.562	213.890	264.266	267.501	234.762	72.014	99.395
Mısır	66.912	61.560	79.665	112.025	107.437	108.762	100.040	94.871	100.971
Tunus	56.707	57.855	63.176	86.595	91.683	100.612	102.341	100.185	111.627

Kaynak : http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072

Türkiye ile Suriye arasında 2009 yılında vizeler kaldırılmasıyla iki ülke arasında yeni bir döneme girilmiştir. Tablo 3.3'de görüleceği üzere 2009 yılında yaklaşık 500 bin kişi Suriye'den Türkiye'ye gelirken 2010 ve 2011 yıllarında bu sayıdan çok daha fazla kişi Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'den Suriye'ye giden turist sayısı da 1,5 milyon kişiye ulaşmıştır (Tür, 2011: 36).

Yukarıda yer alan tablodan anlaşılacağı üzere Suriye'den Türkiye'ye gelen turist sayısı 2012 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artmıştır. Arap Baharı'nın başlaması ve etkisinin hissedilmesi ile 2012 yılında sert bir düşüş yaşanmıştır. 2012 yılında gelen kişi sayısı 2011 yılına göre 244.015 kişi azalmıştır. Sonraki yıllar gelen kişi sayısı artsa da 2016 ve 2017 yıllarında tekrar düşüşe geçmiştir. Suriye, Libya, Mısır ve Tunus ülkelerini birlikte değerlendirdiğimizde Türkiye'ye gelen turist sayısında en çok kişi Suriye'den gelmiştir.

Libya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı, 2010 yılına göre 2011 yılında 7.355 kişi azalmıştır. Sonraki yıllar gelen turist sayısı artsa da 2016 ve 2017 yıllarında Türkiye'ye gelen turist sayısında önemli ölçüde azalma yaşanmıştır.

2011 yılında Mısır'dan Türkiye'ye gelen turist sayılarında azalma olmamıştır. Mısır'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında en çok gelen kişi sayısı ve en fazla artış yılı 2012 yılında olmuştur. Arap Baharı'ndan sonra Mısır'ı yöneten Mursi yönetimi ile Türkiye'nin siyasi ilişkilerdeki pozitif etki, 2012 yılında turizm sektörüne de olumlu yansımıştır. 2013 yılında Mısır'da Mursi döneminin sona ermesi sonucu yerine gelen yeni yönetimle Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi gerginliklerin etkisiyle, Mısır'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında azalma yaşanmıştır.

Tunus'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında ise az da olsa istikrarlı bir şekilde artmıştır. Tunus'dan Türkiye'ye Arap Baharı'ndan sonra gelen turist sayısı, Arap Baharı'ndan önce gelen turist sayısından fazladır. Arap Baharı'ndan sonra iki ülke siyasi ilişkilerinin olumlu olması, turizm sektörüne de olumlu olarak yansımıştır.

Sonuç olarak Arap Baharı sürecinde, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinden gelen turist sayısı, genel olarak beklentileri karşılamamaktadır. 2011 yılında patlak veren Arap Baharı'nın olumsuz etkileri, Türkiye'yi hala etkilemektedir. Arap Baharı nedeniyle ülkelerde devam eden kaos yüzünden, turizm sektörünün Arap Baharı'ndan olumsuz etkilendiği ve bu olumsuzluğun bir süre daha Türkiye'yi etkileyeceği düşünülmektedir.

3.3. ARAP BAHARI SONRASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÜRETİMİ VE FİYATLARA ETKİSİ

Ortadoğu bölgesi, geçmiş zamanlardan itibaren coğrafi olarak enerji kaynakları bakımından zengin bir bölge özelliğine sahip olmuştur. Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerin büyük bir kısmının ekonomisinde petrol ve doğalgaz üretimi önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıklar, petrol ve doğalgaz üretimlerini de önemli ölçüde etkilemiş ve ciddi düşüşler yaşanmıştır.

2017 yılı BP (<https://www.bp.com>) verilerine göre bölgede petrol üretiminde Libya'da 2011 yılında %71,07, Suriye'de 2013 yılında %66,75, Tunus'ta 2015 yılında %10,27 ve Mısır'da ise 2016 yılında %4,5 düşüş meydana gelmiştir. Yine aynı verilere göre bölgede doğalgaz üretiminde Libya'da 2011 yılında %53,28, Suriye'de 2012 yılında %18,04 ve Mısır'da ise 2014 yılında %12,98 azalma yaşanmıştır. Arap Baharı olaylarının yaşandığı 2010-2016 arasında toplam düşüş oranlarına bakıldığında ise petrol üretiminde Suriye'de %94,06, Libya'da %74,25, Tunus'da %26,9 ve Mısır'da ise %3,41 düşüş meydana gelmiştir.

Arap Baharı olaylarının yaşandığı 2010-2016 arasında toplam düşüş oranlarına bakıldığında doğalgaz üretiminde ise Suriye’de 55,25, Libya’da %39,99 ve Mısır’da ise %31,8 azalma yaşanmıştır.

Türkiye, petrol fiyatları ve petrol ithalatı konularında Arap ülkeleriyle yakın ilişki içerisinde olmuştur. Türkiye, coğrafi yakınlığın etkisiyle petrol ithalatının büyük bir bölümünü Arap Baharı yaşayan ülkelere gerçekleştirmiştir. Türkiye yakın coğrafyasındaki Arap ülkelerinden petrol ve doğalgaz ithal eden bir ülke olduğundan petrol ve doğalgazdaki üretim düşüşleri, Türkiye’yi de yakından etkilemiştir. Önemli enerji kaynaklarının üretim düşüşlerinden dolayı Türkiye Arap Baharı sürecinden olumsuz etkilenmiştir. Arap Baharı ile birlikte petrol fiyatları ciddi şekilde yükselmiştir. Bir yandan bu ülkelerde iç savaşlar neticesinde petrol üretiminin aksaması, diğer yandan politik belirsizlikler neticesinde petrol fiyatları hızla yükselmiştir (Şahin ve Uysal Şahin,2014:180-181).

Arap Baharı öncesinde, yani 2010 yılında petrol fiyatları ortalama 80,64 dolar iken, 2011 yılında ortalama 112,5 dolara yükselmiştir.³ Petrol fiyatlarının hızlı yükselmesi, Türkiye’nin cari açık üzerinde negatif etki oluşturmuştur.

Petrol fiyatlarında bu fiyat artışının tamamen Arap Baharı’ndan dolayı olduğu söylenemez. Ancak petrol fiyatlarında bu artışta Arap Baharı’nın etkisi de göz ardı edilemez. Türkiye’nin yapmış olduğu ithalat kalemleri içerisinde petrolün önemli bir bileşen olduğu düşünüldüğünde, bu fiyat artışının da Türk ekonomisine ciddi bir maliyet teşkil etmektedir. Petrol fiyat artışının Türk ekonomisine yaklaşık 2 milyar dolardan fazla ek bir maliyet yüklediği tahmin edilmektedir (Şahin ve Uysal Şahin, 2014:181).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 2012 Yılı Enflasyon Raporu’nun içerisinde “Ortadoğu Ülkelerinde Artan Kamu Harcamalarının Ham Petrol Fiyatlarına Olası Etkileri” konulu araştırma yayınlamıştır. Araştırmaya göre, Arap Baharı sürecinde rejim değişikliği yaşamayan devletler, kendi ülkelerine karışıklığın sıçramaması için kamu harcamalarını artırıp halkın refah seviyesine yükselterek olayların önüne geçmeye çalışmışlardır. Ancak olağanüstü boyuttaki yapılan kamu harcamaları, petrol fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bu ülkeler nedeniyle ham petrol fiyatları, 20 dolar yükselmiştir. Petrol üreten ülkeler, petrol fiyatlarını arttırdıklarında çok büyük kazanç sağlamışlardır.⁴

³(Investing.com).

⁴(Türkiye Cumhuriyet Bankası Enflasyon Raporu 2012-1)

3.4. TÜRKİYE'YE SİĞINAN GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURIYELİLERİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE MALİYETİ

Suriye’de yaşanan Arap Baharı sonucunda milyonlarca Suriyeli Türkiye’ye sığınmak zorunda kalmıştır. Yaklaşık üç milyon yedi yüz bin⁵ Suriyelinin, Türkiye’de yaşaması Türkiye’ye ek bir maliyet getirmektedir. Çünkü gelen bu insanların ekonomik durumları iyi olmadığından dolayı bu insanların ihtiyacını Türkiye karşılamaktadır.

25.04.2018 tarihinde, Belçika'nın başkenti Brüksel’de düzenlenen “Suriye'nin ve Bölgenin Geleceğinin Desteklenmesi” konferansına katılan Başbakan Yardımcısı Recep Akdağ, konuşmasında Suriyelilere sağlanan hizmetler kapsamında Türkiye’nin giderlerinin 31 milyar avroya ulaştığını ifade etmiştir.⁶ Yine Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 23.02.2019 tarihinde Kahramanmaraş’ta yaptığı konuşmada ise Türkiye’nin sığınmacılarla ilgili olarak Birleşmiş Milletler (BM) standartlarına göre 37,5 milyar dolar harcama yaptığını belirtmiştir.⁷

Dolayısıyla Türk yetkililerin açıklamalarında da görüldüğü üzere 2019 yılı itibariyle yaklaşık dört milyon Suriyelinin Türkiye’de barınması, korunması, konaklaması ve diğer ihtiyaçları için yapılan harcamaların yüksek olması, Türkiye’nin merkezi yönetim bütçesine ek bir maliyet yüklemekte ve ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir.

⁵ (Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler).

⁶(Haberler Com: ”Suriye’nin ve Bölgenin Geleceğinin Desteklenmesi Konferansı”, 24.05.2019).

⁷ (Anadolu Ajansı:”Avrupa Halkları Huzur İçinde Yaşıyorsa Türkiye Sayesindedir.”, 24.05.2019).

BÖLÜM IV

4. ARAP BAHARI SÜRECİNİN TÜRKİYE'YE SİYASİ ETKİSİ

Türkiye, Arap Baharı'ndan önce yakın bölgesinde yer alan Ortadoğu bölgesinin ülkeleriyle ekonomik, sosyal ve siyasal alanda ilişkileri olmuştur. Türkiye'nin özellikle Suriye, Libya ve Mısır ile olan ticari ilişkileri geliştirme çabaları siyasi ilişkilere de pozitif bir biçimde yansımıştır. Ortadoğu ülkelerinde dalga dalga yayılan Arap Baharı, ülkelerin ekonomilerine zarar verdiği gibi ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerden dolayı Türkiye'yi de etkilemiştir. Bölge ülkelerinde rejim değişikliklerine de neden olan Arap Baharı'nın, Türkiye'ye sadece ticari açıdan değil siyasi yönden de etkisi kaçınılmaz olmuştur. Bu bölümde de Arap Baharı'nın etkilediği ülkelere olan Mısır, Libya, Tunus ve Suriye'nin Arap Baharı'ndan sonra Türkiye ile olan siyasi ilişkileri incelenecektir.

Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerle komşu olan Türkiye'nin, bu süreçteki politikaları şunlar olmuştur (Gözen, 2011:4)

- İlk olarak Türkiye, Arap Baharı'na temkinli, endişeli, çekingen ve tereddütlü yaklaşmıştır.
- İkinci olarak, ayaklananlar ile diktatörler arasında arabuluculuk yaparak olayları yatıştırma ve bir iç savaş çıkmasını önlemek için çaba sarf etmiştir.
- Üçüncü olarak, ayaklananların yanında yer alıp diktatörlerin karşısında olmuştur.
- Son olarak Arap Baharı gelişmelerine ileri düzeyde katılıp zaman zaman sert politika izlemiştir.

Türkiye, Arap Baharı sürecinde bir politika çerçevesinde faaliyetlerini yürütmüştür. Bu politikada şu hususlar yer almıştır (Zengin, 2013:29-32):

- Demokratik düzene geçiş aşamasını kansasız bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak,
- Arap Baharı'na maruz kalan devletlerin toprak bütünlüğünün korunmasını sağlamak ve Arap Baharı'na yabancı güçlerin müdahalesine karşı çıkmak,
- Arap bölgesinde etkin bir rol üstlenmektir.

Türkiye, Ortadoğu bölgesinde yaşanan Arap Baharı sürecinde olaylara anında tepki vermekten kaçınan, süreç boyunca Baharı yaşayan halkların yanında olmayı sürdüren ve gerektiğinde yönetimleri devir alan liderlere karşı dik duran bir yönetim anlayışını benimsemiştir.

4.1. ARAP BAHARI'NİN TÜRKİYE-MISIR SİYASİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Arap Bahar'ı Mısır'da etkisini gösterince Türkiye, Mısır'da etkili olan Müslüman Kardeşler'e ve diğer muhalif gruplara destek vermiştir. Türkiye, Arap Baharı sonrası Mısır'da demokratikleşme sürecine katkı vermeye çalışmıştır (Gözen, 2011:3). Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin Mısır'da Müslüman Kardeşler'e ve diğer muhalif gruplara verdiği desteklerle ilgili olarak Türk yetkililer, Mısır'ı birçok kez ziyaret ederek görüş alışverişinde bulunmuşlardır (Uysal, 2012:320). Türkiye'nin Mısır'da muhalif gruplara destek vermesi, Mısır Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün Türkiye'nin Mısır'ın içişlerine karışmaması yönünde açıklama yapmasına neden olmuştur (Tepeciklioğlu, 2012:91).

Mısır'da, Mısır Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi Başkanı Mareşal Tantavi ve diğer yetkililerle 03 Mart 2011 tarihinde iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşen Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Mısır halkına destek vermek ve tecrübelerini paylaşmak amacıyla Mısır'a ziyaret gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Gül, bu süreçten Mısır devletinin güçlenerek çıkması ve Mısır halkının isteklerinin en kısa sürede gerçekleşmesi temennisinde bulunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "25 Ocak Devrimi'nden Sonra Mısır'a Giden İlk Devlet Başkanı", 20.09.2019).

Mısır'da yaşanan bu süreçte Türkiye, uluslararası alanda da Mısır'da yaşananları gündeme getirerek büyük devletlerle birliktelik oluşturmaya çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Münih'te ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton ile Mısır konusunu görüştüğten sonra, ABD'nin de Türkiye ile birçok konuda paralel düşünceler taşıdığını vurgulamıştır (Telci, 2012:234).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 04 Haziran 2011 tarihinde, Mısır'da muhalif bir grup olan 25 Ocak Tahrir Gençlik Liderleri ile Türkiye'de gerçekleşen görüşmesi sonrasında, iki ülke ilişkilerinin geçmişte nasıl güçlü bir biçimde sürmüştü bundan sonra da ilişkilerin daha güçlü bir şekilde devam edeceğini belirtmiş, bunun için de Türkiye'nin tecrübeleri paylaşacağını söylemiştir. Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin 1950 yılından itibaren çok partili bir sistemle yönetildiğini, seçimlerin yargı denetiminde gerçekleştiğini ve Mısır'da da bundan sonra sistemin böyle işleyeceğini ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Mısırlı Gençlik Liderleri Tarabya Köşkü'nde", 20.09.2019).

Mısır Dışışleri Bakanı'nın 11 Ağustos 2011 tarihinde Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında Abdullah Gül ile görüşmesi sonrasında Cumhurbaşkanı Gül, her ülkenin siyasi tarihinde olağanüstü zamanlar yaşayabileceğini ancak Mısır'ın bu süreçten güçlü olarak çıkacağını söylemiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Gül diğer açıklamalarında olduğu gibi bu açıklamasında da Mısır'da Arap Baharı sürecinin her aşamasında Türkiye'nin Mısır'a desteğinin süreceğini vurgulamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Mısır Dışışleri Bakanı Tarabya Köşkü'nde", 20.09.2019).

Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra Mısır'ı ziyaret eden ilk devlet başkanı olan Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Mısır'da üst düzey görüşmeler yapması ayrıca Türkiye Dışışleri Bakanı'nın da Mısır'ı sıkça ziyaret etmesi, yine Türkiye Başbakanı'nın birçok bakan ve çok sayıda iş insanı ile Mısır'ı ziyaret etmiş olması, Türkiye'nin Mısır'a önem verdiğini göstermiştir. Türkiye'nin üst düzey bu ziyaretlerle Mısır'ın iç siyasetini etkilemekten ziyade devrimci güçlere moral vermeyi amaçlamıştır (Uysal, 2012:320-322).

Mısır'da Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden sonra ülkeyi yöneten Mursi yönetimine Türkiye'nin tam destek vermesi, Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin altın çağının yaşanmasını sağlamıştır (Akgün ve Gündoğar, 2014:4).

Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 2-3 Temmuz 2012 tarihlerinde, Mısır'a yaptığı ziyarette Mısır Cumhurbaşkanı ve Dışışleri Bakanı ile iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüştür. Bu görüşmeler sonucunda Dışışleri Bakanı Davutoğlu, Türkiye'nin bölgede güçlü bir Mısır devletinin olmasını istediğini söylemiştir. Davutoğlu ayrıca iki ülke arasında stratejik işbirliği mekanizmasının da kurulduğuna sözlerine eklemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı: "Dışışleri Bakanı Davutoğlu Suriye Muhalifleri Konferansı vesilesiyle Mısır'a bir ziyaret gerçekleştirdi", 20.09.2019).

Ağustos 2012'de Devlet Başkanı Muhammed Mursi ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Mekke'de görüşmüşlerdir. Görüşmede Mursi, Türkiye'den yararlanmak istediklerini ifade etmiştir. Eylül 2012'de Türkiye ziyaretinde Mursi, çok sayıda yetkili ile görüşerek iki ülkenin ortak projeler yapması gerektiğini söylemiştir (Telci, 2013:162-163). Mursi aynı zamanda Türkiye'nin Tahrir Devrimi'ne verdiği destekten dolayı da teşekkür etmiştir (Akgün ve Gündoğar, 2014:5).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, Kasım 2012'de birçok bakan ve çok sayıda iş insanı ile gerçekleştirdiği Mısır ziyareti ile Mısır'a verilen destek gösterilmek istenmiştir. Bu ziyarette iki ülke arasında 27 anlaşma imzalanmış ve Mısır'a 2 milyar dolarlık kredi verilmesine karar verilmiştir (Telci, 2013:163). Türkiye ile Mısır arasında 2 milyar dolarlık kredi sözleşmesi ve ek ticaret anlaşmalarının imzalanması, Türkiye'nin siyasi ilişkilerinin iyi olduğu Mısır yönetimine sadece söylem düzeyde destek vermeyip aynı zamanda ekonomik alanda da desteklediğinin ispatı olmuştur (Akgün ve Gündoğar, 2014:5).

Mübarek rejiminin devrilmesinden sonra yönetime gelen Mursi ve yönetimi, Türkiye tarafından büyük kabul görmüş, siyasi ilişkiler geliştirilmiştir. Bu kapsamda iki ülkenin Dışişleri Bakanları 09 Kasım 2012'de ikili görüşmelerde bulunmuşlardır (Telci, 2013:163-166). Bu görüşme sonucunda Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Mısır halkının gerçekleştirdiği devrim sonrasında Mısır'da demokrasinin ve potansiyeli olan ekonomik gücün öne çıkmasının, Türkiye-Mısır ilişkilerine yeni bir anlam kazandırdığını ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Türkiye-Mısır Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin ikinci toplantısının hazırlıkları Ankara'da ele alındı.", 20.09.2019). Mısır Dışişleri Bakanı Mohamed Kamal Amr Türkiye ziyaretinde ise iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile de görüşmüş, bu görüşme sonucunda Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin dost ve kardeş Mısır'ın yöneticileri ile işbirliği görüşmelerine büyük önem verdiğini belirtmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Mısır Dışişleri Bakanı Amr Çankaya Köşkü'nde", 20.09.2019).

Türkiye, Mısır ile siyasi diyalogunu sürdürmüş ve bu kapsamda iki ülke Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile Muhammed Mursi, 07 Aralık 2012 tarihinde telefon görüşmesi yapmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Mısır Cumhurbaşkanı Mursi ile Telefon Görüşmesi", 20.09.2019).

2013 yılının şubat ayında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Mısır ziyaretinde, Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi ile görüşmesi siyasi ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamıştır (Telci, 2014: 188). Cumhurbaşkanı Gül bu görüşme sonucunda yaptığı açıklamada, Türkiye'nin Arap dünyasına büyük önem verdiğini, Mısır'ın demokrasiyi tam anlamıyla gerçekleştirmesinin sadece Mısır için değil tüm bölge için büyük önem arz edeceğini, Mısır'ın da bunu gerçekleştireceğine inandığını söylemiştir. Cumhurbaşkanı Gül, mevkidaşı ile görüşmesinde Türkiye ve Mısır arasında ekonomik işbirliğini ileri boyutlara taşımayı konuştuklarını belirtmiştir. Son olarak Cumhurbaşkanı Gül, iki ülke arasında ticaret hacminin 5 milyar dolardan 10 milyar dolara çıkarmayı hedeflediklerini ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Türkiye ile Mısır, Daima Dayanışma İçinde Olmuştur",

20.09.2019).

Resim 4.1: Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şubat-2013 tarihinde Mısır ziyareti

Kaynak: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10760/turkiye-ile-misir-daima> dayanisma-icinde-olmustur

10 Mayıs 2013 tarihinde ise Mısır Başbakanı Hişam Kandil Türkiye'yi ziyaret etmiş, Türkiye Cumhurbaşkanı ve diğer yetkililerle iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüştür (Telci, 2014: 189). Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Kandil ile görüşme sonucunda, Türk yatırımcısının Mısır'daki faaliyetlerinden bahsetmiş, 200 Türk firmasının Mısır'da faaliyet gösterdiğini ve bu yatırımların değerinin 2 milyar dolardan fazla olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Gül, bu Türk iş insanlarının Mısır'da binlerce kişiye istihdam sağladıklarını ve bu firmaların Mısır'da faaliyetlerini büyütmeyi hedeflediklerini de dile getirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Türkiye ile Mısır Arasındaki İş Birliğini Her Alanda Geliştirmeye Çalışıyoruz", 20.09.2019).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 14 Mayıs 2013 tarihinde de Türkiye'ye gelen Mısır Cumhurbaşkanı Yardımcısı Essam El-Haddad ile iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Mısır Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Çankaya Köşkü'nde", 20.09.2019).

Arap Baharı'ndan sonra Mısır'a büyük önem veren Türkiye, Mısır ile siyasi diyalogunu hız kesmeden devam ettirmiştir. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 05 Haziran 2013 tarihinde, Mısır Enformasyon Bakanı Salah Abdulsamad ile Türkiye'de iki ülke ilişkilerini ve diğerkonuları görüşmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Mısır Enformasyon Bakanı Abdulsamad Çankaya Köşkü'nde", 20.09.2019).

Mursi döneminde Mısır ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin gelişmesiyle Mısır'dan Türkiye'ye gelen turist sayısında da 2012 yılında 2011 yılına göre %40 artış sağlanmıştır (Şahin ve Uysal Şahin,2014:183).

Türkiye ve Mısır devletleri arasındaki ilişkilerin altın çağı kısa sürmüştür. 3 Temmuz 2013'te Mısır'da Genelkurmay Başkanı Sisi önderliğinde Mısır yönetimine karşı darbe yapılmış ve Türkiye, Mursi'yi görevden alan darbeye çok sert tepki göstermiştir. Türkiye, en üst düzeyden Mısır'da olanın darbe olduğunu, halkın iradesine saygısızlık yapıldığını ve bu yaşananın asla kabul edilemeyeceğini bildirmiştir (Akgün ve Gündoğar, 2014:5).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, darbenin ardından 05 Temmuz 2013 tarihinde, Mısır halkının ekonomik sorunlarının olduğunu, eğer Mısır enerjisini istikrarsızlıkla harcarsa, ekonomik sorunların daha da büyüyeceğini belirtmiştir. Mısır'da süratle demokrasinin kaldığı yerden devam etmesini isteyen Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin Mısır halkının kardeşi, dostu olduğunu söylemiştir. Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye'nin Mısır halkı ile geçmişte nasıl dayanışma içerisinde olmuşsa bundan sonra da Mısır halkı ile olan dayanışmayı sürdüreceğini, Mısır halkının kendi iradesini temsil eden yönetimleri seçmesinde destekleyeceklerini ifade etmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Gül değerlendirmesinde Mısır'da kısa sürede demokrasinin hakim olmasını temenni etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Mısır'da Demokrasinin Kesintiye Uğramasından Büyük Üzüntü ve Kaygı Duyuyoruz", 20.09.2019).

Mısır'da olan darbeyi Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı da 14 Ağustos 2013 tarihinde yaptığı basın açıklamasıyla kınamıştır. Basın açıklamasında, yüzlerce insanın hayatını kaybetmesinden, binlerce kişinin yaralanmasından ve daha fazla insanın ölme ihtimalinden Türkiye olarak derin endişe duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca Mısır yönetiminin barışçıl protestolara şiddetle karşılık vermesinin, en sert şekilde kınandığı vurgulanmıştır. Sivil halkın üzerine ateş açılmasının ağır suç teşkil ettiği ve bu durumdan da Mısır yönetiminin sorumlu olduğu açıklamada özellikle ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Mısır'daki kanlı müdahale Başbakanlık tarafından yapılan açıklamayla kınandı.", 20.09.2019).

Mısır'daki darbeden önce Türkiye'deki iktidar ve muhalefet partileri Mısır yönetimine destek olurken, darbeden sonra Mısır'da ölen yüzlerce kişi için yine Türkiye'deki iktidar ve muhalefet partileri darbeyi ve darbeci yönetimin yaptıklarını kınamışlardır. Darbeden sonra Mısır yönetiminin Türk turistler ile gazetecileri gözaltına alması ve bunun gibi olaylar iki ülkenin ilişkilerinin kötüleşeceğinin işareti olmuştur. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin bozulması ekonomik, kültürel ve sanat alanlarında da etkisini göstermiştir (Telci, 2014: 192-195).

Türk yetkililerinin Mısır'daki darbeye sert tepki vermeleri, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Mısır'daki darbenin 28 Şubat olayına benzerliğine vurgu yapması ve Türkiye genelinde “Rabia protestoları” gerçekleştirilerek iç siyasette, bu konuya sürekli dikkat çekilmesi, Mısır'daki yeni yönetimle Türkiye arasındaki ilişkileri tamamen kopma noktasına getirmiştir (Özkoç, 2017:92-93).

Mısır yönetiminin de Türkiye'yi iç siyasetinde araçsallaştırması ve de Türkiye karşıtı dilin sıkça kullanılması iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilediği gibi Mısır halkı nezdinde zemin kaybına yol açmıştır (Kardaş, Ş.2014, “Türkiye-Mısır Normalleşmesinin Formülü Çıkar-Değer Dengesi”, Al Jazeera Türk, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-misir-normallesmesinin-formulu-cikar-deger-dengesi>, (erişim Tarihi: 08.05.2021).

Türkiye'nin, Mursi'nin darbeye görevden alınmasına sert tepki vermesi Mısır halkında da bölünmelere yol açmıştır. Türkiye'ye karşı sempati besleyen Mısırlı bazı aydınlar Türkiye aleyhtarı pozisyona geçmişlerdir. Türkiye'nin Müslüman Kardeşler'e verdiği destekten rahatsız olan başka bir grup olan Mübarek taraftarları da bu durumu fırsat bilip Türkiye'yi yıpratma faaliyetine girişmişlerdir (Doğan:14, S., Arap Baharı ve Mısır, 09.05.2021,tarihinde,https://www.academia.edu/9527150/M%C4%B1s%C4%B1r_ve_Arap_Bahar%C4%B1, adresinden alındı.

2013 yılında Mısır, demokratik düzeni destekleyen ve darbeye karşı net bir duruş sergileyen Türkiye ile ilişki seviyesini düşürme yoluna gitmiştir (Özkan, 2014:21). Aynı yılın Kasım ayında Mısır'ın, Türkiye'nin Kahire Büyükelçisini “İstenmeyen Adam” ilan etmesi üzerine karşılıklılık ilkesi gereğince Türkiye de Mısır'ın Ankara Büyükelçisi'ni “İstenmeyen Adam” ilan etmiştir. Siyasi ilişkilerdeki bu gerilme, ekonomik ilişkilerde de kısmi bir gerileme yaşanmasına neden olmuştur (Telci, 2014: 195-196).

Mursi görev yaptığı sürede Mısır ekonomisini güçlendirmeye yönelik Türkiye ve İran ile ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atmıştır. Üç ülkenin yaptığı görüşmelerde Türkiye, Mısır ve İran arasında köprü rolünde olmuştur. Mısır'ın İran ile ilişkilerinin artması, Körfez ülkelerinin Mısır'a mali yardımlarının kesilmesine ve bu da Mısır halkının fakirleşip toplumsal rahatsızlıkların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Mısır'da Mursi'den sonra göreve gelen Sisi yönetimi de Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'ın Mısır ekonomisine desteğini sağlamış, Türkiye ve İran ile olan ilişkilere ise mesafe koymuştur (Korkmaz, 2020:83).

İki ülke arasında yaşanan gerilim Mısır halkına da yansımıştır. 2013 Ortadoğu'da Türkiye Algısı araştırmasının sonuçlarına göre, Mısır'da Türkiye'ye duyulan sempati, 2011 yılında %86, 2012 yılında %84 ve 2013 yılında ise %38'e düşmüştür. Yine Ağustos-Eylül 2013'te Mısır'da gerçekleştirilen kamuoyu araştırmasına göre Mısır halkının %6'sı askeri darbenin Mısır'a etkisini olumlu bulurken sadece %29'u askeri darbenin Mısır'a etkisini olumsuz bulmaktadır. 2013 yılında yapılan bu araştırma, bugün yapılırsa Mısır halkında askeri darbenin Mısır'a etkisi olumlu bulanların sayısının azalacağı değerlendirilirken, Mısır halkının Türkiye sempatisinin artacağı ise şimdilik düşünülmemektedir. Türkiye'nin, Mısır'daki darbe yönetimiyle teması sınırlı iken Mısır yönetimi ise Türkiye ve Batı karşıtlığını iç siyaset malzemesi olarak kullanmaktadır (Akgün ve Gündoğar, 2014:5).

Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi ilişkilerde yaşanan olumsuz duruma karşın ekonomik alanda çok fazla sıkıntı yaşanmamıştır. Mursi yönetiminden sonra başa geçen iktidarın Sanayi ve Ticaret Bakanı Münir Fahri Abdunnur, iki ülke arasında siyasi ve ekonomik ilişkilerin ayrı tutulması gerektiğini söylemiştir. Mısır'daki yönetim Türkiye ile çok istekli olmasa da ekonomik ilişkilerini sürdürme eğiliminde olmuştur (Akgün ve Gündoğar, 2014:6). Ayrıca Mısır-Türkiye İş Konseyi Başkanı ve Port Said Deniz Ticaret Odası Başkanı Adil Lema da iki ülke arasında diplomatik düzlemde yaşananlara rağmen Mısır ve Türkiye arasındaki ticari ilişkilerin ve yatırımların etkilenmeyeceğini ifade etmiştir (Bakır, 2013, A.H., "Askeri Darbe Sonrası Türk-Mısır İlişkilerinin Geleceği", Al Jazeera Türk, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/askeri-darbe-sonrasi-turk-misir-iliskilerinin-gelecegi>, erişim tarihi:08.05.2021).

Mısır'da Mursi'den sonra Devlet Başkanı olan Sisi geçmişte ABD, İngiltere gibi ülkelerde çalışmış ve daha sonra da Batılı ülkelerinin ordularıyla yakın ilişkilerde bulunmayı sürdürmüştür. Sisi'nin Mısır'da yönetimi devralması, muhtemelen geçmişteki kariyerinden dolayı, Batı'da bir rahatlama sağlamıştır. Nitekim Sisi'nin göreve gelmesinden kısa bir süre sonra AB ve ABD yetkililerinin Mısır'ı ziyaret etmiş olmaları, Sisi'nin yönetimini onayladıklarını göstermiştir (Bilener, 2014: 190-191).

Mısır yargısının 2014 yılının Mart ve Nisan aylarında darbe karşıtlarından yüzlerce kişiye verdiği idam cezasını, Türkiye sert bir dille eleştirmiş farklı düzeylerde kınama mesajları yayınlamıştır. Türkiye'de başta Cumhurbaşkanlığı olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi, Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı, muhalefet partileri, Üniversiteler ve sivil toplum örgütleri idam kararlarına büyük tepki göstermişlerdir. Mayıs 2014'te Abdülfettah El-Sisi'nin oyların %93'ünü alarak Haziran ayında Cumhurbaşkanı olarak göreve başlaması ile birlikte Türkiye bu kararı eleştirmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK)'ndaki konuşmasında da Mısır'a yönelik eleştirisini sürdürmüştür. Türkiye'nin Mısır yönetimine eleştirilerine karşılık Mısır Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'yi Mısır Devleti'nin iç işlerine karışmakla suçlamıştır. Mısır ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin kötü olmasının önemli nedenlerinden birisi de Türkiye'nin Müslüman Kardeşler hareketine verdiği destek olmuştur. Eylül 2014'te Müslüman Kardeşler hareketinden olan 7 kişinin Türkiye tarafından ağırlanması, Mısır'ın sert tepkisine neden olmuştur (Telci, 2015:208-214).

Türkiye'nin Mursi zamanında olduğu gibi Mısır ile ilişkilerinin pozitif bir biçimde olması için bazı şartları olmuştur. 2015 yılının Nisan ayında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın bir açıklamasında da belirttiği gibi şartlar şunlardır: Seçilmiş Mısır'ın meşru Cumhurbaşkanı Mursi'nin mahkumiyeti sonlandırılmalı, darbe karşıtlarına verilen idam cezaları iptal edilmeli, siyasi tutuklular yeniden yargılanıp, siyasi partilere getirilen yasaklar kaldırılmalıdır. Mısır'daki Sisi yönetiminin bu şartları kabul etmeyeceği düşünülerek, kısa vadede iki ülke ilişkilerinin düzelmesi beklenmemektedir (Telci, 2016:198).

Mısır yönetiminin kendi halkına karşı uyguladığı baskıcı yönetim, Türk yetkililer tarafından 2015 yılında da eleştirilmiştir. Türkiye'nin, Mısır muhaliflerinin Türkiye'de faaliyet sürdürmesini desteklemesi ise Mısır yönetiminin tepkisini çekmiştir. Mısır yönetimi, Türkiye'nin muhalifleri desteklemesini teröre destek olarak tarif etmiştir (Telci, 2016:198-199).

Mısır'da eski Devlet Başkanı Mursi'nin de aralarında olduğu 105 kişi hakkında idam cezalarının onanması nedeniyle Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından 16 Haziran 2015 tarihinde Mısır'daki idam kararları hakkında açıklama yayınlamıştır. Açıklamada, idam cezaları şiddetle kınanmış, idam kararlarının geri alınması için uluslararası toplum harekete geçmeye çağırılmıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan açıklamada, idam kararlarının bozulmasının demokrasi ve insan hakları açısından son derece önemli olduğunu vurgulamıştır. Açıklamada son olarak Türkiye'nin kardeş Mısır halkına desteğinin süreceği belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Mısır'daki İdam Kararları", 01.06.2020).

İki ülke Dışişleri Bakanlıkları yaşanan olaylar karşısında karşılıklı olarak açıklamalar yapmışlardır. Darbe karşıtlarına verilen idam cezalarını kınayan Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na karşılık olarak, Mısır Dışişleri Bakanlığı da Türkiye'yi Mısır'ın iç işlerine karışmakla suçlamıştır. Türkiye, Mısır halkının yanında olduğunu, sadece Mısır yönetiminin karşısında olduğunu açıklamalarında belirtmiştir. Mısır yönetimi de Türk halkının yanında olduğunu açıklamalarında ifade etmiştir. Türkiye ve Mısır yönetimleri arasında siyasi ilişkilerin gergin olmasının nedenlerinden birisi de Mısır yönetiminin, Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi ile görüşmelerde bulunarak, Türkiye'yi Kıbrıs'ta doğalgaz arama faaliyetlerinde devre dışı bırakma girişiminde bulunması olmuştur (Telci, 2016:200-206).

Nisan 2016'da Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri bir toplantı için Türkiye'ye gelmiş ancak hiçbir resmi görüşme yapmadan Türkiye'den ayrılmıştır. Yine D-8 Örgütü'nün toplantısı için Türkiye'den bir Bakan Yardımcısı Mısır'a gitmiştir. Mısırlı yetkililerle başka bir üst düzey görüşmede Çin'de olan bir toplantıya giden Çalışma Bakanı, Mısırlı mevkidaşı ile görüşmede bulunmuştur. Türkiye'de muhalefet partisinden oluşan bir heyet, 2016 yılında Mısır'a giderek Mısırlı yetkililerle görüşmeler yapmışlardır (Telci, 2017:225-227). Uzun yıllar sonra Türk yetkililerin sınırlı da olsa Mısırlı yetkililerle yaptıkları bu görüşmelerin yapıcı olmaktan uzak olduğu ve görüşmelerin iki ülke ilişkilerini geliştirecek nitelikte olmadığı değerlendirilmektedir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 02 Ekim 2016 tarihinde Dubai merkezli Rotana Televizyonu'na yaptığı konuşmasında Mısır'la ilgili de açıklamalarda bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Mısır'daki mevcut yönetimin darbe yönetimi olduğunu, Mısır'daki darbeye meşruiyete darbe indirildiğini ve bu yanlışın düzeltilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mursi'nin ve darbe karşıtlarının serbest bırakılması halinde iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi sürecinin başlayacağını söyleyen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ve Mısır arasında güçlü tarihi bağların olduğunu ve Mısır'la ticari ilişkilerin geliştirilmesinin çok faydalı

olacağını bildirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “İslam Dünyası Ülkeleri Birbiriyle İş Birliği ve Dayanışma İçinde olmalıdır”, 01.06.2020).

2016 yılında Türk yetkililer Mısır’la ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde açıklamalar yapmışlardır. Yine Mısırlı yetkililer de bu konuda olumlu ifadelerde bulunmuşlardır. Ancak iki ülkenin kırmızı çizgileri beklenen adımların atılmasını engellemiştir. Türkiye’nin Mısır yönetiminin terör örgütü olarak gördüğü Müslüman Kardeşler’e yaptığı destek, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini engellemiştir (Telci, 2017:228-229).

Mısır Dışişleri Bakanı Sameh Şükri 2017 yılının Ekim ve Aralık aylarında yaptığı açıklamalarda Türkiye ile ilişkileri normalleştirme niyetinde olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca açıklamasında Türkiye ile ekonomik ilişkileri geliştirmek istediklerini de eklemiştir. Ancak iki ülke arasındaki ilişkilerin eski haline nasıl döneceği ile ilgili belirsizlik sürmeye devam etmiştir. 2017 yılı içerisinde Türkiye’den alt düzey yetkililer, Mısır’a toplantılar için gitmişler ve Mısır hükümeti ile resmi temas olmadan Türkiye’ye dönmüşlerdir. Mısır yönetiminin Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile Akdeniz’de doğalgaz ve petrol arama faaliyetlerini yürütmeleri, Türkiye’nin tepkisini çekmeye devam etmiştir (Telci, 2018:215-219).

Arap Baharı sürecinin en ciddi sonuçlarından birisi Türkiye’nin Mısır ile bozulan ilişkisi olmuştur. Doğu Akdeniz meselesi 2019 yılında da iki ülke arasında tansiyonun artmasına neden olmuştur. Mısır’ın 2015 yılında Doğu Akdeniz’de büyük doğalgaz rezervleri keşfetmesinin ardından İsrail, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) gibi ülkeleri yanına çekerek, 2019 yılının ilk aylarında Mısır öncülüğünde, kurumsal bir organizasyon olan Doğu Akdeniz Gaz Forumu (DAGF)’nu kurmuştur. DAGF oluşumuna Doğu Akdeniz’e kıyaslı olan Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Suriye ve Libya’nın dahil olmaması oluşumun en dikkat çeken özelliklerinden birisi olmuştur. Türkiye ise bu zaman içerisinde Doğu Akdeniz’de doğal gaz arama faaliyetlerini başlatmıştır. Ayrıca Türkiye’nin Libya konusunda daha fazla müdahil olması da Türkiye ile Mısır arasındaki sıkıntılı konulardan birisi olmuştur. Türkiye’nin, Libya’daki Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) ile Doğu Akdeniz’de deniz yetki alanlarına dair haklarını belirleyen anlaşmayı imzalaması, Mısır’ın tepkisini çekerek General Halife Hafter güçlerine desteğini artırmasına neden olmuştur. (Telci, 2020a:145-150). Mısır, bölgesinde yaptığı faaliyetleriyle Doğu Akdeniz ve Libya konularında Türkiye’yi denklemin dışında tutmaya çalışarak yalnızlaştırma politikası yürütmüştür.

Mısır, Yunanistan ve GKRY arasında GKRY’de düzenlenen beşinci zirve toplantısında Rum Temsilciler Meclisi’nde yaptığı konuşmada Mısır lideri Abdülfettah El Sisi, Cemal Abdül Nasır ile Makarios arasındaki yakın ilişkiden bahsederek, aslında Mısır ile GKRY arasındaki ilişkileri daha da geliştirme çabasında olduklarını vurgulamak istemiştir (Şahin, İ.2018,“Doğu Akdeniz”de Enerji Diplomasisi: Rum Tezleri”, Diriliş Postası, <https://www.dirilispostasi.com/makale/dogu-akdenizde-enerji-diplomasisi-rum-tezleri-5be4d61d5fe8294a9d02d5b3>, erişim tarihi: 08.05.2021).

2019 yılının Ocak ayında Mısır, Yunanistan, İsrail ve GKRY tarafından kurulan ve daha sonra İtalya, Ürdün ve Filistin’in de katıldığı DAGF’ın yetkilileri, Doğu Akdeniz’i bir enerji üssü haline getirmeyi amaçladıklarını duyurmuşlardır. ABD ve AB’nin desteklerini alarak Doğu Akdeniz gazını Avrupa’ya taşımayı hedeflemektedirler. Türkiye bölgedeki yalnızlığını kıramaması halinde bölgede yapılacak büyük projelerden mahrum kalacaktır. Ayrıca Doğu Akdeniz’de GKRY ve Yunanistan etkinliğini artırırken, Türkiye ne Batılı ülkelerden ne de son zamanlarda yakın ilişki içinde bulunduğu Rusya’dan gerekli desteği görememiştir. Bu durumun böyle gitmesi halinde Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki çıkarlarını koruma olanağı tehlikeye düşecektir. Mısır’ın İsrail, Yunanistan, GKRY ve diğer devletler ile ilişkilerinin olumlu olması Türkiye’nin bu devletlerle de ilişkisini güçleştirmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin bu devletlerle de bağının kuvvetlenebilmesi için Mısır ile görüşmelerde bulunulmalıdır (Gönen, 2019:138-140).

Türkiye’nin Libya UMH ile Kasım 2019’da güvenlik ve askeri konuları ele alan muhtırayı imzalaması ve Türkiye’nin Libya’ya asker gönderme kararına karşı Mısırlı yetkililer tepki göstermiştir. 2020 yılının ilk aylarında Anadolu Ajansı Kahire Ofisi’nin Mısırlı güvenlik güçleri tarafından basılması ve orada bulunan gazetecilerin gözaltına alması bu tepkinin yansıması olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginlik 2019 yılında başlayıp ve 2020 yılının ilk aylarında artsa da Mısır medyasında Türkiye ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan hakkında 2020 yılı Ekim ayından itibaren olumsuz ifadeler olmaması nedeniyle gerginliğin azaldığı sonucuna varılmıştır (Kalabalık, 2021:174-179).

Mısır'ın son yıllarda önemle üzerinde durduğu konulardan birisi de İhvanı Müslim'in temsilcilerinin Türkiye'ye gelip siyasi faaliyetlerde bulunması meselesi olmuştur. Diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi siyasi baskılara karşı sığınma talebi olanlara Türkiye bu imkanı sağlamıştır. Batı ülkelerinin bu uygulamayı sürekli yapmasına karşın, Mısır tarafından sadece Türkiye'nin suçlanması doğru ve adil bir yaklaşım olmamıştır (Uysal, 2021:11).

Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi ilişkiler, 2013 yılından itibaren karşılıklı olarak maslahatgüzar düzeyinde sürmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri", 20.08.2019). Türkiye ve Mısır arasındaki siyasi ilişkilerin 2013 yılından itibaren maslahatgüzar seviyesinde sürmesi, iki ülke arasındaki diplomatik görüşmelerin alt seviyeden yürütüldüğünün kanıtıdır.

Yukarıda yer alan bilgiler değerlendirildiğinde Türkiye-Mısır siyasi ilişkileri ile ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılabılır:

Mısır, Türkiye'ye sadece yakın bir bölgede yer almadığı gibi aynı zamanda iki ülkenin tarihsel bir geçmişe de dayanan ilişkileri olmuştur. Türkiye ile Mısır arasında siyasi ilişkilerin en üst seviyede olduğu yıllar 2011, 2012 ve 2013 yılları olmuştur. Bu yıllarda iki ülkenin devlet yetkilileri, iki ülkenin geleceği hakkında faydalı görüşmelerde bulunmuşlardır. Türkiye, Mısır'da Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte muhalifleri desteklemiş, onlara gereken her türlü desteği vermiştir. Mısır'da muhaliflerin iktidara gelmesiyle birlikte iki ülke ilişkileri büyük ilerleme kaydetmiştir. İki ülke ilişkilerinin pozitif etkisi siyasi, ekonomik, güvenlik ve diğer alanlarda da kısa sürede görülmüştür. Mursi döneminde, Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkilerin pozitif olması sayesinde, başta ticari ilişkiler olmak üzere birçok alanda her iki ülke de bu durumdan kazançlı çıkmış ve vatandaşları da doğal olarak bu durumdan olumlu yönde etkilenmişlerdir. Türk yetkililerinin de açıklamalarında görüldüğü üzere bu dönemde çok sayıda Türk yatırımcısı Mısır'da yatırım yapmış, iki ülkenin ticari faaliyetlerine hız kazandırmışlardır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde de belirtildiği gibi Arap Baharı öncesi ve sonrasında turist olarak Mısır'dan Türkiye'ye en fazla gelen kişi sayısı, 2012 yılında Mursi döneminde olmuştur. Eğer Mursi, Mısır yönetiminde kalmaya devam etmiş olsaydı, Türkiye ile Mısır arasındaki siyasi ilişkilerdeki ilerlemelerin, başta ticari ilişkiler ve turizm sektörü olmak üzere birçok sektörde etkisinin daha fazla olacağı değerlendirilmektedir.

3 Temmuz 2013'te Mısır'da Müslüman Kardeşler grubunun darbe ile Mısır yönetiminden uzaklaştırılması sonucu Türkiye ile Mısır arasındaki ilişkiler zayıflamıştır. Mısır'daki darbeye birlikte Türkiye ile Mısır devletleri arasındaki dostane ilişkiler yerini siyasi gerginliklere bırakmıştır.

Türkiye, demokrasinin gereği olarak Mısır'da yapılan darbeyi kınamış, darbeye karşı kurumları ve yöneticileri ile gereken tepkiyi sert bir biçimde göstermiştir. Ancak Türkiye'nin bu tepkisi Mısır'la olan ilişkilerin kopmasına neden olan gelişmelerden biri olmuştur. Birbirlerine yakın bölgede bulunan, kültürleri ve tarihleri ortak olan iki ülke ilişkilerinin olumsuz olması, iki ülke halklarının da zararına olmuştur. Mursi'den sonra Türkiye ile Mısır'ın siyasi ilişkilerin zayıflaması, iki ülke arasında beklenenden daha az düzeyde gerçekleşen ticari ilişkilere sebebiyet vermiştir. Ayrıca Mısır yöneticileriyle olan görüş ayrılıklarından dolayı iki ülke ilişkilerinin zayıflamasının sonuçlarından bir diğeri de Mısır halkının da mevcut durumdan dolayı cezalandırılması algısı olmuştur.

İki ülke halklarının daha kazançlı çıkması için ticari ilişkilerinin daha gelişmiş düzeyde olması gerekmektedir. Bundan dolayı da Türkiye'nin, bir yıl gibi kısa bir süre Mısır'ı yöneten Mursi'nin yönetimde kaldığından daha uzun süredir Mısır'ı yöneten Sisi yönetimiyle siyasi ilişkilerini devam ettirmesi büyük önem arz etmektedir. Türkiye Ortadoğu'da önemli bir ülke olma özelliğine sahip Mısır ile siyasi temasını sürdürme yoluna gitmelidir. Mısır'la görüşmelerin tekrar başlaması diğer devletlerle olan ilişkileri de olumlu yönde etkileyecektir. Mısır'la siyasi ilişkilerin gelişmesi başka devletlerle olan ilişkileri de kuvvetlendirecek ve kazanan, bu ülkelerin halkları olacaktır. İki ülke arasında siyasi ilişkilerin zayıflamasından en çok iki ülkenin vatandaşları zarar göreceğinden Türkiye başta kendi vatandaşları olmak üzere Mısırlı vatandaşlar için de siyasi ilişkileri başlatacak adımlar atmalıdır. Türkiye ve Mısır devletlerinin siyasi, ekonomik, güvenlik, eğitim ve diğer alanlarda ortak hareket etmesinin, iki ülke halklarının yakınlaşmasına ve ilişkilerin daha da kuvvetlenmesine sebep olacağı bilinmelidir.

Bölgede tehdit eden veya düşmanca gözdağı veren Mısır'dan ziyade Türkiye için bir avantaj olacak dost ve müttefik Mısır olmalıdır. Bu nedenle Türkiye, mümkün olan en yakın zamanda Mısır'la olan siyasi ilişkilerinde diyalogu geliştirmeye önem vermelidir.

4.2. ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE-LİBYA SİYASİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Arap Baharı öncesinde Türkiye ile Libya arasında nispeten yakın ilişkiler bulunmakta, çok sayıda Türk iş adamı bu ülkede faaliyet göstermek idi. Libya'da Arap Bahar'ının etkileri görülmeye başladığında Türkiye ilk olarak, Şubat 2011'de Libya'da yaşayan yaklaşık 25.000 Türk vatandaşını tahliye ederek savaş ortamından uzaklaştırmıştır (Çakmak, 2012:354).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Libya'da Arap Baharı'nın başlamasıyla ilgili olarak 14 Mart 2011 tarihinde yaptığı açıklamada, Libya'da yaşananları endişeyle takip ettiklerini, öncelikli isteklerinin Libya'da kan dökülmesinin engellenmesi olduğunu ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Gül, NATO'nun Libya'ya müdahalesini desteklemediklerini, Libyalıların da bu müdahaleyi istemediklerini vurgulamıştır. Cumhurbaşkanı Gül açıklamasında, BM kararıyla uluslararası hukuk çerçevesinde Libya'ya müdahaleyi savunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Cumhurbaşkanı Gül: 'NATO'nun Libya'ya Direkt Müdahalesi Söz Konusu Olamaz", 16.09.2019).

Libya'da Arap Baharı gelişmeleriyle ilgili olarak 18 Mart 2011 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Basın Merkezi'nden yapılan basın açıklamasında ise Türkiye'nin Arap Baharı'nın yaşandığı yerlerde uluslararası meşruiyet zemininde hareket edilmesini desteklediği belirtilmiştir. Basın açıklamasında, halkların meşru beklentilerinin barışçıl yöntemlerle gerçekleştirilmesi ve halkın taleplerine şiddetle karşılık verilmemesi vurgulanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Libya'daki Gelişmelere İlişkin olarak 18 Mart 2011 Tarihinde Başbakanlık Basın Merkezinden yapılan Basın Açıklaması", 16.09.2019).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 18 Mart 2011 tarihinde yaptığı açıklamada da Libya'da uluslararası meşruiyet dahilinde hareket edilmesini özellikle vurgulamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "BMGK'nin Libya Kararı: "Uluslararası Meşruiyet Çerçevesinde Hareket Edilmeli", 16.09.2019). Cumhurbaşkanı Gül, 23 Mart 2011 tarihinde yaptığı bir diğer açıklamada ise Libya'daki gelişmelerin kan dökülmeden neticelenmesini sağlamak için Libya'yı yöneten mevcut yönetimin görevi bırakmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı Gül, mevcut yönetimin görevi bırakmaması durumunda ülkelerinin başkaları tarafından talan edileceğini söylemiştir. Ayrıca Irak'ta yaşananları ve Saddam Hüseyin örneğini vererek Libya'da da bu tür olayların yaşanabileceğini hatırlatmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Libya'daki Gelişmelerin Kan Dökülmeden Neticelenmesi Türkiye İçin Çok Önemli", 16.09.2019).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 25 Mart 2011 tarihinde yaptığı açıklamada da Libya liderinin, Libya altyapısının daha fazla tahrip edilmemesi ve değişime fırsat vermek için kısa süre içinde görevden çekilmesini istemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Libya’da Yaşananlar Avrupa’dan Önce Afrika ve Arap Ülkelerini İlgilendiriyor”, 16.09.2019). Cumhurbaşkanı Gül, 05 Nisan 2011 tarihinde yaptığı açıklamada ise Libya’da öncelikle kanın durması ve altyapının yıkılmaması temennisinde bulunmuştur. Bölgede kapalı rejimlere yer olmadığını, demokrasinin bütün bölgede gerçekleşeceğini söyleyen Cumhurbaşkanı Gül, Libya’da daha fazla kan dökülmemesi için NATO tarafından hareket yürütüldüğünü söylemiştir. Cumhurbaşkanı Gül, son olarak Türkiye olarak ateşkesin sağlanması için her türlü katkıyı vereceklerini söylemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: Libya’daki Durum: “Ateşkesin Sağlanmasıyla İlgili Her Türlü Katkıya Hazırız”, 16.09.2019). Türkiye Cumhurbaşkanı’nın açıklamalarından da görüldüğü üzere Türkiye, Libya’da Arap Baharı başladığında NATO müdahalesine gerek olmadığını savunmuş olmasına karşın, çok kısa süre içerisinde Libya’ya yapılan NATO müdahalesini desteklemiştir. Bu durum Türkiye’nin Libya politikasında değişikliğe gittiğini göstermiştir.

Yukarıda yer alan açıklamalarda da görüleceği üzere Türkiye, Libya yönetiminden göstericilere karşı silah kullanmamasını ve göstericilerin demokratik taleplerinin gerçekleştirmesini talep etmiştir. Ancak Kaddafi yönetiminin ülke halkına karşı silah kullanması nedeniyle, Türkiye’nin Kaddafi yönetimine yönelik tutumunu değiştirmiş ve Türkiye, Libya Ulusal Geçiş Konseyi’ni ülkenin tek meşru yönetimi olarak tanımıştır. Türkiye’nin bu aşamadaki politikası Libya’da demokratik geçişin sağlanması, dış müdahalelerin sürekli olmaması ve çatışmaların sonlandırılarak sivil kayıpların engellemesi yönünde olmuştur (Erdağ, 2021:48-49).

Libya Ulusal Geçiş Konseyi Başkanı ile 23 Mayıs 2011 tarihinde Türkiye’de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşen Cumhurbaşkanı Gül, bu süreçte Libya’nın toprak bütünlüğünün korunmasını ve ülkenin harap olmasına izin verilmemesini istemiştir. Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye’nin amacının yıkım olmadan, kan dökülmeden ve Libya halkının arzuladığı şekilde ülke geleceğinin oluşturulmasının olduğunu ifade etmiştir. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Libya Ulusal Geçiş Konseyi Başkanı Çankaya Köşkü’nde”, 16.09.2019).

06 Temmuz 2011 tarihinde, Libya Ulusal Geçiş Konseyi Yürütme Kurulu Başkanı Mahmud Jibril ile Türkiye’de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşen Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Türk ve Libya halkları arasında kardeşlik ilişkilerine değinmiş ve Türk halkının kalbinin Libya halkı ile beraber olduğunu ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Libya Ulusal Geçiş Konseyi Yürütme Kurulu Başkanı Çankaya Köşkü’nde”, 16.09.2019).

Türkiye, Arap Baharı ile birlikte Libya’da Kaddafi rejimiyle ilişkisini kesmiş, hem NATO’nun operasyonlarına hem de muhalif gruplara destek vermiştir (Gözen, 2011:3-4). Türk yetkililer, Libya’ya NATO müdahalesinden sonra Libya’da rejim değışikliğinin gerekliliğini vurgulayan açıklamalarda bulunmuşlardır. Türk Dışışleri Bakanı Temmuz 2011’de Libya’ya giderek, Libyalı muhaliflere desteğini göstermiştir (Çakmak, 2012:358-362).

Türkiye, diğer Arap Baharı’nın yaşandığı ülkelerde olduğu gibi Libya’da da etkin olmak istemiştir. Özellikle Fransa’nın bölgede aktif olmak istemesi Türkiye’nin, Libya konusunda harekete geçmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Türkiye, bu sırada muhalif gruplara destek sağlayarak onların sempatisini de kazanmıştır. Eylül 2011’de Türkiye Başbakanı Libya’yı ziyaret ederek Türkiye’nin desteğinin devam edeceğini belirtmiştir (Çakmak, 2012:364-366).

Arap Baharı’nı takiben Libya’da Ulusal Geçiş Konseyi’ni “Libya halkının tek temsilcisi” olarak tanıyan Türkiye, Ulusal Geçiş Konseyi’nin, Trablus’u kontrol altına almasıyla, Eylül 2011’de Trablus’a Büyükelçi atayan ilk ülke olmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı: “Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri”, 20.08.2019).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 07 Aralık 2012 tarihinde, Libya Genel Ulusal Kongre Başkanı ve Devlet Başkanı Muhammed Yusuf Mugranyif ile Türkiye’de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüştür. Bu görüşme sonucunda Cumhurbaşkanı Gül, Libya’da güvenlik birimlerinin yeniden yapılanmasında iki ülkenin dayanışma içerisinde olduğunu ve kurumlarının kapasitelerinin artırılmasında Türkiye’nin desteğinin olacağını ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Libya’nın Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye, Bütün Gücüyle İş Birliği İçinde Olacaktır”, 16.09.2019).

Libya’da iç savaş devam ederken Türk iş insanlarının Libya’da yaptığı ticari faaliyetlerden dolayı Kaddafi yönetiminin devrilmesinden sonra ekonomik anlamda alacağı oluşmuş, iç savaştan dolayı da bu alacak tahsil edilememiştir. Bu kapsamda 2013 yılı şubat ayında Libya Başbakanı’nın Türkiye ziyaretinde bu konu gündeme gelmiştir. Görüşmede Libya Başbakan’ı Türkiye’ye olan borcu ödemeye hazır olduklarını ifade etmiştir (Erdağ, 2014:247-248).

11 Nisan 2013 tarihinde, Libya Genel Ulusal Kongre Dış İlişkiler Komisyonu ile Türkiye’de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşen Türkiye Dışişleri Bakan Yardımcısı Naci Kuru, Libya’da demokratikleşme aşamasında yeni anayasa yapımının önemli olduğunu belirtmiştir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Kuru, Libya’nın ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Türkiye’nin gerekli desteği vereceğini söylemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: “Dışişleri Bakan Yardımcısı Kuru Libya Genel Ulusal Kongre Dış İlişkiler Komisyonu üyelerini kabul etti.”, 16.09.2019). Libya Genel Ulusal Kongre Dış İlişkiler Komisyon üyeleri, Türkiye ziyaretinde ayrıca Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüşlerdir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Libya Genel Ulusal Kongre Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı El Dali Çankaya Köşkü’nde”, 16.09.2019). Ayrıca 05 Temmuz 2013 tarihinde, Libya Başbakan Yardımcısı Abdelsalam Alqadi, ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Libya Başbakan Yardımcısı Tarabya Köşkü’nde”, 16.09.2019).

Türkiye, Arap Baharı’nın başlangıcından 2014 yılına kadar Libya’da eksik olan kamu düzeninin kurulması için Libya’nın yanında olarak bu konuda destek olmaya çalışmıştır. Libya polisinin eğitilmesi, kamu kurumlarının personel temini ve yerel halka hizmet veren belediyeler ile işbirliği yapılması gibi faaliyetlerle ülkenin yeniden inşasında Türkiye gerekli destekleri vermiştir. Türkiye, Libya’da bitmek bilmeyen savaş konusunda tarafları sükunete çağırılmış, diplomatik olarak ciddi çaba sarf etmiştir (Kekilli, 2019:15).

Libya’da 2014 yılında güvenlik alanında sıkıntıların artması üzerine Türkiye, Bingazi Başkonsolosluğu’nun Haziran 2014’te, Trablus Büyükelçiliği’nin de Temmuz 2014’te geçici olarak faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. Ocak 2017’de Trablus Büyükelçiliği tekrar faaliyetlerine başlamıştır. Diğer yandan Türkiye’nin Misurata Başkonsolosluğu Mart 2013’ten itibaren faaliyetlerini aralıksız devam ettirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: “Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri”, 20.08.2019).

2014 yılının Ocak ayında Libya Başbakanı Ali Zidan Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyarette iki ülkenin yetkilileri tarafından iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasına ilişkin bildiri imzalanmıştır (Erdağ, 2015:289). Libya Başbakanı bu ziyaretinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile de görüşmüş bu görüşmede Cumhurbaşkanı Gül, Libya'nın güvenlik ve istikrarı ile Libya halkının mutlu olması temennisinde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Gül, Libya'da tüm siyasi gruplara eşit yakınlıkta olduğunu ve Libyalı yöneticilerle ilişkisini Libya halkının ulusal iradesine saygı çerçevesinde geliştirdiğini söylemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: "Türkiye Olarak Libya'ya Desteğimizi Sürdüreceğiz", 16.09.2019). Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da Libya Başbakanı Zidan ile görüşmesi sonrasında, Türkiye ve Libya arasında tarihi bir bağ olduğunu ve Libya'da sistemin yerleşmesiyle iki ülke arasında ilişkilerin gelişeceğini altını çizmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Libya Başbakanı Zidan Türkiye'de", 16.09.2019).

2014 yılında Libya'da taraflar arasında çatışmaların artması üzerine Türkiye Cumhurbaşkanı'nın Libya Özel Temsilcisi, Libya'ya giderek taraflarla görüşmeler yapmış ve Libya'da kaçırılan 9 Türk'ün serbest kalmasını sağlamıştır (Erdağ, 2015:290).

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 06 Mart 2014 tarihinde İtalya'da Libya'ya destek amaçlı Uluslararası Roma Bakanlar Konferansı'na katılmıştır. Libya'nın güvenlik, savunma ve adalet alanındaki ihtiyaçlarının belirlenmesine yönelik konferansta Türk Dışişleri Bakanı, konferansa katılan diğer ülkelerin dışişleri bakanlarıyla da ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Dışişleri Bakanı Davutoğlu Libya'ya Destek Amaçlı Uluslararası Roma Bakanlar Konferansı'na katıldı", 16.09.2019).

2014 yılı sonunda Türkiye, çatışan tarafları BM öncülüğünde müzakere sürecinde yer almaya çağırmıştır. Türkiye, BM tarafından yetkilendirilen Başkanlık Konseyi'ni ülkenin tek meşru kurumu olarak tanıyıp Konsey'e tam destek vermiştir. Başkanlık Konseyi'nin ülke genelinde alacağı tüm sorumluluklarda gerekli desteği vermiştir. Türkiye, İtalya'da düzenlenen Libya Konferansı'na çözümsüzlüğün bir parçası olmaktansa, konferansa katılmayarak tepkisini göstermiştir (Kekilli, 2019:15).

Libya'da Trablus merkezli Genel Ulusal Kongre Başkanı Nuri Ebu Sehmeyn, Ocak 2015'te Türkiye'yi ziyaret ederek Cumhurbaşkanı, Başbakan ve diğer yetkililerle iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüştür. 2015 yılında siyasi ilişkiler bakımından Türkiye'nin Libya ile teması sınırlı olmuştur (Erdağ, 2016:390).

Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu 13 Aralık 2015 tarihinde İtalya’da Libya konulu Dışışleri Bakanları toplantısına katılmıştır. Toplantı sürecinde Türkiye Dışışleri Bakanı, toplantıya katılan diğer ülkelerin dışışleri bakanlarıyla da ikili görüşmeler gerçekleştirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı: “Dışışleri Bakanı Çavuşoğlu Roma’da Libya konulu Dışışleri Bakanları toplantısına katıldı.”, 16.09.2019).

2015 yılının Aralık ayında yapılan Libya Siyasi Anlaşması, Türkiye Dışışleri Bakanı’nın da katıldığı törenle imzalanmıştır. Bu anlaşma uyarınca kurulan Başkanlık Konseyi 2016 Mart ayında görevine başlamış olup, Başkanlık Konseyi’ni karargahında ziyaret eden ilk ülke Türkiye olmuştur. Ayrıca Başkanlık Konseyi, BMGK’nin kararıyla ülkenin tek meşru icra organı konumuna ulaşmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı: “Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri”, 20.08.2019). Libya Siyasi Anlaşması’na Trablus merkezli yönetim destek verirken Hafter’in baskısı nedeniyle Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi anlaşmayı desteklememiştir. Uluslararası kamuoyu ise BM temelli meşru hükümeti desteklemektedir (Erdağ, 2020b:21-22). BMGK’nin kararıyla 2016 yılının Mart ayında göreve başlayan Libya’nın tek meşru icra organı olan Başkanlık Konseyi UMH’yle Türkiye siyasi ilişkilerini devam ettirmektedir.

Nisan 2016’da Türkiye’nin Libya Özel Temsilcisi, Libya’yı ziyaret ederek burada üst düzey görüşmelerde bulunmuştur. 2016 yılında görevine yeni başlayan Dışışleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ilk yurtdışı ziyaretini Libya’ya yapmıştır. Türk Bakan, Libya UMH Başkanlık Konseyi Başkanı ve Dışışleri Bakanı ile görüşerek Türkiye’nin desteğinin süreceğini ifade etmiştir. Ayrıca Bakan, Libya halkının ihtiyaç duyduğu gıda ve ilaç yardımını da yetkililere teslim etmiştir. Türkiye, 2016 yılında Libya’nın siyasi ve ekonomik istikrara kavuşması için yoğun diplomatik ilişkiler geliştirmiştir (Sıradağ, 2017:445-448).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 15 Nisan 2016 tarihinde, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serraj ile Türkiye’de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Serraj ile Bir Araya Geldi”, 16.09.2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın yaklaşık bir ay önce görüştüğü Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serraj ile 24 Mayıs 2016 tarihinde, Türkiye’de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmelerde bulunmak üzere bir kez daha bir araya gelmiştir. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı El Sarraj ile Görüştü”, 16.09.2019).

Resim 4.2: Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Fayed Serraj'ın görüşmesi

Kaynak:<https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44091/cumhurbaskani-erdogan-libya-baskanlik-konseyi-baskani-el-sarraj-ile-gorustu>

Türkiye ile Libya arasında siyasi ilişkiler 2017 yılında da hız kesmeden devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 08 Şubat 2017 tarihinde, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Fayed Serraj ile Türkiye’de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Serraj Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde”, 16.09.2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan, 13 Temmuz 2017 tarihinde ise, Libya Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Abdurahman Suveyhili ile Türkiye’de iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmek üzere bir araya gelmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Suveyhili’yi Kabul Etti”, 16.09.2019).

2017 yılının ekim ayında Türkiye’nin Libya Özel Temsilcisi Libya’yı ziyaret ederek üst düzey yetkililerle görüşmüştür. Kasım 2017’de Libya’da çatışan taraflardan bir heyet gelip Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile görüşmelerde bulunmuşlardır. Türkiye, Libya’da çatışan tüm taraflarla görüşmeye çalışıp Libya’da siyasi istikrarın gelmesi için çaba sarf etmiştir (Sıradağ, 2018:401-403).

Türkiye, Libya'daki sorunların çözümü için uluslararası alanda görüşmelerde bulunarak da uzlaşa sağlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 2018 yılının Ocak ayında BM Genel Sekreteri'nin Libya özel temsilcisi Ghassan Saleme ile Türkiye'de Libya konusunu ele almıştır. Ayrıca aynı yılın Kasım ayında da Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar ve beraberindeki heyet Libya'yı ziyaret etmiş Libyalı yetkililerle görüşerek Türkiye tarafından Libya'ya verilen destek gösterilmiştir (Erdağ, 2019:316-317).

27 Kasım 2019 tarihinde Türkiye ile Libya, deniz yetki alanlarını belirleyen ve güvenlik konularını içeren "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası"nı imzalamışlardır. Bu anlaşma ile Türkiye Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının batı sınırını tespit etmiştir (Yorulmaz ve Akıncı, 2020:20).

Libya ile yaptığı anlaşmayla batıdaki deniz yetki alanının sınırını uluslararası hukuka göre belirleyen Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki amacı, bölgede bulunacak kaynakların paylaşımının tüm bölge ülkelerinin katılımıyla eşit ve adilce yapılabilmesini sağlamaktır (Demirdöğen, 2020:77).

Türkiye'nin Libya ile yaptığı bu anlaşmayla birlikte Türkiye son zamanlara kadar bulunduğu savunma pozisyonundan çıkmış ve avantajlı bir duruma geçmiştir. Türkiye bölgede arama çalışmaları yapacağı alanını genişletmiş ve olası kaynak keşfi ihtimalini artırmıştır. Bu anlaşmaya tepki olarak gerek ABD gerekse de AB ülkeleri Türkiye'ye yaptırım kararını tekrar gündeme almışlardır (Yorulmaz, 2020b:4-9).

Türkiye'nin Libya ile deniz yetki alanlarını belirleyen mutabakat muhtırasını imzalamasının iki önemli sonucundan ilki, UMH'nin Libya'yı temsile yetkili tek meşru hükümet olduğunun sadece söz ile değil fiilen de hayat geçirilmesidir. İkinci olarak BM tarafından da anlaşmanın kabul edilmesi uluslararası hukuk açısından da anlaşmanın meşruiyetini güçlendirmiştir. Mutabakat Muhtırası ile birlikte Türkiye ve Libya arasında imzalanan güvelik ve askeri işbirliği anlaşmasıyla UMH, Türkiye'den sağladığı askeri destekle sahada Hafter'e karşı başta başkent Trablus olmak üzere, askeri üstünlük sağlamıştır (Erdağ, 2020b:22).

Türkiye'nin Libya ile yaptığı bu anlaşma, Doğu Akdeniz'de çıkarları olan Mısır, Yunanistan, İsrail ve GKRY gibi devletleri ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Anlaşmayı takiben Libya'nın başkenti Trablus'taki hükümete yönelik uluslararası baskı arttığı gibi ülkedeki en büyük silahlı güçlerden Hafter liderliğindeki milis grubu, Trablus'u ele geçirmek ve BM tarafından tanınan UMH'ni devirip askeri bir rejim kurmak amacıyla çalışmalarını hızlandırmışlardır (Telci, 2020a:66-67).

2019 yılı içerisinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Libya UMH Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serrac ile dört sefer görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin ana konusunun daha önce imzalanan güvenlik ve ekonomi anlaşmalarının olduğu değerlendirilmiştir. Yine aynı yıl içerisinde Türk yetkililer birçok defa Libya'lı yetkililerle görüşerek Libya sorununa barışçıl çözümler üretme konusunda çaba sarf etmişlerdir. (Erdağ, 2020a:351).

Doğu Akdeniz'de Mısır, Yunanistan, İsrail, GKRY ve arkalarında bu bloğu destekleyen ABD, AB, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan bölgede Türkiyesiz bir denklem oluşturma arayışı içerisinde olduklarıdır. Türkiye ise bu oluşumlara karşı tek başına uluslararası hukuktan doğan haklarını savunmaktadır. Türkiye'nin istediği, herkesin ortak paydada kar elde edebileceği, fayda-maliyet açısından en geçerli adımları gerçekleştirmektir (Yorulmaz, 2020c:93).

2020 yılında Türkiye ve Libya arasında önemli gelişmelerden birisi iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve finansal işbirliğinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütülmesi amacıyla Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile Libya Merkez Bankası arasında 31 Ağustos 2020 tarihinde bir Mutabakat Zaptı'nın imzalanması olmuştur (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası: "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İle Libya Merkez Bankası Arasında Bir Mutabakat Zaptı İmzalandı", 09.05.2021).

Libya'da yatırım yapan Türk firmalarının çalıştığı projelerde yaşanan problemlerin çözümü ve eksik kalan müteahhitlik projelerinin devamını sağlamak amacıyla imzalanan anlaşmayla, ayrıca yeni projelerin ve yeni yatırımların da önünün açılacağı düşünülmektedir. Libya halkının refahının yükselmesine katkı sağlayacağı gibi Türkiye-Libya dayanışmasına da olumlu etkisi olacaktır. Deniz yetki alanlarını sınırlandırma anlaşmasıyla başlayan siyasi başarılar, böylece ekonomik ilişkilere de yansımıştır (Yorulmaz, 2020a:10-11).

2020 yılında Türk dış politikasında önemli bir yer tutan Libya meselesinde, Libya’da Fayed Serrac hükümetinin sahadaki varlığının sürmesi ve daha da kalıcı hale gelmesi için Türkiye, UMH’ne diplomatik ve askeri desteğini devam ettirmiştir. Libya’daki UMH güçleri de Türkiye’nin bu desteğiyle ülkenin stratejik noktalarına hakimiyet sağlamayı başarmışlardır (Telci, 2020c:13-14).

Yukarıda yer alan bilgiler değerlendirildiğinde Türkiye-Libya siyasi ilişkileri ile ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılabilir:

2011-2020 yılları arasında Türkiye ile Libya arasında siyasi ilişkiler en üst seviyeden sürmüştür. Bu yıllarda iki ülkenin yönetiminden üst seviyeden kişiler görüşmeler yaparak özellikle de Libya’nın geleceği hakkında faydalı toplantılar yapmışlardır. Türk yetkililer, Libya’da hem Arap Baharı’nın başlangıcında Kaddafi’nin Libya halkına uyguladığı şiddetin hem de Kaddafi sonrasında Libya’da olan savaşın durmasını birçok defa dile getirmişlerdir. Libya’da Arap Baharı’nın başlamasıyla birlikte Türkiye, Libya halkının yanında olmuştur. Arap Baharı zamanında Türkiye tarafından Libya halkına ilaç ve gıda dağıtımı yapılmıştır. Türkiye Arap Baharı’ndan sonra sadece siyasi ilişkilerde değil ekonomik ve güvenlik alanlarında da Libya devletine destek vermiştir. Libya’da istikrarın sağlanması için Türk yetkililer uluslararası platformlarda görüşmelerde bulunarak, sorunun çözülmesi için çaba sarf etmişlerdir. Türkiye, Arap Baharı’nın başlangıcında Libya halkının yanında olduğu gibi Arap Baharı sonrasında da hukuka dayalı meşru hükümetin ve Libya halkının yanında olmaya devam etmiştir. Türkiye, Arap Baharı’ndan sonra BMGK kararıyla ülkenin tek meşru icra organı olarak kabul edilen Trablus merkezli UMH’ni destekleyerek, Libya’da oluşan soruna duyarsız kalmadığını ve Libya’ya verdiği önemi göstermiştir. Ayrıca Türkiye, son yıllarda Doğu Akdeniz çevresinde meydana gelen oluşumlara kayıtsız kalmayarak, uluslararası hukuka uygun olarak girişimlerde bulunmuştur.

4.3. ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE-TUNUS SİYASİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Tunus'ta devrim çok hızlı sürede ve ciddi zorluklarla karşılaşmadan gerçekleştiğinden Türkiye, artık eski yönetimin ne yapması gerektiğinden çok yeni yönetimin neler yapması gerektiğine odaklanmıştır. 2011 yılında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Tunus'u ziyaret etmiş Tunus'taki Arap Baharı sürecine kayıtsız kalınmadığı gösterilmiştir. Tunus'ta daha az kan dökülmesi ve diğer ülkelere göre istikrarlı bir süreç yaşanması, Türkiye'nin Tunus'a iyimser yaklaşmasına neden olmuştur (Çakmak, 2012:348-349).

Türkiye, Tunus'ta 2011 yılında meydana gelen Arap Baharı'nı takiben başta ekonomi ve güvenlik alanları olmak üzere Tunus'a her türlü desteği sağlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Türkiye, 500 milyon dolar civarında bir mali paketi Tunus devletinin kullanımına açmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Türkiye-Tunus Siyasi İlişkileri", 20.08.2019).

Eylül 2011'de Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, birçok bakan ve çok sayıda iş insanı ile Tunus'u ziyaret ederek, Tunus'a verilen önemi göstermiştir (Çakmak, 2012:349-350). Bu ziyarette Başbakan Erdoğan'ın Tunuslu yetkililerle görüşmesi sonrasında, Tunus ile Türkiye arasındaki dış ticaret hacminin daha da artırılması için gerekli adımların atılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bu ziyaret sırasında iki ülke arasında Dostluk ve İşbirliği anlaşması da imzalanmıştır (Sabah: "Erdoğan Tunus'ta İsrail'e Yüklendi", 01.06.2020).

2012 yılında Türkiye ve Tunus siyasi ilişkileri olumlu bir şekilde sürmüştür. Yıl içerisinde iki ülke yetkililerinin yoğun temasları dikkat çekmiştir. Türkiye ve Tunus Dışişleri Bakanları Ocak ayında, ülkelerinin ve bölgenin geleceği hakkında iki defa ikili görüşmelerde bulunmuşlardır. Şubat ve Mayıs aylarında da iki ülkenin üst düzey yetkilileri ikili görüşmelerde bulunmaya devam etmişlerdir. 2012 yılının son günlerinde ise Tunus Başbakanı Hammadi el-Cıbalı Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuş, önce Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile sonrada Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'la iki ülke ilişkileri hakkında görüşmüştür. Bu görüşmeler sonrasında açıklama yapan Başbakan Erdoğan, bugün eğitim, kültür, ekonomik ve askeri alanlarda atılan adımlarla gelecekte Türkiye-Tunus ilişkilerinin büyük bir güce ulaşacağını ifade etmiştir (Çakmak, 2013:503-504).

2013 yılının Mayıs ayında Tunus Başbakanı Ali Laarayedh Türkiye’yi ziyaret ederek Türk yetkililerle iki ülke ilişkileri ve diğer konuları görüşmüş, iki ülkenin ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda katkıda bulunmuştur (Erdağ, 2014:245). Tunus Başbakanı ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün görüşmesi sonrasında Cumhurbaşkanı Gül, iki ülke arasında kurulması kararlaştırılan Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği Konseyi’nin önemine vurgu yapmış, böylece ikili ticaret hacminin daha da geliştirilebileceğini söylemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Tunus, Bölgesindeki Ülkeler İçin Örnek Teşkil Ediyor”, 20.09.2019).

2013 yılı Mayıs ayında Tunus Başbakanı’nın Türkiye ziyaretinin ardından aynı ay içerisinde Tunus Cumhurbaşkanı Munsif Merzuki de Türkiye’yi ziyaret ederek, Türk yetkililerle görüşmüş iki ülke ilişkileri ve diğer konuların geliştirilmesi konusunda çaba sarf edileceğini ifade etmiştir. Bu görüşmeler sırasında Türkiye ve Tunus arasında sosyal güvenlik, medya ve teknoloji alanlarında Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (Erdağ, 2014:245). Tunus Cumhurbaşkanı’nın Türkiye ziyaretinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile iki ülke ilişkilerini ve diğer konuları görüşmek üzere bir araya gelmişlerdir. Görüşme sonrasında Cumhurbaşkanı Gül, Türkiye’de son 10 yıl içerisinde yaşanan reformların Tunus’a en iyi şekilde tanıtılması amacıyla iki ülke yetkililerinin çalıştıklarını belirtmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Tunus ile İlişkilerimiz Çok Daha İleri Düzeye Ulaşacak”, 20.09.2019).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Haziran 2013’te bir dizi görüşmelerde bulunmak üzere Tunus’u ziyaret etmiştir. Tunus ziyaretinde Başbakan’a 215 iş insanı da eşlik etmiştir. Bu ziyarette oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi’nin ilk toplantısı da Tunus’ta yapılmıştır (Erdağ, 2014:243-244). Bu ziyaret sırasında iki ülke yetkilileri tarafından çeşitli alanlarda 21 anlaşma ve eylem planı, ayrıca Türkiye Belediyeler Birliği ve Tunus Kentler Birliği arasında da işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Türkiye Belediyeler Birliği’nin Tunus Kentler Birliği ile yaptığı anlaşmaya göre aralarında İstanbul, Kahramanmaraş, Kocaeli, Konya, Malatya, Manisa ve Tunus’un da olduğu 27 belediye ile “kardeş şehir protokolü” imzalanmıştır (Tanrıverdi Yaşar, 2014:20).

2014 yılının Şubat ayında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Tunus’u ziyaret etmiştir. Bu ziyarette Türk Bakan, Tunus’ta birçok yetkili ile iki ülke ilişkileri ve diğer konular hakkında görüşmelerde bulunmuştur. 20 Ekim 2014 tarihinde ise Tunus Dışişleri Bakanı Münici Hamdi, Türkiye’yi ziyaret etmiş, Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve diğer Türk yetkililerle iki ülke ilişkileri ve diğer konular hakkında görüşmeler yapmıştır (Erdağ, 2015:291). İki ülke dışişleri bakanlarının görüşmesi sonucunda Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, iki ülkenin de ülkeler arasındaki işbirliğinin her alanda geliştirilmesi konusunda hemfikir olduklarını,

Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi toplantılarının ikincisinin Türkiye'de gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Bakan ayrıca iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin nasıl daha üst seviyelere çıkarılabileceği konusunda çalışma yaptıklarını da sözlerine eklemiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: “Dışişleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu Tunus Dışişleri Bakanı Munci Hamdi ile bir araya geldi.”, 20.09.2019). Türk Dışişleri Bakanı'nın açıklamasına göre ülkeler arasında siyasi ve ticari ilişkiler arasında yakın bir etkileşim olduğu değerlendirilmektedir.

Ayrıca Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın, 2014 yılında Tunus'ta yapılan seçimlere ilişkin yaptığı değerlendirmede, seçimlerin “demokratik bir olgunluk içinde” gerçekleşmesinin memnuniyet verici olduğu belirtilmiştir. (Erdağ, 2015:292).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 24 Haziran 2015 tarihinde, Tunus Başbakanı Habib Essid ile iki ülke ilişkileri ve diğer konular hakkında Türkiye'de görüşmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tunus Başbakanı Essid'i Kabul Etti”, 20.09.2019).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 26 Haziran 2015 tarihinde, Kuveyt ve Tunus'taki terör saldırılarına kayıtsız kalmayarak bir açıklama yayınlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan açıklamasında, menfur terör saldırısında hayatlarını kaybedenlerin ailelerine taziyelerini sunmuş, yaralılara acil şifalar temennisinde bulunmuş ve kardeş Kuveyt ve Tunus'a başsağlığı dileklerini ifade etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Kuveyt ve Tunus'taki Terör Saldırıları”, 20.09.2019).

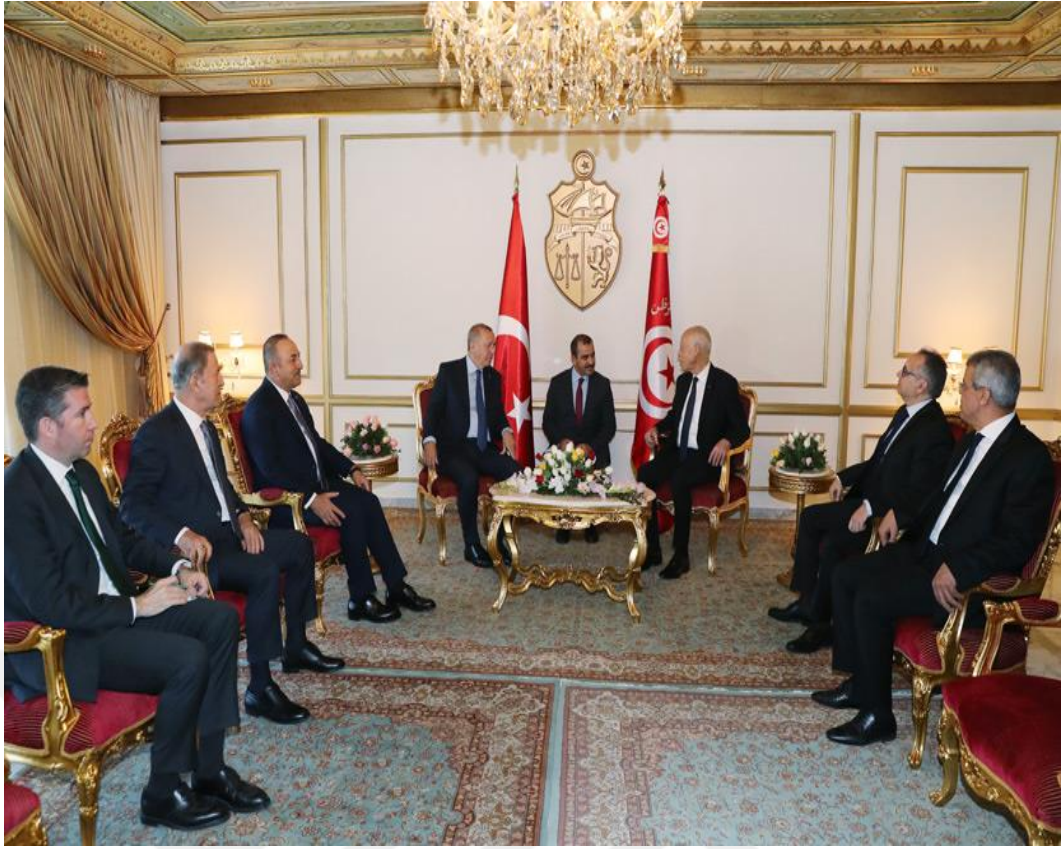
Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 11 Ağustos 2015 tarihinde, Tunus Nida Partisi Genel Başkan Yardımcısı Hafız Sibsi ile iki ülke ilişkilerini ve diğer konular hakkında görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye'de bir araya gelmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Tunus Nida Partisi Genel Başkan Yardımcısı Sibsi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde”, 20.09.2019).

2016 yılında iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler sınırlı düzeyde kalmıştır. Yılın son ayında Başbakan Yardımcısı Nureddin Canikli ve Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu “2020 Tunus'a Ekonomik Destek ve Yatırım Konferansı”na katılmak üzere Tunus'u ziyaret etmişlerdir. Ziyaret kapsamında Tunuslu yetkililerle de görüşmelerde bulunulmuştur. 2016 yılında iki ülke ilişkileri sınırlı kalsa da Türkiye, Arap Baharı ile Tunus'ta yaşanmakta olan demokratik gelişmelere destek olmaya devam etmiştir (Sıradağ:2017:445).

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, 20 Mayıs 2017 tarihinde, Tunus En-Nahda Hareketi Lideri Raşid Gannuşi ile iki ülke ilişkilerini ve diğer konular hakkında görüşmelerde bulunmak üzere bir araya gelmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı: “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tunus En-Nahda Hareketi Lideri Gannuşi’yi Kabul Etti”, 20.09.2019).

2017 yılında ayrıca Tunus Dışişleri Bakanı Hamis El-Cihinavi, Türkiye’yi ziyaret ederek iki ülke ilişkileri ve diğer konular hakkında Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ile görüşmüştür. Tunuslu Bakan Türk iş insanlarını yatırım yapmaları için Tunus’a davet etmiştir. Bunun ardından 27 Aralık 2017 tarihinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan kalabalık bir heyetle Tunus’u ziyaret etmiş ve bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde ülkeler arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin daha da geliştirilmesi konusunda mutabık kalınmış ve iki ülke arasında dört anlaşma imzalanmıştır (Sıradağ, 2018:400-401).

2019 yılının son ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki heyetle birlikte Tunus’a ziyaret gerçekleştirmiş, bu ziyarette Tunus Cumhurbaşkanı Kays Said ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. İki lider arasında görüşme sonunda Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’nin Tunus’u bölgede istikrar unsuru olarak gördüğünü ifade etmiştir. 2019 yılında Tunus’la ilişkiler sınırlı olsa da Türkiye, Tunus’a desteğini devam ettirmiş, Tunus’ta yapılan seçimlerle demokrasinin gelişiminin, bölgede barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunduğuna vurgu yapılmıştır (Erdağ, 2020a:354).

Resim 4.3: 2019 Yılı'nın son ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki heyetle birlikte Tunus'a ziyareti

Kaynak: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/114091/cumhurbaskani-erdogan-tunus-ta>

Yukarıda yer alan bilgiler değerlendirildiğinde Türkiye-Tunus siyasi ilişkileri ile ilgili olarak şu sonuçlara ulaşılabılır:

2011-2019 yılları arasında Türkiye ile Tunus arasındaki siyasi ilişkiler en üst seviyeden sürmüştür. Bu yıllarda iki ülkenin yönetiminde yer alan yöneticiler toplantılar yaparak özellikle de Tunus'un geleceği ve iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesi yolunda faydalı görüşmelerde bulunmuşlardır. Türk yetkililer, Arap Baharı'nın hemen sonrasında Tunus'taki Arap Baharı sürecine duyarsız kalmayıp Tunus'a mali destek teklifinde bulunmuş ve özellikle 2011, 2012 ve 2013 yıllarında birçok defa Tunus'u ziyaret ederek veya Tunuslu yetkilileri Türkiye'de kabul ederek Tunus'un bu zor zamanlarında Tunus devletine desteklerini göstermişlerdir.

2015 yılında Tunus'ta meydana gelen terör eylemlerinde Türk yetkililer yaptıkları açıklamalarla olayları kınamışlar hem Tunus devletinin hem de Tunus halkının yanlarında olduklarını ifade ederek iki ülkenin ilişkilerinin ilerlemesine katkı sağlamışlardır. İki ülkenin yetkilileri sadece siyasi ilişkilerin geliştirilmesi konusunda değil ekonomik, güvenlik ve diğer alanlarda da ilerleme sağlanması için çaba sarf etmişlerdir. İki ülkenin arasındaki siyasi ilişkilerin pozitif olması, ülkelerin ticari ilişkilerine ve turizm sektörüne de olumlu

yansımıştır. Nitekim ikinci bölümde de yaptığımız değerlendirmede de Arap Baharı'ndan sonra Türkiye-Tunus ticari ilişkilerinde ilerleme yaşandığı, ayrıca Arap Baharı'ndan sonra Tunus'dan Türkiye'ye gelen turist sayısının Arap Baharı'ndan önce Türkiye'ye gelen turist sayısından fazla olduğu görülmüştür.

4.4. ARAP BAHARI'NIN TÜRKİYE-SURİYE SİYASİ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

Türkiye ile Suriye devletleri arasında 2000'li yılların başından 2011 yılına kadar birçok alanda iş birliği yapılmıştır. Sadece ekonomik alanda değil diplomatik, kültürel, bilimsel, spor ve askeri alanlarda da iş birliğine gidilerek ilişkiler geliştirilmiştir. Ancak bu birçok alanda geliştirilen ilişkiler, Türkiye'nin Suriye'deki iç savaşa taraf olmasıyla sona ermiştir (Sandıklı ve Semin, 2012: 48).

Türkiye, 2011 yılında Suriye yönetiminin halkına karşı baskıcı tutumunu eleştirmiş ve yönetimden siyasi reform yapmasını istemiştir. 2011 yılında Suriye yönetimi halkına baskısı artırırken Türk hükümeti de Suriye yönetimine baskısını artırmıştır. Türk hükümeti Suriye yönetiminin reform yapma isteğinin kalmadığını anlayınca Suriye yönetimiyle siyasi ilişkisini gözden geçirmiştir. Türkiye son yıllarda Suriye ile dış ticaret konusunda hayli pozitif gelişmeler yaşamasına rağmen, siyasi reformlar konusunda Suriye yönetimine karşı pozisyon almıştır (Ulutaş, Kanat, Acun, 2015:14).

Suriye'de halk, yönetim tarafından baskılara maruz kalmaya başlayınca 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay'ın Yayladağı ilçesindeki Cilvegözü sınır kapısından yaklaşık 400 kişilik bir grup, Türkiye'ye giriş yapan ilk Suriyeli grup olmuştur. Bu tarihten sonra da Türkiye'ye Suriyeli mülteci akınları artarak devam etmiştir. Türkiye, bu süreçte Suriye yönetimi muhaliflerine gerekli desteği vermiştir. 19 Mayıs 2011 tarihinde Antalya'da ve Temmuz 2011'de İstanbul'da Suriyeli muhalifler toplantılar yapmışlardır. Ayrıca Türkiye, Suriyeli muhaliflerin oluşturduğu Suriye Ulusal Konseyi'ne, Ekim 2011'de İstanbul'da ofis açma izni vermiştir. Suriye yönetiminin baskı ve zulümlerine devam etmesi üzerine Türkiye, Kasım 2011'de Suriye'ye yönelik ekonomik yaptırım kararları almıştır. Bu kararlar, askeri ve ekonomik alanları kapsayan kararlar olmuştur (Turhan, 2012: 131-134).

2012 yılında Türk savaş uçağının Suriye'de düşürülmesi ve Suriye'den atılan bombalar sonucu Akçakale ilçesinde insanların ölmesi, Türkiye ile Suriye arasında siyasi ilişkileri zora sokmuştur (Balıcı,2013:308-309). Hem uçağın düşürülmesi hem de top mermisinin düşmesi Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehdit eden gelişmeler olarak değerlendirilmiştir (Miş,2013:245). Birçok akademisyen ve uzman, o tarihlerde Türk savaş uçağının, aslında Suriye tarafından değil de Ruslar tarafından düşürüldüğü dile

getirmişlerdir. Türkiye'deki yetkililer ise bu uçak krizinde soğukkanlı davranmış ve Suriye'deki sıcak savaşa girilmeyeceği yönünde açıklamalar yapmışlardır (Abuhasan,2013:84)

Bu arada Suriye yönetimi, Türkiye ile Suriye arasındaki özellikle de ekonomi alanındaki iyi ilişkilerin, Arap Baharı'nın başlamasıyla bozulmasının sebebinin Türkiye olduğunu açıklamıştır. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Temmuz 2012'de Cumhuriyet gazetesine verdiği röportajdaki önemli başlıklar şunlardır (Turhan, 2012:135):

- Türk hükümeti, Suriye'de olanları yanlış aktarmaktadır.
- Suriye'de mezhepsel çatışma yaşanmamaktadır.
- Türkiye'nin desteklediği Suriyeli muhalifler, Suriye'nin en büyük düşmanlarıdır.
- Türkiye, Suriye yönetiminden Müslüman Kardeşler'in önünü açacak politikaların uygulanmasını istemektedir.
- Suriye gerekli reformları yapmaktadır.
- Suriyeli muhaliflerin elinde Türkiye menşei silah bulunmaktadır.

Türkiye, 2012 yılında Esad rejiminin sert politikaları yüzünden, Esad rejiminin kısa sürede devrilmesi ve insani yardımların artırılması gibi hususları dış politika da öncelikli hale getirmiştir (Miş,2013:232).

Türkiye, bir yandan Suriyeli muhaliflere gerekli desteği verirken diğer yandan da Suriye'deki olayları uluslararası kamuoyunda sürekli gündemde tutarak Suriye yönetimini sıkıntıya sokmuştur. 1990'lı yıllarda Suriye, PKK'ya destek vermiştir. Suriye eski yönetsel taktiklerine dönerek 90'lı yıllardaki gibi Türkiye'ye karşı PKK kozunu oynamış ve Türkiye'de bu dönemde terör eylemleri artmıştır. Bu dönemde artan terör eylemleri karşısında Türkiye'yi yöneten siyasi parti yönetimi, yaşanan terör eylemleri karşısında Suriye'yi işaret etmiştir (Turhan,2012:136-137).

2013 yılında Türkiye, Suriyeli muhaliflere yardımı sürdürmüş ve Esad rejimi ile sıcak savaş girmeme konusunda dikkatli hareket etmiştir. Türkiye 2013 yılında Esad rejiminin devrilmesi konusunda uluslararası alanda gerekli desteği alamamıştır. Rusya BMGK'de Suriye'yi korumuş, İran da Esad rejimine olan desteğini sürdürmüştür. Ocak 2013'te Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad, beş aşamalı bir barış planı gündeme getirmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın bu barış planına tepkisi "hedef saptırmak" olarak ifade edilmiştir (Miş, 2014:162-165).

Türkiye'nin Suriye ile arasında önemli krizlerden bir diğeri Türkiye-Suriye sınırında yer alan Cilvegözü sınır kapısında Şubat 2013'de yaşanan bombalı araç saldırısı olmuştur. Bu saldırı da 14 kişi ölmüş ve birçok insan da yaralanmıştır. Türkiye İçişleri Bakanı, olayın olduğu zaman yakalanan kişilerin, Suriye istihbaratı ile irtibatlı olduklarını tespit ettiklerini basın yoluyla verdiği demecinde belirtmiştir. Mayıs 2013'de Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde iki aracın patlaması sonucunda da 50 kişi ölmüş ve onlarca kişi de yaralanmıştır. Türk yetkililer olayı Suriye rejiminin gerçekleştirdiğini, Suriyeli yetkililer ise patlamayı gerçekleştirenlerin Türk istihbaratı ile irtibatlı olduklarını iddia etmişlerdir (Abuhasan, 2013:85-87).

Türkiye yönetimi, Suriye'de Esad yönetimini reform yapma konusunda ikna ederek siyasi krizi sonlandırabileceğini düşünmüştür. Türkiye, bir yandan Suriye yönetimini reform yapma konusunda ikna etmeye çalışırken diğer yandan da Suriye muhalif gruplarını destekleyerek, Suriye yönetimini muhalif gruplarla müzakereye ikna etmek amacıyla zorlamıştır. Ancak Esad yönetiminin muhalif gruplara baskısını artırması sonucunda Türkiye politikasını değiştirerek Esad yönetimini devirmeye çalışmıştır.

Türkiye bu süreçte;

- Suriye yönetimi ile diplomatik ilişkisini kesmiştir,
- Suriye Ulusal Konseyi'nin oluşmasına öncülük etmiştir,
- Özgür Suriye Ordusu'na lojistik destek sağlamıştır,
- Suriyeli mültecileri Türkiye'de ağırlamaya başlamıştır.

Türkiye'nin, Esad yönetimine ilişkin politikasına yönelik Türkiye kamuoyundaki destek zamanla azalmaya başlamıştır. İzlenen strateji iç siyasette tartışılmaya başlanmıştır. Reyhanlı saldırısı gibi saldırılar Türkiye'de güvenlik sorunlarına neden olmuş ve Suriyeli mültecilerin akın akın Türkiye'ye gelmesi Türkiye'nin ekonomik maliyetinin daha da artmasına sebep teşkil etmiştir. Böylece Türkiye'nin dış siyasetindeki izlediği politikanın sonuçları, iç siyasetine sirayet etmiştir (Yeşiltaş,2015:12-13).

2013 yılında Türkiye, Suriye muhalefeti ile uluslararası toplum arasında köprü vazifesi görmüştür. Birçok toplantıda Suriye'deki sorunun çözülmesi için Türkiye'nin büyük bir çabası olmuştur. 21 Ağustos 2013 tarihinde Esad rejiminin yüzlerce kişiyi kimyasal silahla öldürmesinin ardından Türkiye, uluslararası toplumun bir an önce harekete geçmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Türkiye, BMGK'nin bu olaya tepkisiz kalmasını her platformda dile getirmiştir (Miş,2014:165-170).

Ocak 2014'te İstanbul'da Dışışleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Suriye Ulusal Koalisyonu heyeti ile birtakım görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca Suriye'de IŞİD tarafından kaçırılan bir Türk gazeteci, Milli İstihbarat Teşkilatı'nın başarılı operasyonu ile kurtarılmıştır. Bu gelişmelerin ve Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere desteğinin devam etmesi nedeniyle Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, Türkiye'yi, "terör ihraç eden ülke" olarak nitelendirmiştir (Acun, 2015:192-193).

22 Mart 2014 tarihinde Suriye'ye ait bir uçak sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle Türk F-16 uçakları tarafından düşürülmüştür. Esad rejimi bu olaya karşı misillemeye bulunmamıştır. 2014 yılında olan bir diğeri gelişme ise Suriye'de 3 Haziran 2014'te yapılan devlet başkanlığını seçimini Beşşar Esad kazanmasıdır. Türkiye bu seçimin sonucunu kabul etmeyip hukuki anlamda bağlayıcı olmadığını dile getirmiştir (Acun, 2015:194-195).

2014 yılında Türkiye'de, Suriye konusunda önemli hale gelen iki konu; IŞİD meselesi ve Suriyeli mültecilerin Türkiye'de giderek artan ekonomiye maliyeti, Türkiye'nin gündeminde sıkça tartışılmıştır (Acun, 2015:195).

Türkiye, 21 Şubat 2015 tarihinde askeri bir operasyon yaparak Suriye de bulunan Süleyman Şah Saygı Karakolu ve Türbesini, Türkiye-Suriye sınırına taşımasıyla olası riskler minimize edilmiştir. Bu bölgede yoğun çatışmalar yaşandığından Türkiye'nin iç savaşın bir parçası haline getirilmesi riski böylece bertaraf edilmiştir (Acun, 2016:183-184).

Türkiye 2015 yılında Suriye politikasında, Suriye muhalefetini desteklemek, Esad rejimin uluslararası alanda meşruiyetini engellemeye yönelik siyasi çabalarda bulunmak, IŞİD'le mücadele etmek ve Suriyeli mültecileri ülke içinde yönetebilmek üzerine odaklanmıştır (Acun, 2016:182).

2016 yılında Suriye ile ilgili olarak önemli bir gelişme, Türkiye'nin yoğun diplomasi gayretiyle Cenevre görüşmelerinin yapılmış olmasıdır. BMGK'nin kararıyla Suriyeli muhalefet ve rejim heyetleri arasında, BM'nin gözetiminde 2016 Ocak ayından itibaren Cenevre'de görüşmelere başlanmıştır. Bu görüşmelerin gündem konuları ise, geçiş yönetimi, anayasa, seçimler ve terörizmle mücadele olmuştur. Ancak Suriye rejiminin saldırılarını devam ettirmesi ve Suriye rejiminin siyasi geçiş konusunu görüşmeyi istememesi nedeniyle, Cenevre görüşmeleri, Ocak 2018'de yapılan dokuzuncu turun ardından bir daha yapılamamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı: "Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri", 31.05.2020).

Suriye hükümetinin politikaları sebebiyle bölgesel istikrarsızlık artmıştır. Bu istikrarsızlık sonrasında bölgede IŞİD ve diğer grupların yerleşmesine sebep olmuştur. IŞİD'in küresel tehdit haline gelmesi nedeniyle de ABD öncülüğünde IŞİD'le Mücadele Uluslararası Koalisyonu kurulmuştur. Uluslararası Koalisyon kurulduğundan beri üyesi olan Türkiye, Koalisyon'un koordinasyonundan yürütülen askeri operasyonlara kadar birçok konuda önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri", 20.08.2019).

Arap Baharı ile etkilenen Suriye'de oluşan boşluktan yararlanmak isteyen örgütler ortaya çıkmış ve bu örgütler, Türkiye'ye karşı da tehdit oluşturmuştur. Türkiye, kendisine tehdit oluşturan bu örgütlere karşı Özgür Suriye Ordusu ile birlikte Ağustos 2016'da Fırat Kalkanı Operasyonu'nu gerçekleştirmek zorunda kalmıştır (Yalçınkaya, 2017:84). Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) komutasındaki Müşterek Özel Görev Kuvveti bu operasyonla, bölgenin PKK ve IŞİD'den temizlenmesi ve hudut güvenliğinin sağlanması hedeflemiştir. Bölgeyi terör örgütlerinden temizleyen Müşterek Özel Görev Kuvveti, el-Bab'a doğru yönelmiştir. (Acun, 2017:214). IŞİD'le Mücadele Uluslararası Koalisyonu'nun desteği ile gerçekleştirilen bu operasyonla TSK, Özgür Suriye Ordusu ile birlikte Suriye'de yaklaşık 2000 km²'lik alanda hakimiyet sağlamıştır. Yaklaşık 3.000 IŞİD mensubunun etkisiz hale getirildiği bu operasyon, Mart 2017'de tamamlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri", 20.08.2019).

2016 yılında olan bir diğer gelişme ise Türkiye, Rusya ve İran'ın Suriye konusunu ele almak üzere 20 Aralık 2016 tarihinde Moskova'da toplantı yapmalarıdır. Üç ülke farklı konularda anlaşmaya varmış olup Türkiye'nin, 2016 yılından itibaren Suriye konusunda Rusya ve İran'la aynı yönde hareket etmeye başlaması hedeflenmiştir. (Acun, 2017:216).

Suriye'deki durumu görüşmek üzere Kazakistan'ın başkenti Astana'da Ocak 2017'de Türkiye, Rusya ve İran'ın katıldığı üçlü zirve düzenlenmiştir. Üç ülkenin yetkilileri, Suriye konusunu görüşmek için bir araya gelmeye devam etmiş, 2017 yılında toplamda sekiz defa Astana'da görüşme gerçekleştirilerek, Suriye'deki soruna çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Astana görüşmelerinin etkisiz kalan Cenevre müzakerelerinden farkı, Astana görüşmelerinin oldukça sonuç odaklı çözümler üretmesi olmuştur (Şensoy ve Duman, 2018:187-192). Astana görüşmeleri sonrasında hayata geçirilen "Gerginliği Azaltma Bölgeleri" uygulaması Anayasa Komitesi ve Suriyeli taraflar arasında güven artırıcı önlemlerin uygulanmasında önemli bir görev üstlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: "Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri", 31.05.2020).

Resim 4.4: Suriye’deki durumu görüşmek üzere 22.11.2017’de Türkiye, Rusya ve İran’ın katıldığı üçlü zirve

Kaynak: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87429/cumhurbaskani-erdogan-socide-uclu-suriye-zirvesine-katildi>

Türkiye’nin 2018 yılında Suriye politikasında şu hedefler yer almaktadır: (Deşilmek ve Duman, 2019:83):

- Suriye’nin toprak bütünlüğünü korumak,
- Suriyeli mültecilerin ülkelerine geri dönmesini sağlamak,
- Türkiye’nin ulusal güvenliğini tehdit eden terör örgütlerini temizlemek,
- Özgür Suriye Ordusu çatısı altındaki muhaliflerin korunmasını sağlamaktır.

Fırat Kalkanı Harekatı ile başarılı sonuçlar alan Türkiye, Suriye’deki istikrarsızlık yüzünden terör tehdidi almaya devam etmiştir. Suriye’nin Afrin bölgesinde konuşlanan PYD/YPG terör örgütünün bölge halkına ve Türkiye sınırlarındaki halka saldırıları artmaya başlamıştır. Ayrıca IŞİD mensuplarının Türkiye’ye saldırı düzenlemeleri ve Türkiye üzerinden Avrupa’ya geçiş yapma istekleri, Türkiye için risk oluşturmuştur. Yukarıda yer alan nedenlerden ötürü TSK tarafından Ocak 2018’de “Zeytin Dalı Harekatı” gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleşen bu harekatta temel amaç şunlardır:

- Türkiye’nin sınırlarının güvenliğini sağlamak,
- Afrin bölgesindeki terörist unsurları yok etmek,
- Terörist unsurları temizleyerek, bölge halkını teröristlerin zulmünden kurtarmaktır.

“Zeytin Dalı Harekatı” BMGK’nın terörizmle mücadeleyle ilişkin kararları ve Suriye’nin toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde yürütülmüştür. Harekatın sonucu olarak Mart 2018’de Afrin bölgesi terör unsurlarından temizlenmiştir. Bölge kontrol altına alınmıştır. Ayrıca yaklaşık 5.000 terörist de etkisiz hale getirilmiştir. Harekatın bir sonraki aşamasında da mayın temizleme, asayişin sağlanması, yerinden edilmiş kişilerin dönüşü gibi hamlelerle, bölgenin güvenliği ve istikrarı arttırılmaya çalışılmıştır. Bu harekatta, daha önce gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekatı’ndaki başarılı modelden yararlanılmıştır. Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı Harekatları’nda gerçekleştirilen başarılı askeri uygulamalardan sonra 300.000’den fazla Suriyeli, Türkiye’den evlerine dönüş yapmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: “Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri”, 20.08.2019).

Türkiye, IŞİD ve diğer terör örgütlerinin elinden kaçarak Türkiye’ye sığınan Suriyelilerin ihtiyaçlarını gidermiş, Suriyelilerin tekrar evlerine güvenle dönebilmeleri için uluslararası toplumla görüşmelerini devam ettirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: “Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri”, 20.08.2019).

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’nın Suriye konusunda izlediği politika uyarınca gerçekleştirdiği eylemlerin belli başlı temel parametreleri şunlardır:

- Suriye’nin toprak bütünlüğünün ve birliğinin korunması,
- Suriye’de akan kanın sonlanması,
- Suriye halkının taleplerinin yerine getirilmesi konusunda siyaset alanında yapılacak revizyonun barışçıl bir şekilde sonuçlanmasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: “Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri”, 20.08.2019).

Arap Baharı’nın başlamasıyla iç savaş ve kaostan dolayı birçok insan ölmüştür. İç savaştan kaçabilen insanların büyük çoğunluğu da çevre ülkelere sığınmıştır. Çevre ülkelerden birisi olarak Türkiye’ye birçok insana özellikle de Suriyeli mültecilere ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye’de yaşayan geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler ile ilgili İçişleri Bakanlığı’nın açıkladığı veriler değerlendirildiğinde, aşağıdaki bilgiler dikkat çekmektedir (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı: “Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler”, 24.06.2019) :

- Geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı Türkiye’de her yıl artmıştır.
- 2012-2018 yılları arasında Türkiye’ye gelen Suriyeli sayısında en büyük artış 2014 yılında olmuş 2014 yılında Türkiye’ye yaklaşık 1 milyon 300 bin Suriyeli gelmiştir.
- 2018 yılı itibariyle geçici koruma kapsamında yaklaşık 3 milyon 700 bin Suriyeli Türkiye’de yerleşmişlerdir.

- Geçici koruma kapsamında bebeklerin ve çocukların sayısı 1 milyonu bulmuştur.
- Yine 30 yaş altı kişilerin sayısı da 2 milyonu geçmiştir.
- Türkiye'nin tüm illerinde yer alan Suriyelilerin en fazla olduğu il İstanbul olmuştur,
- Genellikle Suriye'ye yakın bölgede olan ve sanayi alanında gelişmiş illerde yoğunlaşmışlardır.

Türkiye'ye yerleşen Suriyeli sığınmacıların kısa sürede ülkelerine geri dönmesi yönünde planlar yapılmasına karşın, her geçen gün Türkiye'de sığınmacı sayısı önemli miktarda artmıştır. Bu durum, beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Finansal anlamda ek yük getirdiği gibi Türkiye'nin kalkınması yönünde engelleyici bir faktör de oluşturmuştur. Ayrıca yaklaşık 8 yıldır Türkiye'de bir şekilde hayatlarını sürdüren Suriyeli mülteciler Türkiye'de iş kurup, yaşadıkları yere alışmışlardır. Suriye'de kaos bitse bile birçok Suriyeli'nin Suriye'ye dönmeyeceği düşünülmektedir. Ayrıca birçok Suriyeli Türkiye'de kayıt dışı çalışmaktadır. Düzenli vergisini veren istihdam sağlayan Türk iş insanları karşısında bu durum haksız rekabet oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra bazı yerlerde güvenlik sorunları meydana gelmektedir. Sorunların meydana gelmemesi içinde güvenlik tedbirleri artırılıp güvenlik maliyetlerinin artmasına neden olunmaktadır (Öztürk ve Çoltu, 2018:196-197).

Arap Baharı'nın ekonomik olarak Türkiye'ye büyük bir maliyetin oluşmasına neden olan Suriyeli sığınmacılarla ilgili çözüm önerilerini şöyle sıralayabiliriz:

- Suriyeli mülteciler için yeni istihdam alanları oluşturulup bunların kayıtları alınıp kayıt dışı çalışmalarına izin verilmeyerek istihdam piyasasına olumsuz etkisi azaltılmalıdır (Kocadaş,2018:12).
- Ülkemize gelen Suriyelilerin kısa vadede ülkelerine dönmeleri beklenmemektedir. Suriyelilerle ilgili uzun vadeli planlar yapılmalıdır. Dolayısıyla ülkemize yerleşen Suriyelilerden faydalanma yoluna gidilmelidir. Bunun çözüm yolu da entegrasyondur. Entegrasyonunda en etkili yolu olan dil ve eğitime gereken önem verilmelidir (Aktaş,2018:148).
- Türkiye'de yaşayan sığınmacıların hem hayatlarını idame etmeleri için gerekli olan besin kaynaklarını temin etmeleri bakımından hem de Türk ekonomisine olumsuz etkileri minimum seviyede olması için boşalan, kullanılmayan köylere ve hazine arazilerinin olduğu yerler iskan ettirilerek, sığınmacılar bir takım tarım ve hayvancılık sektörlerinde çalıştırılabilir. Arı kovanı, halı-kilim tezgâhı, küçük-büyük baş hayvan desteği, hindi-tavuk gibi kanatlı hayvan desteği vs. gibi alanlar, sığınmacıların çalıştırılabileceği bir takım tarım ve hayvancılık alanlarına örnek

olarak verilebilir. Ayrıca bu ve buna benzer alanlarda çalışan sığınmacılar, ülke ekonomisine de katma değer sağlamış olurlar.

Türkiye’de yaşayan milyonlarca sığınmacının sorunlarını ve problemlerini sadece devlet kurumlarının çözmesi mümkün değildir. Devlet kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarla etkin işbirliği yapması sorunların hızlı çözülmesini sağlayacaktır. Yasal düzenlemeler yapılarak sivil toplum kuruluşların sığınmacıların sorunlarını çözme konusunda gereksiz bürokratik engellerin kaldırılması gibi kolaylıklar sağlanabilir. Böylece sivil toplum kuruluşların geçmişte olduğu gibi günümüzde de faydalı işler yapmasının önü açılacaktır. Örnek olarak sivil toplum kuruluşları; sığınmacılara ilaç, yiyecek, barınma, danışmanlık ve hukuki destek, eğitim ve iş imkânları sağlama çalışmalarının yanında onların yaşam kalitesi iyileştirme, toplumla uyum sağlama, sorunlarla baş edebilme ve kendi başına ayakta durma becerilerini destekleyen çalışmalarını geliştirerek sürdürmelidir (Akbiyık, Görücü ve Koç, 2015: 89-90).

- Suriyeli mülteciler, Türkiye’de sosyal güvenlik kapsamı dışında çalışmaktadır. İş yasası çıkarılarak çalışan mültecilerin kayıt altına alınmaları halinde mültecilerin Türk ekonomisine maliyetleri de azalmış olacaktır. Ayrıca yatırım yapmak isteyen Suriyeli mültecilere kolaylıklar sağlanması durumunda, Türk ekonomisine üretim ve istihdam alanında katkı yapmalarının önü açılmış olacaktır (Karadeniz ve Paksoy,2016:797-798).
- Devlet bütçesinden Suriyelilere yapılan harcamalar düşünüldüğünde, Suriyelilere yapılan barınma ve gıda yardımlarının sürdürülebilir olmadığı kabul edilmektedir. Bundan dolayı da Suriyelilerin vasıflarına uygun olacak şekilde çalışma hayatına katılmaları sağlanmalıdır (Korkmaz,2017: 77).
- Eğitimli, nitelikli ve vasıf düzeyi yüksek Suriyeliler, Türkiye’deki bürokratik engellerden dolayı üçüncü ülkelere göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Bilhassa da kendi işyerini açmak isteyen ya da ticari faaliyetlerini Türkiye’de devam ettirmek isteyen Suriyeliler, işletme ruhsatı alma konusunda sıkıntı yaşamaktadırlar. Ticari faaliyetlerle uğraşan Suriyeli girişimcilere kayıtlı ekonomiye katkı sağlamaları için yasal ayrıcalıklar tanınmalı ve onlara teşvik imkanı getirilerek yatırım yapmalarına kolaylıklar sağlanmalıdır (Korkmaz, 2017: 78).

- Batılı devletlerde binlerce Suriyeli mültecileri kabul etmek zorunda kalmışlardır. Binlerce Suriyeliyi yaşamlarına izin veren Batı ülkeleri kabul ettikleri mültecilerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Türkiye’de yetkililer bu konuda çalışma yapmalı ve ülkemizde bulunan bu kadar çok sayıda insan gücünden yararlanma yollarına gitmeli ve Türkiye’ye nasıl katma değer yaratılır sorusuna etkin çözümler bulunulmalıdır.

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Türkiye-Suriye siyasi ilişkileri ile ilgili bilgileri aşağıdaki şekilde değerlendirmek mümkündür:

Türkiye - Suriye siyasi ilişkileri 1998 yılına kadar problemlili olmuştur. 1998 yılında Türkiye ile Suriye arasında Adana Mutabakatı ile ilişkiler normalleşmeye geçilmiştir. 2002 yılından itibaren Türk hükümetinin “komşularla sıfır sorun” politikasına uygun olarak; iki ülke arasında vizeler kaldırılmış, iki ülkenin bakanlar kurulu ortak toplantılar yapmışlardır. Ancak Arap Baharı ile birlikte iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler kötüye gitmiştir. Zamanla sadece Suriye ile değil Ortadoğu’daki diğer ülkelerde de Türkiye’nin önemi azalmıştır. Hatta Türkiye, problemlerin sebebi olarak gösterilmiştir (Toraman, 2015:55-56).

2000’li yıllardan Arap Baharı’nın başlangıcına kadar Türkiye ve Suriye devletleri arasında siyasi ilişkilerin yanında ekonomik, güvenlik ve diğer alanlarda işbirliği, geniş bir alana yayılmıştır. Türkiye ile Suriye arasında ticari ilişkiler artmış, vize serbestliğiyle birlikte Suriye’den Türkiye’ye gelen kişi sayısının geçmiş yıllara göre önemli bir biçimde arttığı görülmüştür.

2011 yılında Suriye’de başlayan Arap baharı sonucunda binlerce insan ölmüş veya başta milyonlarca insan Türkiye olmak üzere bölge ülkelerine göç etmek zorunda kalmıştır. 911 km kara sınırına sahip olunan Suriye’deki bu gelişmeler, Türkiye’yi de doğal olarak önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye, özellikle siyasi, güvenlik ve insani sorumluluk konularında sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Suriye’de Arap Baharı’nın başlamasıyla iki ülke ilişkileri başta siyasi olmak üzere ekonomi ve güvenlik alanlarında büyük zararlar görmüştür ve hala da görmeye devam etmektedir. Türkiye’nin Arap Baharı’nın başlamasıyla birlikte Suriyeli muhalifleri desteklemesi, Suriyeli yönetimin büyük tepkisini çekmiş, Suriye yönetimi de bu duruma karşılık PKK kozunu kullanmıştır. Dolayısıyla her iki ülke de birbirlerini içişlerine karışmakla suçlamıştır.

Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması amacıyla Suriye sorununa müdahil olmuştur. Arap Baharı'ndan sonra Suriye'de muhalifler ve Suriye yönetimi arasında iç savaş sürmüştür bundan dolayı da Suriye'de siyasi istikrarsızlık oluşmuştur. Bu istikrarsızlıktan faydalanmak isteyen illegal örgütler ortaya çıkmışlar ve Türkiye'nin sınır güvenliğine tehdit oluşturmuşlardır. Böylece Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken, zamanla Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı yeni tehdit unsurları ortaya çıkmıştır. Ayrıca Türkiye, Suriye politikasında Suriye'de akan kanın durması için çaba sarf etmiş, ancak Suriye'deki kan Türkiye'ye de sıçramıştır.

Türkiye'nin çok yakın mesafesindeki Suriye meselesine müdahil olmasında insani endişeler, Suriye'deki yönetim değişikliğinin uzun vadede bölge istikrarı için gerekli görülmesi ve Türkiye sınırına yönelik güvenlik tehditleri gibi birden fazla neden etkili olmuştur. Türkiye, Suriye konusunda diğer büyük devletler gibi meseleye yayılmacı veya emperyal müdahale biçiminde değil savunmacı veya koruyucu müdahale anlayışıyla yaklaşmıştır (Sever, 2014:14-15).

Türkiye ve Suriye arasındaki ikili ilişkiler Arap Baharı'ndan sonra o kadar gergin hale gelmiştir ki, çok kısa bir süre önce Türk vatandaşlarının turist olarak ziyaret ettiği Suriye'ye, Türkiye birkaç yıl sonra ordusuyla girerek, askeri operasyonlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu operasyonların etkisiyle ve Suriye'de halkın daha fazla zarar görmemesi için Suriye'den Türkiye'ye milyonlarca sığınmacı gelmiştir ve gelmeye de devam etmektedir. Türkiye'ye gelen milyonlarca sığınmacı, Suriye'de yaşanan iç savaşın etkisinin Türkiye'ye de sıçradığının ispatı olmuştur. Daha açık ifade etmek gerekirse Suriye'deki Arap Baharı, Türkiye'yi de derinden etkilemiştir.

Türkiye bir yandan sınır güvenliğini tehdit eden unsurları ortadan kaldırmakla mücadele ederken diğer yandan da Türkiye'ye gelen sığınmacıların sorunları ve onların Türkiye'ye olumsuz etkilerini giderme yolunda çaba sarf etmiştir. Türkiye, bu insanların barınma, gıda, ilaç vb. giderler ile yaşamlarını sürdürebilmeleri için Türkiye merkezi yönetim bütçesinden büyük bir kaynak ayırmak zorunda kalmıştır. Türkiye'ye gelen sığınmacılar içerisinde bebeklerin ve çocukların sayısının çok olması Türkiye'nin sağlık giderlerinin artmasına neden olmuştur. Yine Türkiye'ye gelen sığınmacılar içerisinde genç nüfusun fazla olması güvenlik tedbirlerinin artırılmasına ve bu nedenle de güvenlik maliyetlerinin yükselmesine sebep olduğu gibi genç nüfusun istihdam talebini de artırdığı değerlendirilmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin olumsuz olmasından dolayı hem Türkiye'nin askeri operasyonlara harcadığı kaynak hem de Türkiye'de yaşayan

sığınmacıların ihtiyaçları nedeniyle, bu konunun Türkiye'ye ekonomik maliyeti yüksek olmuştur.

Suriye'den kaçan sığınmacıların büyük bir çoğunluğu Türkiye'ye sığınmışlardır. En fazla Suriyelinin Türkiye'de bulunmasına ve en fazla riski Türkiye'nin üstlenmesine rağmen Türkiye, uluslararası toplumdan yeteri kadar maddi ve manevi destek görememiştir (Ağır ve Sezik,2015:118).

Türkiye, Suriye politikasında yanlış tahminlerde bulunmuştur. Türkiye'nin, Suriye'de ayaklanan halkın tepkisiyle, Suriye'de rejim değişikliği beklentisi gerçekleşmemiştir. Suriye'de rejim değişmemiş, Suriye halkı baskı, fakirlik ve sefaletle karşı karşıya kalmıştır. Arap Baharı, Suriye'de mevcut rejimi yıkamamış sonu gelmeyecek iç savaşın kapıları açılmıştır (Sambur, 2016:221).

Suriye krizi artık bölgesel bir kriz olmaktan çıkmış, uluslararası bir krize dönüşmüştür. Dolayısıyla bu kriz, uluslararası toplumun tavrına bağlı hale gelmiştir. (Sever, 2014:15).

Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere yardım ve destek sağlaması, 2011 yılında başta Suriye olmak üzere Rusya ve İran'ın da tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin bu tutumu sadece devletlerin tepkisini değil Arap coğrafyasında halkların da tepkisini çekmiştir. O yıllara kadar bölge halklarında Türkiye sevgisi oluşmasına karşın, Arap Baharı ile birlikte Suriye'deki olumlu Türkiye algısı değişmeye başlamıştır (Akdemir, 2014:216).

Suriye ile siyasi ilişkilerdeki bu gerginlik, ekonomik ilişkilere de büyük zarar vermiştir. Hem dış ticaret rakamlarında hem de Suriye'den Türkiye'ye gelen turist sayılarında büyük azalma olmuştur. Türkiye sadece Suriye konusunda değil, Libya, Tunus ve Mısır'da da otoriter rejimler karşısında yer alan muhalefeti desteklemiştir. Türkiye bu zamana kadar bölge ülkeleriyle istikrar ve ekonomi odaklı ilişkiler yürütürken, Arap Baharı ile birlikte bu ülkelere karşı ekonomi ile birlikte demokrasi ve insan hakları kavramlarını da temel alan bir dış politika izlemiştir (Balcı,2013:310).

Türkiye'nin, Arap Baharı'ndan önce Suriye yönetimi ile ilişkileri gayet olumlu iken Arap Baharı'ndan sonra Suriye yönetimi ile görüşmeleri bıçak gibi kesilmiştir. Suriye'de akan kanın durması için Türkiye, uluslararası kamuoyunda görüşmelerde bulunarak hatta bu sorunu gündeme getirerek Suriye'deki sorunun çözümü için mücadele etmiştir. Türkiye, Suriye'deki savaşın durması için ABD, Rusya, İran ve diğer devletlerle de müzakerelerde bulunmuştur. Bunlara ilaveten Suriye'de çatışan muhalif grupları desteklemiş dolayısıyla o gruplarla da teması olmuştur. Sonuçta Türkiye, Suriye'deki sorunu uluslararası kamuoyunda

dile getirerek, Batılı devletlerle ve Suriye'deki muhalif gruplarla görüşerek problemi çözme konusunda duyarlı davranmıştır. Türkiye dış politikasında genel olarak savaşın tarafında olsun ya da olmasın bütün taraflarla görüşmeyi tercih etmesine rağmen, bu süreçte sadece Suriye yönetimi ile görüşmelerde bulunmamıştır. Türkiye, Suriye'deki sorunun taraflarından Suriye yönetimi ile sorunun çözülmesi için görüşmelerde bulunmuş olsaydı, Suriye'deki savaşın bu kadar uzun yıllar devam edip etmeyeceği cevapsız soru olarak ortaya çıkmaktadır.

Suriye krizinin Türk ekonomisine maliyeti, tam olarak hesaplanması çok zordur. Her ne kadar mevcut verilerle az ya da çok tespit edilebilse de fırsat maliyetini hesaplamak çok kolay değildir. Kurulacak yeni ekonomi işbirlikleri ve yapılacak ticari anlaşmalar kaçan fırsatlar olarak değerlendirilebilir. Başta Türkiye olmak üzere bölgeden etkilenen ülkeler, çatışma ortamını bölgesel bir savaşa dönüştürebilecek adımlardan uzak durmaları, bölgenin barışı için çok önemlidir. Ayrıca bölge insanının ihtiyaçları ve talepleri karşılanmadığı sürece çatışma ortamı potansiyel tehdit olarak kalmaya devam edecektir. Ayrıca Türkiye bölgede tek taraflı bir aktör olarak müdahale etmekten kaçınmalı kendisini hedef ülke konumuna getirmemelidir (Altundeger ve Yilmaz,2016:298-299).

Türkiye Suriye'de akan kanın durması hem Türkiye hem de Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması amacıyla Suriye yönetimi ile siyasi ilişkilerini tekrar başlatmalıdır. Çünkü yıllardır süren savaşın Suriye'ye, Türkiye'ye ve hatta bölgeye faydası olmadığı görülmüştür. Ayrıca Suriye'deki savaşın olumsuz etkisinin en fazla hissedildiği ülke Türkiye olmuştur. İki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin tekrar başlamasının, iki ülke arasında başta ticari ilişkilerin gelişmesine, turizm sektörünün hızlanmasına katkıda bulunacağı ve diğer alanlarda pozitif etkisinin görüleceği düşünülmektedir. Suriye'de barışın mevcut olmasının en büyük faydasını iki ülke vatandaşları da göreceklerdir. Bölgeye uzak devletlerle Suriye sorununa çözüm aramaktan ziyade, Türkiye yakın bölgesinde yer alan bu sorunun çözümü için Suriye yönetimi ile yapıcı ve etkili bir anlayışa sahip diyalog geliştirmelidir.

BÖLÜM V

5. SONUÇ

1.Dünya savaşı sonrası Batılı devletlerin sömürgesi altında uzun yıllar varlığını devam ettiren Ortadoğu ülkeleri belli bir zaman sonra bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da baskıcı liderlerle uzun yıllar yönetilmişlerdir. Başta Mısır, Libya, Tunus ve Suriye olmak üzere Ortadoğu bölgesindeki birçok ülkede ekonomik, sosyal ve politik nedenlerden dolayı meydana gelen Arap Baharı nedeniyle, bölge halklarının baskısıyla ülke yönetimleri değişmek zorunda kalmıştır. Tunus ve Mısır'da kurumsallaşmış bir yönetim sistemi olduğundan Bahar'ın etkisi kısa sürede azalmış olup Suriye ve Libya'da ise ülke içinde muhalif gruplar oluşmuş ve şiddet olayları giderek artmaya devam etmiştir. Suriye ve Libya'da ülke geneline yayılan iç savaş, birçok insanın hayatını kaybetmesine ve uzun bir zamana yayılan bir belirsizlik ortamına dönüşmüştür.

Türkiye, bölgede yaşanan iç savaştan dolayı oluşan insani kaygılar ile sınır güvenliğini emniyete alma ve geçmişten gelen tarihsel bağlar gibi nedenlerden dolayı yakın coğrafyasında yer alan gelişmelere kayıtsız kalamamıştır. Aynı zamanda Arap Baharı'ndan sonra bölgeye gelmesi gereken huzur ve barışın yerine uluslararası büyük devletlerin gruplaşarak bölgeyi ele geçirme planları eyleme geçmiştir. Bu durum da bölgeye yakın bir merkezde yer alan Türkiye'yi en derinden etkilemiştir.

Türkiye, Arap Baharı'nın etkilediği ülkelerle uzun yıllara dayanan ticari ve siyasi ilişkileri bulunmaktadır ve Arap Baharı çerçevesinde gelişen olaylar, bu ilişkileri de hayli etkilemiştir. Türkiye, bu süreçten ekonomik anlamda olumsuz etkilenmiştir. Türk iş insanları bu ülkelerde yatırım yapmış ve istihdam oluşturmuşlardır. İç savaşın oluşturduğu ortamdan dolayı Arap Baharı'nın yaşandığı ülkelerde iş yapan özellikle de inşaat ve ulaşım sektöründeki Türk yatırımcılarının yatırımlarının durdurmasına neden olmuş bu nedenle birçok Türk yatırımcısı, yatırımlarını durduğundan çok sayıda Türk de işsiz kalmıştır. Bu durum da Türkiye'nin ticari ilişkilerden elde ettiği gelirlerin azalmasına sebep olmuştur.

Arap Baharı, Arap Baharı'nı yaşayan ülkelerin ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bölge ülkelerinde işsizlik, enflasyon gibi ekonomik göstergeler hızla artmıştır. Bölge ülkelerinin ekonomilerinin zayıflaması, Arap ülkeleriyle ticari ilişkilerde bulunan Türkiye'nin ekonomisini de negatif yönlü olarak etkilemiştir ve hala da etkilemeye devam etmektedir. Özellikle Libya'nın siyasi istikrarsızlığından kaynaklanan ekonomik bozulma, Türkiye'nin de bu devletle olan ticari ilişkilerini de istikrarsızlaştırmıştır. Dolayısıyla bir ülkede meydana gelen iç karışıklık veya savaş gibi siyasi gelişmelerin, uluslararası

ekonomik etkileri olmaktadır.

Bu kapsamda Arap Baharı sonrasında Türkiye'nin bölge ülkelerine ihracatı ve ithalatı oranları azalarak dış ticaret değerleri düşmüş ve bölge ülkelerinden Türkiye'ye gelen turist sayısında önemli ölçüde azalma olmuştur. Diğer taraftan Arap Baharı ülkelerinde yaşanan kaos, petrol fiyatlarını artırmış bu durum da Türkiye'nin bölge ülkelerinden yapmış olduğu petrol ithalatının maliyetini yükseltmiştir. Bir yandan bu ülkelerde iç savaşlar neticesinde petrol üretiminin aksaması, diğer yandan politik belirsizlikler neticesinde petrol fiyatları hızla yükselmiştir. Türkiye'nin yapmış olduğu ithalat kalemleri içerisinde petrolün önemli bir bileşen olduğu düşünüldüğünde, bu fiyat artışının da Türk ekonomisine ciddi bir maliyet teşkil etmiştir. Bölgedeki petrol fiyat artışının Türk ekonomisine yaklaşık 2 milyar dolardan fazla ek bir maliyet yüklediği tahmin edilmiştir.

Arap Baharı'nın yaşandığı her ülke Türkiye'yi farklı bir biçimde etkilemiştir. Arap Baharı'nın başladığı 2012 yılından itibaren Türkiye'nin en uzun kara sınırı ülkesi Suriye'den binlerce sığınmacı Türkiye'ye gelip yerleşmeye başlamıştır. İçişleri Bakanlığı verilerine göre, Türkiye'de 2013 yılında geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı yaklaşık 230.000 iken bu sayı 2018 yılında ise bu sayı yaklaşık 4 milyonu bulmuştur. Türkiye'ye sığınan sığınmacılar arasında çalışma sektöründe çalışan Suriyeli çocuk işçilerin sayısının ve kentleşme alanında çarpık yapılaşmanın artması, konut sektöründe ev kiralarında artışın enflasyon oranlarına etkisi, doğurganlık oranı ve nüfus artış oranı nedeniyle demografik yapının değişmesi gibi Türkiye'ye sığınan sığınmacıların sosyal etkileri de olmuştur. Bunların yanı sıra Türkiye'ye sığınan bebeklerin ve çocukların sayısı 1 milyonu bulmuştur. Bu bebeklerin ve çocukların eğitim ve sağlık maliyetlerini de Türkiye üstlenmiştir. Ayrıca 30 yaş altı Suriyeli sığınmacıların sayısı da 2 milyonu geçmiştir. Bu grubunda istihdam talebini de Türkiye karşılamıştır. Suriyeli sığınmacılar arasında genç nüfusun fazla olması, Türkiye'nin güvenlik önlemlerini artırmasına bu da güvenlik maliyetinin artmasına neden olmuştur. Buna ek olarak genç Suriyeli sığınmacıların kayıt dışı, sigortasız çalışması ise çalışma sektöründe düzenli vergisini veren istihdam sağlayan Türk iş insanları karşısında haksız rekabet oluşturmuştur. Daha az ücrete çalışan Suriyeli sığınmacılar, işsizlik oranlarının artmasına da katkısı olmuştur.

Arap Baharı'ndan sonra özellikle Suriye'de illegal örgütlerin Türkiye'nin sınır güvenliğini tehdit etmesi nedeniyle TSK, Fırat Kalkanı Operasyonu ve Zeytin Dalı Harekâtını düzenlemek zorunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye ve Libya arasında “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası ile Güvenlik ve Askeri İşbirliği Mutabakat Muhtırası”nın imzalanmasıyla birlikte Türkiye, Libya'ya asker göndermiştir. Türkiye'nin Suriye, Libya ve diğer yerlerde yaptığı askeri operasyonların da Türkiye'ye ekonomik maliyeti olmuştur.

Arap Baharı'ndan sonra Suriye'den Türkiye'ye gelen turist sayısı azalmış ve Türkiye ile Suriye arasında dış ticaret oranları da düşerek Türkiye bu süreçte ekonomik olarak olumsuz etkilenmiştir. Arap Baharı'nı yaşayan Suriye'nin Türkiye'ye etkisi bunlarla kalmamış Türkiye devleti, Arap Baharı'nın başlamasıyla Türkiye'ye sığınan ve ülkenin tüm illerinde hayatlarını sürdürmeye çalışan Suriyelilerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla her yıl merkezi yönetim bütçesinden Suriyeli sığınmacılara büyük bir kaynak ayırmak zorunda kalmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Şubat 2019 tarihinde Kahramanmaraş'ta yaptığı açıklamada belirttiği gibi Türkiye, Suriyeli sığınmacılara yaklaşık 38 milyar dolar harcama yapmıştır. Ancak yine de Suriye krizinin Türk ekonomisine maliyeti, tam olarak hesaplanması çok zordur. Her ne kadar mevcut verilerle ya da Türk yetkililerle ekonomik maliyet hesaplanıp ifade edilse de fırsat maliyetini hesaplamak çok kolay değildir. Kurulacak yeni ekonomi işbirlikleri ve yapılacak ticari anlaşmalar kaçan fırsatlar olarak değerlendirilebilir.

Türkiye, Suriye'deki savaşın durması için sadece ABD, Rusya, İran ve diğer devletlerle müzakerelerde bulunmakla kalmamış aynı zamanda Suriye'de çatışan muhalif grupları destekleyerek o gruplarla da teması olmuştur. Türkiye, Suriye'deki sorunu uluslararası kamuoyunda gündeme getirerek hem Batılı devletlerle hem de Suriye'de çatışan taraflarla görüşerek problemi çözme konusunda duyarlı davranmıştır. Türkiye, dış politikasında genel olarak savaşın paydaşları ile görüşmelerde bulunmasına rağmen, bu süreçte sadece en önemli paydaş olan Suriye yönetimi ile görüşmelerde bulunmamıştır. Türkiye bu süreçte Suriye yönetimi ile de etkili ve verimli görüşmelerde bulunmuş olsaydı “Suriye'deki iç savaş bu kadar uzun yıllar devam edip etmeyeceği” ve “Suriye'deki kaosu Türkiye'ye bu kadar büyük etkisi olur muydu?” cevabı aranması gereken sorular olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye ile Suriye yönetimleri arasında yeniden diplomatik görüşmeler yapılırsa, Suriye'de istikrarın sağlanmasına katkıda bulunulduğu gibi Suriyeli sığınmacıların da ülkelerine dönüşü teşvik edilebilir. Suriye'de istikrarın sağlanması Türkiye'yi olumlu etkileyeceği düşünülmektedir.

2019 yılında Mısır öncülüğünde İsrail, Yunanistan, GKRY ve diğer devletlerin bir araya gelip DAGF'ni kurarak, kurumsal bir organizasyon haline gelmeleri ile birlikte enerji kaynaklarında dışa bağımlı olan Türkiye, Doğu Akdeniz konusunda bu oluşumda yer alamayarak, yalnızlaştırılmıştır. Halbuki bölgeye uzak mesafede bulunan devletler, bölgede bulunan enerji kaynaklarından yararlanma imkanı bulabilmişlerdir. Doğu Akdeniz konusundaki bu süreç Türkiye'nin, sadece Mısır ile ilişkileri bozmamış aynı zamanda Mısır ile ilişkileri olan diğer devletlerle de siyasi ilişkilerinde gerilemeye neden olmuştur.

Türkiye, Mısır'da Arap Baharı'nın başlamasıyla birlikte muhalif grup olan Müslüman Kardeşler grubunu desteklemiş ve bu yönde politika üretmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, Suriye'de de muhalif grupları desteklemiş hatta Suriye yönetimine karşı mücadele eden Özgür Suriye Ordusu ile birlikte Suriye'de askeri operasyonlar yapmıştır. Bu süreçte hem Mısır hem de Suriye yönetimleri tarafından Türkiye'ye yönelik "teröre destek veren devlet" anlamında açıklamalarda bulunmuşlardır. Türkiye, dış politikasıyla tek taraflı bir aktör olarak müdahale etmekten kaçınmalı, kendisini hedef devlet konumuna getirerek düşmanlarını artırmamalıdır.

Devletler arasındaki siyasi ilişkiler de ülkelerin ticari ilişkilerini etkilemiştir. Türkiye, Mısır'a en büyük ihracatını siyasi ilişkilerinde altın çağı yaşadığı Mursi zamanında yapmıştır. Aynı zamanda Türkiye'nin Suriye ile başarılı siyasi ilişkilere sahip olduğu 2008-2010 yılları, Suriye'ye en çok ihracatın yapıldığı yıllar olmuştur. Türkiye'nin Mısır ve Suriye ile siyasi ilişkileri zayıflayınca devletler arasında ticari ilişkilerde de bunun etkisi görülmüştür. Türkiye'nin Tunus'la Arap Baharı'ndan sonra siyasi ilişkileri olumlu olduğu için ticari ilişkiler gerilememiş aksine artmıştır. Bilhassa Arap Baharı'ndan sonra Tunus'tan Türkiye'ye daha fazla turist geldiğini, iki ülke arasındaki ihracat, dış ticaret hacmi ve dengesinin arttığı ekonomik göstergelerde görülmüştür. Devletler arasındaki siyasi ilişkilerdeki başarılı çalışmalar, beraberinde iktisadi başarıları da getirmiştir.

2000'li yıllardaki Türkiye'nin Suriye politikası, siyasi ve ekonomik ilişkilerde ülkeler arasındaki derin bağlantıya örnek verilebilir. Suriye, 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri suikastında özellikle Batılı devletler tarafından uluslararası tecride maruz kalmıştır. Buna rağmen Türkiye, Suriye'ye siyasi destek vermeye devam etmiştir. Hatta Türk yetkililer, Suriye'yi ziyaret ederek desteklerini göstermişlerdir. Türkiye, Batılı ve uluslararası güçlerin politikalarına rağmen Suriye'den diğer devletler gibi desteğini çekmemiş, uzun yıllar gergin süren ilişkilerin ardından son yıllarda karşılıklı artan ticari ilişkilerin bozulmasını istememiştir. Bu durum, siyasi ve ekonomik ilişkiler arasında

kuvvetli bağlantı olduğunu göstermiştir. Türkiye, bu dönemde Suriye ile ekonomik ilişkisini düşünerek siyasi ilişkisini belirlemiştir.

Bir ülkede yaşanan iç savaş veya kaos gibi siyasi gelişmeler, sadece iç savaş veya kaosu olduğu ülkeleri değil diğer devletlerin ekonomilerini de etkilemektedir. Devletler arasındaki siyasi ilişkiler, ekonomik ilişkilere de etki etmektedir. Küreselleşmenin hızlı geliştiği bir dönemde dünyadaki her devlet, yanı başında yaşanan gelişmelere duyarsız kalmayıp zamanında gerekli müdahalede bulunmalı ki gelecekte ekonomik olarak olumsuz etkilenmemelidir. Dış politikada ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri belirleyen en önemli unsurlardan biri ekonomik ilişkilerdir.

Son olarak, Türkiye'nin Ortadoğu ile tarihi ve kültürel bağları çok uzun yıllara dayanmaktadır. Ayrıca coğrafi konumu bakımından da aynı coğrafya içerisindedir. Bölgede olan gelişmeler Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Bölgeyle bağlantısı olmayan güçlü devletler, bölgede pay sahibi olmaya çalışırken Türkiye'nin bu duruma kayıtsız kalması beklenmemelidir. Türkiye diğer büyük devletler gibi bölgenin zengin doğal kaynaklarını ele geçirmek için mücadeleye girmemelidir. Türkiye geçmişte olduğu gibi gelecekte de bölge insanının demokrasi ve insan hakları taleplerinin yanında yer almalıdır. Arap Baharı'nın yaşandığı bölgelerde şu zaman itibarıyla büyük devletlerin enerji kaynaklarını elde etme yarışında olduklarını göz önüne aldığımızda Türkiye bölgeyle irtibatını kesmemelidir. Aynı zamanda bu bölgenin bir parçasında yer alan Türkiye'nin bölgenin zengin doğal kaynaklarını, bölgeyle bağlantısı olmayan ve bölge insanına fayda sağlamayan ülkelerin kontrolü altına geçmesine de imkan vermemelidir. Bunun içinde Türkiye öncelikle Arap Baharı öncesinde olduğu gibi bölge devletleri ile olan siyasi ilişkilerini güçlendirmeli, bölgede yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamak için bölge devletleri ile diyaloga önem vermelidir. Çünkü bölgede yaşanan her olumlu ve olumsuz gelişme yakın coğrafyasında yer alan Türkiye'yi etkilemektedir. Türkiye bölgenin olumsuz etkilerinden korunmak için de bölge devletleriyle olumlu iletişim kanalları kurmalıdır. Türkiye'nin bölge devletleriyle olan ilişkilerinde bu pozitif durum oluşmazsa enerji kaynakları bakımından zengin olan bölgeden Türkiye için olumsuz haberler gelmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Abuhasan, M. (2013). Arap Baharı Sonrası Suriye’de Yaşanan Gelişmeler ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Polis Akademisi/Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Abutarbush, Y. (2018). Küreselleşen Dünyada Weberyana Bağlamda Karizmatik Lider Örneği: Arap Baharı Sürecinde Kaddafi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Acun, C. (2015). Türkiye’nin Suriye Politikası 2014. Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Acun, C. (2016). Türkiye’nin Suriye Politikası 2015, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Acun, C. (2017). Türkiye’nin Suriye Politikası 2016, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Ağır, O., Sezik, M. (2015). Suriye’den Türkiye’ye Yaşanan Göç Dalgasından Kaynaklanan Güvenlik Sorunları, *Birey ve Toplum Dergisi*, 5(9).
- Akbaş, Z. (2012). Orta Doğu’da Değişim Süreci ve Türk Dış Politikası, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 3(1).
- Akbıyık, N., Görücü, İ., Koç, M. (2015). Suriyeli Sığınmacılar ve İstihdam Problemleri, *Birey ve Toplum Dergisi*, 5(9).
- Akdemir, E. (2014). Bir Arap Ülkesinde Bahar: Suriye’de Arap Baharı ve Türkiye’nin Güvenliğine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu/Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akgün, A., Gündoğar, S.S. (2014). Mısır-Türkiye İlişkilerinde Daha İyi Bir Geleceğe Doğru.., *Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı*.
- Aktaş, M. (2018). Türkiye’deki Suriyeliler: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42).
- Altundeğer, N., Yılmaz, M.E. (2016). İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye’ye Faturası, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1).
- Altunışık, B. (2011). Arap Ayaklanmaları: Dönüşümü Etkileyen Faktörler, *Mülkiye Dergisi*, 35(272).
- Aras, B., Falk, R. (2015). Authoritarian ‘Geopolitics’ Of Survival İn The Arap Spring, *Third World Quarterly*, 32(2).
- Arı, T. (2004). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası ilkeler, Aktörler, Uygulamalar*, İstanbul: Etkileşim Yayınevi.
- Bilener, T. (2014). “Arap Baharı” Sonrası Mısır Dış Politikası, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:51.

- Bingöl, O. (2013). Arap Baharı ve Ortadoğu: Çok Eksenli Güç Mücadelesinde Denge Arayışları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2.
- Buzkıran, D., Kutbay, H. (2013). Arap Baharının Türkiye'ye Olan Ekonomik ve Sosyal Etkileri, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1).
- Çakmak, C. (2012). Türkiye'nin Tunus ve Libya Politikası 2011, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Resul Usul (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Ankara: SETA Yayınları.
- Çakmak, C. (2013). Türkiye'nin Kuzey Afrika Politikası 2012, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Resul Usul (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, Ankara: SETA Yayınları.
- Çelik, H. (2014). Ortadoğu'da ABD Politikaları ve Büyük Ortadoğu Projesi. Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çerkeşli, M.T. (2016). 2000 Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri ve Arap Baharı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dedeoğlu, B. (2002). *Ortadoğu Üzerine Notlar*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Demir, C. (2018). Suriye'de Kara Kışa Dönen Arap Baharı: Küresel ve Bölgesel Güçlerin Yönetimindeki Vekalet Savaşı. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Demirdöğen, O. (2020), Mavi Vatan Doktrini Çerçevesinde Türkiye'nin Doğu Akdeniz Politikası, *Ortadoğu Analiz*, 11(95).
- Demirtaş, E. (2014), *Ortadoğu'da Devlet ve İktidar Otoriter Rejimler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Dersan Orhan, D. (2013). Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1-2).
- Deşilmek, E., Duman, T.İ. (2019). Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası 2018, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Diriöz, A.O. (2012). Libya'daki Politik Dönüşümün Sorunları ve Fırsatları, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 4(38).
- Efegil, E. (2013). Ortadoğu'daki Gelişmelerin Analizi: Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye, *Ortadoğu Analiz*, 5(59).
- Elarzo, H.M. (2014). Arap Baharı: Problemler ve Çözüm Önerileri, *Ortadoğu Dergisi*, 6(62).
- Erdağ, R. (2014). Türkiye'nin Kuzey Afrika Politikası, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Erdağ, R. (2015). Türkiye'nin Afrika Politikası 2014, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Erdağ, R. (2016). Türkiye'nin Afrika Politikası 2015, Burhanettin Duran, Kemal İnat (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Erdağ, R. (2019). Türkiye'nin Afrika Politikası 2018, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Erdağ, R. (2020a). Türkiye'nin Afrika Politikası 2019, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Erdağ, R. (2020b), Libya'nın Gelecek İnşasında Türkiye'nin Siyasi ve Askeri Desteği, *Ortadoğu Analiz*, 11(94).

- Erdağ, R. (2021), Dönüşen Libya Krizinde Türkiye'nin Pozisyonu, *Ortadoğu Analiz*, 12(100).
- Erdönmez, H. (2010). Avrupa Devletlerinin Orta Doğu Politikası İle ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Erdurmaz, S. (2012), *Libya Arap Baharının Solan Yüzü*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- Fırat M.,Kürkçüoğlu Ö. (2009). 1919-1923: Kurtuluş Yılları Orta Doğu'yla İlişkiler, Baskın Oran(Ed.),*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göçer, İ., Çınar, S. (2015). Arap Baharı'nın Nedenleri, Uluslararası İlişkiler Boyutu ve Türkiye'nin Dış Ticaret ve Turizm Gelirlerine Etkileri, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(10).
- Gönen, T. (2019). Mısır'da Arap Baharı Süreci ve Türkiye'nin Mısır Politikası. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Gözen, R. (2011), Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2.
- Gürel, Ş.S.(1979). *Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Kalabalık, A.A. (2021). Türkiye Mısır İlişkileri, Nebi Miş, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Kemal İnâat, Nurullah Gür, Atilla Arkan, İsmail Çağlar (Ed.), *2020'de Türkiye*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Karakoç, H.S. (2017). Arap Baharı ve Bahreyn. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Karadeniz, M., Paksoy, S. (2016), Kilis'te Çalışan Suriyeli Sığınmacıların Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58).
- Kartal, G., Öztürk, S. (2018), Arap Baharı Olaylarının Ortadoğu Ekonomilerine Etkileri, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(4).
- Kekilli, E. (2019), *Askeri ve Siyasi Çözüm Arasında Libya Krizinin Geleceği*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 282.
- Khalaf, S., Ilgar R. (2017), Suriyeli Mülteciler ve Türkiye'de Mülteci Sorunu, *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(2).
- Kışlakçı, T. (2013), *Arap Baharı*, İstanbul: Mana Yayınları.
- Kocadaş,B. (2018), Suriyeli Sığınmacılar ve Çalışma Hayatı: Sorunlar, Tespitler ve Öneriler, *Sosyolojik Düşün*, 3(1-2).
- Korkmaz, M. (2017), Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri ve Değerlendirmeler, *Sosyal Güvençe Dergisi*, 7(3).
- Korkmaz, K. (2020), Sisi Döneminde Mısır'daki Temel Açmazlar ve Türkiye İle Muhtemel İlişkiler, *Ortadoğu Analiz*, 11(96).
- Lale,A. (2018). Kaos Teorisi ve Uluslararası İlişkiler: Arap Baharı Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Martin, G. (2017). *Terörizm Kavramlar ve Kuramlar*. (Çev.İ. Çapcıoğlu ve B. Metin), İstanbul: Adres Yayınları.

- Miş, N. (2013). Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası 2012: Bölgesel Sahiplenme, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Miş, N. (2014). Türkiye'nin Suriye Politikası, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Nurwijoyo, A. (2017). Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi: Arap Baharı Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Oğuzlu, T. (2011), Arap Baharı ve Yansımaları, *Ortadoğu Analiz*,3(36).
- Orhan, O., Gündoğar, S. S. (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor No: 195.
- Özdemir, Ç. (2012). Ortadoğu ve Arap Baharı (Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu'da Model Olabilir Mi?). Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Özdemir, E. (2017), Suriyeli Mültecilerin Türkiye'deki Algıları, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(1).
- Özey, R. (2012), *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası*, İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Özkan, M. (2014), *Mısır Dış Politikası Dünü, Bugünü, Sorunları*,88, İstanbul: SETA Yayınları.
- Özkoç, Ö. (2017), Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(1).
- Öztürk,S.,Çoltu,S.(2018),Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*,7(13)
- Öztürkler, H. (2009), Ortadoğu Ülkelerinin Ekonomik Yapılarının Temel Özellikleri, *Ortadoğu Analiz Dergisi*,1(6).
- Öztürkler, H. (2016), Mısır'da Arap Baharı Sonrası Ekonomik Gelişmeler, *Ortadoğu Dergisi*,8(75).
- Özyürek, ř. (2016). Arap Baharı Bağlamında Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleriyle İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.
- Paksoy, S., Paksoy, H.M., Alancioğlu, E. (2013), Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri: Arap Baharı, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(46).
- Pirinççi, F. (2014a), Arap Baharı'nı Yeniden Düşünmek, *Ortadoğu Dergisi*, 6(65).
- Pirinççi,F.(2014b), Arap Baharı'nın Ortadoğu'daki Savunma Harcamalarına ve Silahlanmaya Etkisi, *Ortadoğu Dergisi*, 6(63).
- Sambur, B. (2016), Türkiye'nin Suriye Politikası: Demokratik Reformlardan Esad'sız Suriye'ye, Rojava'dan Kuzey Suriye'ye, Nezir Akyeşilmen, Önder A.Afşar (Ed.),*Suriye'de Barışın İmkanları Çatışma Analizine Alternatif Bir Bakış*, Ankara :Orion Kitabevi.
- Sander, O. (1991), *Siyasi Tarih (1918-1990)*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Sandıklı, A., Semin, A. (2012), Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye, Bilgesam Rapor No:52.
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-Mısır İlişkilerinde Ekonomik Dinamiklerin Etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 53.

- Sever, A. (2014), Komşuluk, Dış Müdahale ve Türkiye-Suriye Örneği, *Ortadoğu Dergisi*, 6(62).
- Sıradağ, A. (2017). Türkiye'nin Afrika Politikası, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Sıradağ, A. (2018). Türkiye'nin Afrika Politikası, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Sinkaya, B. (2011), Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi, *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1).
- Şahin, M., Uysal Şahin, Ö. (2014), Arap Baharı'nın Türkiye Ekonomisine Etkileri, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 23.
- Şen, Y. (2013), Suriye'de Arap Baharı, *Yasama Dergisi*, 23.
- Şensoy, A.A., Duman, T.İ. (2018). Türkiye'nin Suriye ve Lübnan Politikası, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Şulul, C. (2015), Arap Devrimlerinin Geleceği, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4).
- Tanrıverdi, N. (2011), Kaddafi Sonrası Libya ve Demokratikleşme Sorunu, *Ortadoğu Analiz*, 3(35).
- Tanrıverdi Yaşar, N. (2014), Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye-Tunus İlişkileri, ORSAM Rapor No:192.
- Telci, İ.N. (2012). Mısır 2011, Kemal İnat, Bilal Yıldırım, Fuat Aydın, Muhittin Ataman (Ed.), *Ortadoğu Yıllığı 2011*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Telci, İ.N. (2013). Türkiye'nin Mısır Politikası 2012, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ufuk Ulutaş (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, Ankara: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2014). Türkiye'nin Mısır Politikası, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2015). Türkiye'nin Mısır Politikası 2014, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Balcı (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2016). Türkiye'nin Mısır Politikası 2015, Burhanettin Duran, Kemal İnat (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2017). Türkiye'nin Mısır Politikası 2016, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2018). Türkiye'nin Mısır Politikası, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Telci, İ.N. (2020a). Türkiye'nin Mısır Politikası 2019, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Mustafa Caner (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Telci, İ. N. (2020b), Doğu Akdeniz'de Düzen Kurmak: Türkiye'nin Libya Aktivizmini Anlamlandırmak, *Ortadoğu Analiz*, 11(91).
- Telci, İ. N. (2020c), Türkiye Karşıtı İttifakın Libya Açmazı, *Ortadoğu Analiz*, 11(94).
- Tepeciklioğlu, E. E. (2012), Afrika Kıtasının Dünya Politikasında Artan Önemi ve Türkiye - Afrika İlişkileri, *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*, 1(2).
- Toraman, İ. (2015). Arap Baharı ve Suriye. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yalova.

- Turhan, A. (2012). Türkiye Suriye İlişkilerinde Süreklilik: Çatışma-Yumuşama Dönemleri ve Arap Baharı Süreci. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Tür, Ö. (2011). 2000'lerde Türkiye - Suriye İlişkilerinin Siyasi Ekonomisi, *Ortadoğu Analiz*, 3(31-32).
- Ulutaş, U., Kanat, K.B., Acun, C. (2015), Sınırları Aşan Kriz Suriye, Seta,120.
- Uysal, A. (2012). Türkiye'nin Mısır, Cezayir ve Fas Politikası 2011, Burhanettin Duran, Kemal İnat, Ali Resul Usul (Ed.), *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Ankara: SETA Yayınları.
- Uysal, A. (2019), Ortadoğu Türkiye İçin Neden Önemli?, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 10(90).
- Uysal, A. (2021), Türkiye-Mısır İlişkileri Nereye?, *Ortadoğu Analiz*,12(101).
- Ünal, M. C. (2017), 'Arap Baharı' Sonrası Avrupa Komşuluk Politikasının Geleceği, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 16(2).
- Yalçınkaya, N., Yalçınkaya, H. (2017), Arap Baharı'nın Türkiye-Suriye Üzerine Sosyo-Ekonomik Yansımaları, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, 43.
- Yanar, R. (2014). "Arap Baharı" Sonrası Ortadoğu'da Ekonomi, *Ortadoğu Dergisi*, 6(62).
- Yeşiltaş, M. (2015), Suriye İç Savaşı ve Türkiye: Dört Yıllık Muhasebesi, *Ortadoğu Analiz Dergisi*, 7(66).
- Yılmaz, H.İ. (2016), Ortadoğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri, *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1).
- Yılmaz, M.E. (2011), Arap Devrimleri ve Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması, *Ortadoğu Analiz*, 3(37).
- Yılmaz, M.E. (2012), Kaddafi Sonrası Libya'da Siyasal Dönüşüm, *Akademik Orta Doğu*, 7(1).
- Yılmaz Şahin, T. (2017), Soğuk Savaş Sonrası Arap Orta Doğu'sunun Siyasi Tarihi, Sertif Demir, Oktay Bingöl (Ed.), *Yeni Orta Doğu Aktörler Dinamikler ve Denge Arayışları*, Ankara: Barış Kitap Yayınları.
- Yılmaz Şahin, T., Ataş, A. (2019), Ortadoğu'daki Sorunlar Bağlamında Türk-Amerikan İlişkileri, Sertif Demir, Ayça Eminoğlu (Ed.), *Türk Amerikan İlişkileri İki Yüzyıllık Süreç ve Ötesi*, Ankara: Barış Kitap Yayınları.
- Yorulmaz, R. (2020a), *Doğu Akdeniz'de Ekonomi-Politik Stratejiler ve Türkiye*, No:139, Ankara: ORSAM Yayınları.
- Yorulmaz, R. (2020b), *Libya İle Mutabakatın Doğu Akdeniz Denklemine Etkisi*, No:105, Ankara: ORSAM Yayınları.
- Yorulmaz, R. (2020c), Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki Enerji Politikası ve Etkileri, *Ortadoğu Analiz*,11(92).
- Yorulmaz, R., Akıncı, Ş. (2020), *Kaddafi Döneminden Günümüze Türkiye-Libya Ekonomik İlişkileri*, No:251, Ankara: ORSAM Yayınları.
- Zengin, G. (2013), *Kavga: Arap Baharı'nda Türk Dış Politikası 2010-2013*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.

İnternet Kaynakları

- Anadolu Ajansı, (2019), Avrupa Halkları Huzur İçinde Yaşıyorsa Türkiye Sayesindedir, 24.05.2019 tarihinde Anadolu Ajansı:<https://www.aa.com.tr/tr/politika/Avrupa-halklari-huzur-icinde-yasiyorsa-turkiye-sayesindedir/1400846> adresinden alındı.
- Arap Baharı Yaşayan Önemli Ülkelerden Gelen Turist Sayısı, 25.03.2019, tarihinde, Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1072 adresinden alındı.
- Bakır A.H., Askeri Darbe Sonrası Türk-Mısır İlişkilerinin Geleceği, 08.05.2021 tarihinde, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/askeri-darbe-sonrasi-turk-misir-iliskilerinin-gelecegi> adresinden alındı.
- BMGK'nin Libya Kararı: “Uluslararası Meşruiyet Çerçevesinde Hareket Edilmeli,16.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı,Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9592/bmgknin-libya-karari-uluslararasi-mesruiyet-cercevesinde-hareket-edilmeli> adresinden alındı.
- BP,17.06.2019, tarihinde, BP Statistical Review of World Energy June 2017, <https://www.bp.com> adresinden alındı.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı El Sarraj ile Görüştü,16.09.2019, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44091/cumhurbaskani-erdogan-libya-baskanlik-konseyi-baskani-el-sarraj-ile-gorustu> adresinden alındı.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Serraj ile Bir Araya Geldi,16.09.2019,tarihinde,Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/42597/cumhurbaskani-erdogan-libya-baskanlik-konseyi-baskani-serraj-ile-bir-araya-geldi> adresinden alındı.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, Libya Devlet Yüksek Konseyi Başkanı Suveyhili’yi Kabul Etti,16.09.2019,tarihinde,Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/78904/cumhurbaskani-erdogan-libya-devlet-yuksekkonseyi-baskani-suveyhiliyi-kabul-etti> adresinden alındı.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tunus Başbakanı Essid’i Kabul Etti,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44085/cumhurbaskani-erdogan-tunus-basbakani-essidi-kabul-etti> adresinden alındı.
- Cumhurbaşkanı Erdoğan, Tunus En-Nahda Hareketi Lideri Gannuşi’yi Kabul Etti,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/61137/cumhurbaskani-erdogan-tunus-en-nahda-hareketi-lideri-gannusiyi-kabul-etti> adresinden alındı.
- Cumhurbaşkanı Gül: ‘NATO’nun Libya’ya Direkt Müdahalesi Söz Konusu Olamaz,16.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9580/cumhurbaskani-gul-natonun-libyaya-direkt-mudahalesi-soz-konusu-olamaz> adresinden alındı.
- Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu Roma’da Libya konulu Dışişleri Bakanları toplantısına katıldı.,16.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Resmi İnternet: http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-cavusoglu-roma_da-libya-konulu-disisleri-bakanlari-toplantisina-katildi.tr.mfa adresinden alındı.

- Dışışleri Bakanı Davutoğlu Libya'ya Destek Amaçlı Uluslararası Roma Bakanlar Konferansı'na katıldı,16.09.2019,tarihinde,Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Resmi İnternet: http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-libya_ya-destek-amacli-uluslararası-roma-bakanlar-konferansi_na-katildi.tr.mfa adresinden alındı.
- Dışışleri Bakanı Davutoğlu Suriye Muhalifleri Konferansı vesilesiyle Mısır'a bir ziyaret gerçekleştirdi., 20.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-davutoglu-suriye-muhalifleri-konferansi-vesilesiyle-misira-bir-ziyaret-gerceklestirdi.tr.mfa> adresinden alındı.
- Dışışleri Bakanı Sayın Mevlüt Çavuşoğlu Tunus Dışışleri Bakanı Munci Hamdi ile biraraya geldi.,20.09.2019,tarihinde,Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-mevlut-cavusoglu-tunus-disisleri-bakani-munci-hamdi-ile-biraraya-geldi.tr.mfa> adresinden alındı.
- Dışışleri Bakan Yardımcısı Kuru Libya Genel Ulusal Kongre Dış İlişkiler Komisyonu üyelerini kabul etti,16.09.2019,tarihinde,Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakan-yardimcisi-kuru-libya-genel-ulusal-kongre-dis-iliskiler-komisyonu-uyelerini-kabul-etti.tr.mfa> adresinden alındı.
- Doğan,S.,Arap Baharı ve Mısır,09.05.2021 tarihinde, https://www.academia.edu/9527150/M%C4%B1s%C4%B1r_ve_Arap_Bahar%C4%B1, adresinden adresinden alındı.
- Haberler Com, (2018), Suriye'nin ve Bölgenin Geleceğinin Desteklenmesi Konferansı,24.05.2019 tarihinde Haberler Com: <https://www.haberler.com/suriye-nin-ve-bolgenin-geleceğinin-desteklenmesi-10789277-haberi/> adresinden alındı.
- <https://www.trademap.org>,19.10.2020,tarihinde,<https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c788%7c%7c792%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c%7c1> adresinden alındı.
- Investing.com,(2013),13.04.2020 tarihinde <http://tr.investing.com/commodities/brent-oil-advanced-chart>, adresinden alındı.
- İslam Dünyası Ülkeleri Birbiriyle İş Birliği ve Dayanışma İçinde olmalıdır, 01.06.2020, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/52483/islam-dunyasi-ulkeleri-birbiriyle-is-birligi-ve-dayanisma-icinde-olmalidir> adresinden alındı.
- Kardaş, Ş. (2014). Türkiye-Mısır Normalleşmesinin Formülü Çıkar-Değer Dengesi, 08.05.2021 tarihinde, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/turkiye-misir-normallesmesinin-formulu-cikar-deger-dengesi> adresinden alındı.
- Kuveyt ve Tunus'taki Terör Saldırıları,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/32812/kuveyt-ve-tunustaki-terror-saldirilari> adresinden alındı.
- Libya Başbakan Yardımcısı Tarabya Köşkü'nde,16.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11019/libya-basbakan-yardimcisi-tarabya-koskunda> adresinden alındı.
- Libya Başbakanı Zidan Türkiye'de,16.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı, Resmi İnternet: http://www.mfa.gov.tr/libya-basbakani-zidan-turkiye_de.tr.mfa adresinden alındı.

- Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Serraj Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde,16.09.2019 tarihinde,Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/70949/libya-baskanlik-konseyi-baskani-serraj-cumhurbaskanligi-kulliyesinde> adresinden alındı.
- Libya'daki Durum: “Ateşkesin Sağlanmasıyla İlgili Her Türlü Katkıya Hazırız,16.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet:<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9629/libyadaki-durum-ateskesin-saglanmasiyla-igli-her-turlu-katkiya-haziriz> adresinden alındı.
- Libya'daki Gelişmelere İlişkin olarak 18 Mart 2011 Tarihinde Başbakanlık Basın Merkezinden yapılan Basın Açıklaması,16.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Resmi İnternet: http://www.mfa.gov.tr/libya_daki-gelismelere-iliskin-olarak-18-mart-2011-tarihinde-basbakanlik-basin-merkezinden-yapilan-basin-aciklamasi.tr.mfa adresinden alındı.
- Libya'daki Gelişmelerin Kan Dökülmeden Neticelenmesi Türkiye İçin Çok Önemli,16.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9600/libyadaki-gelismelerin-kan-dokulmeden-neticelenmesi-turkiye-icin-cok-onemli> adresinden alındı.
- Libya Genel Ulusal Kongre Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı El Dali Çankaya Köşkü'nde, 16.09.2019,tarihinde,Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10867/libya-genel-ulusal-kongre-dis-iliskiler-komisyonu-baskani-el-dali-cankaya-koskude> adresinden alındı.
- Libya Ulusal Geçiş Konseyi Başkanı Çankaya Köşkü'nde,16.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9727/libya-ulusal-gecis-konseyi-baskani-cankaya-koskude> adresinden alındı.
- Libya Ulusal Geçiş Konseyi Yürütme Kurulu Başkanı Çankaya Köşkü'nde,16.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9792/libya-ulusal-gecis-konseyi-yurutme-kurulu-baskani-cankaya-koskude> adresinden alındı.
- Libya'da Yaşananlar Avrupa'dan Önce Afrika ve Arap Ülkelerini İlgilendiriyor,16.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet:<https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9609/libyada-yasananlar-avrupadan-once-afrika-ve-arap-ulkelerini-igilendiriyor> adresinden alındı.
- Libya'nın Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye, Bütün Gücüyle İş Birliği İçinde Olacaktır,16.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10673/libyanin-yeniden-yapilanma-surecinde-turkiye-butun-gucuyle-is-birligi-icinde-olacaktır> adresinden alındı.
- Mısır Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Çankaya Köşkü'nde, 20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10922/misir-arap-cumhuriyeti-cumhurbaskani-yardimcisi-cankaya-koskude> adresinden alındı.
- Mısır Cumhurbaşkanı Mursi ile Telefon Görüşmesi, 20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari--abdullah-gul-/1723/16816/misir-cumhurbaskani-mursi-ile-telefon-gorusmesi> adresinden alındı.

- Mısır'da Demokrasinin Kesintiye Uğramasından Büyük Üzüntü ve Kaygı Duyuyoruz, 20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11020/misirda-demokrasinin-kesintiye-ugramasindan-buyuk-uzuntu-ve-kaygi-duyuyoruz> adresinden alındı.
- Mısır Dışişleri Bakanı Amr Çankaya Köşkü'nde,20.09.2019, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10613/misir-disisleri-bakani-amr-cankaya-koskude> adresinden alındı.
- Mısır Dışişleri Bakanı Tarabya Köşkü'nde,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9838/misir-disisleri-bakani-tarabya-koskude> adresinden alındı.
- Mısır Enformasyon Bakanı Abdulsud Çankaya Köşkü'nde, 20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10984/misir-enformasyon-bakani-abdulsud-cankaya-koskude> adresinden alındı.
- Mısırlı Gençlik Liderleri Tarabya Köşkü'nde,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9742/misirli-genclik-liderleri-tarabya-koskude> adresinden alındı.
- Mısır'daki İdam Kararları, 01.06.2020, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/365/32704/misirdaki-idam-kararlari> adresinden alındı.
- Mısır'daki kanlı müdahale Başbakanlık tarafından yapılan açıklamayla kınandı., 20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/misirdaki-kanli-mudahale-basbakanlik-tarafindan-yapilan-aciklamayla-kinandi.tr.mfa> adresinden alındı.
- Sabah, (2011), Erdoğan Tunus'ta İsrail'e Yüklendi, 01.06.2020, tarihinde Sabah Gazetesi: <https://www.sabah.com.tr/gundem/2011/09/15/erdogan-tunusta-israile-yuklendi> adresinden alındı.
- Suriye'deki durumu görüşmek üzere 22.11.2017'de Türkiye, Rusya ve İran'ın katıldığı üçlü zirve, 12.06.2021, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/87429/cumhurbaskani-erdogan-socide-uclu-suriye-zirvesine-katildi>, adresinden alındı.
- Şahin, İ. (2018). Doğu Akdeniz'de Enerji Diplomasisi: Rum Tezleri, 08.05.2021 tarihinde, <https://www.dirilispostasi.com/makale/dogu-akdenizde-enerji-diplomasisi-rum-tezleri-5be4d61d5fe8294a9d02d5b3> adresinden alındı.
- Tunus, Bölgesindeki Ülkeler İçin Örnek Teşkil Ediyor,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10917/tunus-bolgesindeki-ulkeler-icin-ornek-teskil-ediyor> adresinden alındı.
- Tunus ile İlişkilerimiz Çok Daha İleri Düzeye Ulaşacak,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10955/tunus-ile-iliskilerimiz-cok-daha-ileri-duzeyeye-ulasacak> adresinden alındı.
- Tunus Nida Partisi Genel Başkan Yardımcısı Sıbsi Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34068/tunus-nida-partisi-genel-baskan-yardimcisi-sibsi-cumhurbaskanligi-kulliyesinde> adresinden alındı.

- Türkiye'nin Arap Baharı'nın Yaşandığı Önemli Ülkelerle Yapmış Olduğu İhracat Değerleri (1.000 Dolar), 25.03.2019, tarihinde, Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı.
- Türkiye'nin Arap Baharı'nın Yaşandığı Önemli Ülkelerden Yapmış Olduğu İthalat Değerleri (1.000 Dolar), 25.03.2019, tarihinde, Türkiye İstatistik Kurumu Resmi İnternet: http://tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alındı.
- Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Şubat-2013 tarihinde Mısır ziyareti, 12.06.2021, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10760/turkiye-ile-misir-daima-dayanisma-icinde-olmustur> adresinden alındı.
- Türkiye Cumhuriyet Bankası Enflasyon Raporu 2012-1, 20.05.2019, tarihinde https://tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/55aaf477f7494916973d02d59359135e/enfocak_2012_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-55aaf477-f749-4916-973d-02d59359135e-m3fBaWH adresinden alındı.
- Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Libya Başkanlık Konseyi Başkanı Fayez Serraj'ın görüşmesi, 12.06.2021, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/44091/cumhurbaskani-erdogan-libya-baskanlik-konseyi-baskani-el-sarraj-ile-gorustu>,adresinden alındı.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İle Libya Merkez Bankası Arasında Bir Mutabakat Zaptı İmzalandı,09.05.2021, tarihinde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Resmi İnternet:<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2020/duy2020-55> adresinden alındı.
- Türkiye ile Mısır Arasındaki İş Birliğini Her Alanda Geliştirmeye Çalışıyoruz, 20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10916/turkiye-ile-misir-arasindaki-is-birligini-her-alanda-gelistirmeye-calisiyoruz> adresinden alındı.
- Türkiye ile Mısır, Daima Dayanışma İçinde Olmuştur, 20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/10760/turkiye-ile-misir-daima-dayanisma-icinde-olmustur> adresinden alındı.
- Türkiye - Libya Siyasi İlişkileri, 20.08.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı.
- Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri, 20.08.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-misir-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı.
- Türkiye-Mısır Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin ikinci toplantısının hazırlıkları Ankara'da ele alındı., 20.09.2019,tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-misir-yukse-duceyli-isbirligi-konseyinin-ikinci-toplantisinin-hazirliklari-ankarada-ele-alindi.tr.mfa> adresinden alındı.
- Türkiye Olarak Libya'ya Desteğimizi Sürdüreceğiz,16.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/11351/turkiye-olarak-libyaya-destegimizi-surdurecegiz> adresinden alındı.

- Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri, 20.08.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı.
- Türkiye-Tunus Siyasi İlişkileri, 20.08.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Resmi İnternet: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tunus-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı.
- Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler, 24.06.2019, tarihinde, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Resmi İnternet: <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> adresinden alındı.
- Yurtdışı Teşkilatı,16.09.2020, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, Resmi internet <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati> adresinden alındı.
- 2019 Yılı'nın son ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve beraberindeki heyetle birlikte Tunus'a ziyareti, 12.06.2021, tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/114091/cumhurbaskani-erdogan-tunus-ta>,adresinden alındı.
- 25 Ocak Devrimi'nden Sonra Mısır'a Giden İlk Devlet Başkanı,20.09.2019 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Resmi İnternet: <https://www.tccb.gov.tr/haberler--abdullah-gul-/1726/9560/25-ocak-devriminden-sonra-misira-giden-ilk-devlet-baskani> adresinden alındı.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı : Fatih Musab YILMAZ

Eğitim Durumu

Lisans : İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi

Mesleki Deneyim

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı

Mali Hizmetler Uzmanı

2011--(Halen)

Yayınlar : Arap Baharı'nın Türkiye İle Ortadoğu Devletleri Arasındaki Ekonomik İlişkilere Etkisi